

ПРОБЕД
2006.1

T. 50663

~~Ср 1521~~

بۇ ئۇن دۇنيا ۋىمىگە كىشىلەرنى بىرلىككە

ح. عابىدىف. ن. ئاھىروف. و. جانگىيىلىدىن. ع. وىلداىف.

باشقۇرت تلۇنگ سارفۇ

عىلمى مەركەز قاراماعىدا بائلىنى.

باشكۆنىگە، ناركوم پروس ئەشرۆ.

1925 نىسى، يىل ۋۇفۇ.

~~Срп 1521~~ Basov 194
22

Т. 50663
~~Срп 1521~~

* بۇ تۈن دۇنيا ۋىمگە كىشىلەر بىرلىشىدۇ !

ح. عابيدوف، ن. تاهиров، و. خانгильдин، ع. ويلدانوف.

باشقۇرت تىلىنىڭ سارفى.

مىلىمى مەركەز قاراماندا بائىلى.

Х. Габидов, Н. Тагиров, В. Хангильдин, Г. Вильданов.

Башкирская грамматика.

باشقىزىگە، ناركوم پرو. نە شىر.

1925 نى، ۋۇفۇ.

تۇخوسىلەردەن.

بىزگە بۇيىل غىلىمى مەركەز تارافىنان باشقۇرت تىلنىڭ سارف.
نەحوەن يادىب ئۇلىگرتو تاپشۇرلغىنى. ھەزىگە سارف ئۇلۇشنى يادىب
تەمام ئىتىدىك. باشقۇرت تىلنى سارف يادىب بىرىنى تەزىرىبە بولۇۋى،
ئول تورالا بىر تۇرلۇق قوللانما، ماتىرىيال بولماۋى ھەم باشقا سەبەبتەر
تەلەكتى، تولى كۈيى ئوتەۋگە يول بىرمەنى.
مەكتەبتەر ئۇسۇن تەقىم ئىتىلگەن بىل سارف كىتابى فائىتىكە
ھەم سارف بولمىدەن ئىستە ئالا. نەحو ئۇلۇشنى ئالداى ئوقو يلىنا
ئۇلىگۇرتوگە ترشۇلاساق.

كىتابى تۇخوزەن ئالدا، ئانڭ دەرسلىك يەكى قوللانما بولوغامى
تېشىلىگى تورامىدا ئۇزاق ئويلاغان، تېكىشكەن ھوگىندا، باشقۇرت
مەكتەبتەرنىدە بىنا ساقلى بىر تۇرلۇق قوللانما يوقلىقى ئىعتىبارغا ئالبا،
كىتابنىڭ ھەم قوللانما ھەم دەرسلىك ئۇسۇن يارقلى بولۇۋى تېشى
تاپلىدى: كىتابنىڭ ھەملى تۇت ئالوۋىنا نى ئىعتىبار ئىتىلدى. تىل
قانۇندارن بالالارغا كورمەتۈدە تىلنىڭ تۇدۇلۇش بالالارنىڭ ئوز بايقاۋ.
خارى ئاشا ھۇدەمتە سەرتو، يولى كىتابنىڭ ئىستە ئىندىرۇلۇگە ترشۇلدى.
تىلنىڭ سارف تېكىشكەندە، ھودەرتى تۇرۇدە گەبولگەندە مۇمكىن
تېكىلى ھودەرتىڭ ھەرتى قالىبى، ئازاقى يالعاۋدار، قوشمتالار
ئايرىملىقتارنى قاراي مەنا ئوزگەرتىشەن ئىنو كوز ئالدىدا تۇتلىدى.
ھۇگىنى ۋاقتا گرامماتىكە تۇخوزە ئالعا ھۇرلىگەن، بىل ئىسول
باشقۇرت تىل تېكىشۋەلە بىر كىلىكم مۇمكىن ئىكەنى كورندى.

ئۇشۇ نىگىزدەن سەبب بىلەن ساراف كىتابىن تۇدۇگەندە
ھۆدەردىڭ ئازاققى يالغاۋدار، قوشمتالار قەبۇل ئىتەن، ئىتەنمەننە قاراي،
بۇتۇن ھۆدەردىڭ ئىسىم، قىلم، ھەم ئوق ھۆدەر ئىسىمىدە ئۆسكە
بولب تىكشردىڭ.

تىك بىلەن ئۇس تۈركم ھۆدەردىڭ ئاتىندەن ئوق تۈركمەردىڭ
تىكشردىگەندە يوعارنلاغى نىگىزدەن سەببىگە ھەم سەببىگە تورا كىلدى.
(ئۆز ئىسىم، سىفات ئىسىم، ھەم ئىسىم ھەمماق).

بىلەن ساراف كىتابىن ھەم سەببىگە تورا كىلدى، بىلەن ساراف
تاتارلاشقان، يورماتى شىۋە ھەم تاپا بىر ئاز ئۆزگەرتىلگەن، ھەزرىتى
ئەدەبى تىل ئىتەن قەبۇل ئىتەنلەگەن، باشقۇرت شىۋە ھەم تاپا يادلىنى.
تۇب باشقۇرت تىل يورماتى شىۋە ھەم تاپا ئۆزگەرتىلگەن نىگىزى بىلەن:
تۇب باشقۇرت تىل ھەم ھەزرىتى دورت ئايماققا ئايرىلدى، ھەم ئايماق
ھەزرىتى ئۆزى ھەم زاكونى بولمىسا، ھۆدەر ساراف ئىتەنلەگەندە
دورت تۈرلۈ ئىتەنلەشتە كىلە. مۇنا شولاردان باشقۇرت تىل ھەم
قىلمدار ھەم يانما سىفاتتار مەنەلەن ئىتەن، قىلمدار ئىتەن، قاباتتار،
ئىتەنەندى، يورمەلەن ھەمماق (قىلمدار) ئىتەن، قىلمدار، قاباتتار،
ئىتەن، ئىتەن، قاباتتار، ئىتەن ھەمماق (سىفاتتار) يورماتىغا قەبۇل
ئىتەن، بىر تۈرلۈ ئىتەنلەشتە كىلەلەر. ئىتەن، قىلمدار، قاباتتار،
ئىتەنەندى، يورمەلەن، ئىتەن، قىلمدار، قاباتتار، ئىتەن ھەمماق. ئۇشۇ
قىلمدار ھەم يانما سىفاتتاردا باشقا ھۆدەردە تۇب باشقۇرت تىل ھەم
خۇسۇسىيەتنى ھەمماق. بىلەن ساراف شىۋە توراھندا تەنقىد كۆزدى مەنەن
قاراۋىنلار بولما، ئۇشۇ ئىتەنلەردىڭ ئىتەنلەرغا ئالوفا تىيىشتەن

كىتابتا كەرەككە تىرمىندەر كۆپەيتىۋەن ھەمماق، قايتى بىر
ئورنداردا ئىستىلاختار قولىغا، ئول يان ئىسندە ئالدى. يايى
كىلگەندە ئازاققى سىنىق بالالارغا، ئول ئىستىلاختار ئىتەنلەر بارو
مۇمكىن.

كىتابتا تىل قانۇندارنى باشتان ئازاقتا تىكلەن بىر يول مەنەن
تۇدۇلدى. ھەم بىلەن ئۆتەلەگەن ئىش نەمەلەردىڭ ئايرىم بولمەنلەن ئوقۇتۇسۇنلارنى
ئۆدەردىڭ دەۋلەت عىلمى سەۋىتى پراگراممىدا كۆرەتەلگەنەن،
ئۆدەردىڭ ھەمماق ئوقۇتا بىلەن، سارافتى تەرتىپى بولمىسا، تىكشۈر
بارماتتار تىپ ئىشانىد.

بىلەن كىتاب بىر ئىش ھەمماق بولغانلىقتان ھەمماق، كەمسىلىككە بولماق.
ئىدگى يورامەن ھەمماق، كىمسىلىكتەن كۆرەتەنلەر بولما،
كىلەسەك بائالاردا، ئورنى كەڭەشتەردىڭ ئىتەنلەرغا ئالساۋىدىن
بىلەن بىلەن.

تۇدۇسۇنلەر.

بيكتيمير ناگعا قالب:

! «نيسك قۇتۇلدۇڭ، ھوڭ؟! ...» تيب ھۇرانى.

ھولتاس قارت ئيرەۋەنلەن يۈنەتلىگەندەن ھوڭ:

– «باز ئىرگەھىدە تىگىت قايناتو ئۇسۇن ئۇيىب قويغان تۈزۈمى

، ئوت تۈرتكەينىم، تۈز، ئوت تۇقانعاس دۇرلەپ يانا باشلاندى؛ شۇنى كۈرگەسكىنە ئايو مېنىڭ قاشتۇما كىلەرگە باذئات ئيتە ئالمانى» تىنى.

ھولتاس قارت ھوزىدە داۋام ئېتىب:

–: «مۇنا شولايتىب، ئولمەن باش قۇتقارو ئۇسۇن ئىمگەكلەن

ئەخرلەگەن بارلىق – يوقلىق، تۈزۈمى ئورتەپ قويىم؛ ئىندى بالا – ساعاننى

ئالپ بارب تاغىلا، تۈز ھويما ھام بولماث تىب – تىرلەپ تىبىسپ ئۇيگە كىلىم ئەلى» تىنى.

بۇرۇنقى ھۆددە: (1) باتر يازودا بىلىنەر، تىلەر داۋدا بلىنەر.

(2) تىلەردىڭ تىلى بەيلەنمەت، ئوتكەن كىرى ئەيلەنمەت.

ئەمەتتىڭ ئىشىدە قالغان ساقىتارى .

ئەلى ئىشىدە، كىرە، شاتلىق مەن

ھو بويىنا بارغان ساقىتارم ،

بىزە، سومب، بىزە قۇلاس تاشلاپ:

قۇشتاي يۇدۇپ، ئارغان ساقىتارم .

ئەلى ئىشىدە، ئۇسلى مەلەو ياتاپ:

بىيىك تاۋدا يىنوا قازغانم،

مويىل ئۇسۇن مەن ئالغاس، بويلاپ،

تىك بولماھا قۇلاي يازغانم .

ئەلى ئىشىدە ھازلىق بويلارىدا،

ئالغا راعات تىرىپ يۈرگەنم.

1 § تىلەمەر .

ھولتاس قارت.

ھولتاس قارت، ئۇ ئىشىدە گى بالالارن، ئۇد قول كۇسى مەنەنگىنە

تويىن ئىر كىلە ئىنى. ئانڭ كەسنىپ كۈم ياعو، تىگىت قايناتو ئىنى.

بىر كۈن، ھولتاس قارت ھۇمۇرى قۇيۇلپ ئۇيىنە قايتىپ كىلدى. ئانڭ

ئۇيىدە قوستىھى بىكتيمىر ئولتۇرا ئىنى.

بيكتيمىر ئالغانىڭ تۇتى قاسب كىلگەن كوردۇلە:

– «نېگە بىللى ئەلەردە، ھۇمۇرڭ قۇيۇلپ كىلدىڭ؟» تىب

ھۇرانى.

ھولتاس قارت:

– «كىسە مەدى تۇشۇپ، شاڭداق يوعالغاندان ھوڭ، باذ ياققاندا

بىر نەمەنڭ تاۋىشى ئىشىتۈلگەن گە باذدان سەھب قاراھام قىر، ئىللى

قوھاي ئاللىقتا بىر دور ئايو كورنىدى» تىنى. بىكتيمىر ھولتاس قارتنىڭ

ھۇيلەپ بىتكەن كۈتمەي:

–: «نيسك ھوڭ، ئول ئايو، ھىگە شۇيغان تىگىنمەنى؟» تىب

ھۇرانى.

ھولتاس قارت:

– «شۇيغان تىگىنمە گەن قايندا، ئول، مېن سىققاندى كۈرگەستە،

ئايو، بىر ساولدى تۇيى، – تامو مەن قوتارب ئالدىلا مېگە قاراي

بىراق تىرىپ يىنەردى؛ ئاللايىدا باذغاتۇش ئۇلگۈرمەزم، بولماھا باشىدى

ئۇدۇپ ئالپ كىتەر ئىنى» تىنى.

شۇلار يىلغىلارنىڭ ئاراھىدا:
 تۇرلۇق قامور قۇشتار كورگەنم.
 ئۇنتمايم ئاتام قىرغاندا:
 ھەنەك ئۇسۇن يەيەش ساولدى،
 ئاپام سابقان بۇسەن يىيەن دا:
 ئۇنتمايم سىققان داۋلىدى.
 ئۇنتمايم قارماق ھالەن ساقنا:
 قارمايدى ساباق يۇتقاندى،
 مەسكە مەن كۇندىڭ سۇۋاغىدا؛
 سورتان بالقتاردى تۇتقاندى.
 ئىيتە يىيەن سامم بالدىرغاندى،
 بۇلۇنلۇقنى بۇدۇب، يىرىغلاپ.
 ئىيتە بويلاپ سىغىپ قاراعاستى.
 سەينەگەن ساق ھاغىد ھوزغىلاپ.
 ئورمان ئستەرنە سىلتەر باشتان،
 ئۇنتمايم كەپس ياھاۋدى،
 ھىكرب يۇرۇپ ئاشا قىرغولاستان؛
 بۇلدۇرگەندەرتىرپ ئاشاۋدى.
 ئەلى ئىتىمە كورب ھۇقلانغانم،
 ئەنلىك ئاتقان ساقنا كوك سەسەك.
 ئەلى ئىتىمە كورب قۇندىققانم،
 ھارۇنا ھاباھىدا تۇيەسەك.

د. ھابىدوف.

تۇيغۇن تىلەم ھۇيلەي.

مەكتەبتە سابىرانيا، يىيىلىپ بۇتەكەس، ئوقۇسۇنلار ئوڭ ئارالارنىڭ
 بىر رەئىس ھەم بىر يادۇسى ھايلانلار. رەئىس مەزلىستى ئاسقاس:
 تىلەم ھۇيلەۋگە تىلەۋسۇنلەر نەۋبەتكە يادلىغاندا، يادلىغان كىشىگە
 ھوز بىرلەمەي؛ بىرىنى تىلەم ھۇيلەۋگە ئىيتەش تۇيغۇنغا ھوز بىرلە،
 تىيى. تۇيغۇن ئوقۇسۇنلارنىڭ قارشىلىقىغا سىقتىلا توبەندەگى تىلەردى
 ھۇيلەي باشلايدى.

ئىيتەشتە!

مىنان ھوك ئالغان دەستەردى بۇرۇڭى، بىر يىرگە يىيىلىپ
 ئەزىلەرگە كەرەك. بىل قالبتا بۇرۇڭى دەرس ئەزىلەر، بىگە بىك
 كۆپ يىڭىللىكتە بىرە. سونكى دەرس ئاراھىدا ئاڭلاشماغان
 ھۇيلەم يەككى ھوز تۇركۇمدەرى بولما ئىيتەشتە ئىستەن بىرەۋەي
 بولما ئىككىسى بىرەۋەي شول ھوزدى ئاڭلاپ، قالغان ئىيتەشتە ئىستەن
 تۇشۇندۇرۇپ ھۇيلەپ بىرە ئالا. بىر كىشى ياكى ئەزىلەرگە دەرسەن
 كۆمەكلەش ئەزىلەرگە دەرس، ھەر ھەلدە، ئارتىق. نىگە تىيەك،
 ياكى كىشىنىڭ فېكرىنى كۆپ كىشىنىڭ بىرگە قوشالغان فېكرى
 ئارتىق ئىكەن بىگە بىلەلەي ھەم ئاسق مەلۇم بىر نەرتە، تىب ھوزى
 بۇتۇردى.

قىندىل باشقۇرتۇستىن قىندىل قانداق ئاشا سىقتى.

باشقۇرت يارلى - بابا ئىيى، ئۇلۇ ئوكتىر رىۋەلىۋىتسنىيەنەن
 ھوگىنغا، نىسەۋىتتار قان دەريامى ئاغىنىپ كۆرەشكەن ئىرك،
 ئازاتلىغىغا قاۋىشا ئالدى. بىل ئىرك، بىل ئازاتلىق باشقۇرت يارلى
 ھالقىغا ئاززانغا تۇشمەن. ئانى، ئول، يىلغىلار ياھاب ئاققان قانى

بارابار ئالدى. شونىڭ ئۈستىگە باشقۇرت يارلىقى، باشقۇرت باتراكتارى بالشاويكتار پارتىيائىنىڭ ئىسمى ئۆزىگە ھەم دۇنيا يارلىقىغا خىيالىي تەن، ئىشلىتىش ئىكەنلىكىنى ئۆكتەبىر رېۋوليوتسىيەسى ئاشاننى تانغاندىن ھۆك ئالدى. بالشاويك پارتىيائى ئۆزىگە مەڭگۈلۈك يېتەكچى، باشقى ئېتىب ئالدى. شونىڭ بىلەن بىرگە ئەرەسەي پىراتىيائىغا قول بېرىپ قۇسلاشتۇرۇلغان ئىلىمىي يارلىقى. بىز سەياسى ھەم ئىقتىسادى ئىپتىدائىي - ئىپتىدائىي رېۋوليوتسىيە خۇشاماندارى مەكرۇنەن ھاقارەتلىك دۇنيا يارلىقى - ياپىي ئىلىمىگە كىرىپ تاپ تۇرۇپتۇ. سونكى: باشقۇرت يارلىقى خالىقنى باشقۇرتۇش ئىشلى قانداق ئاشا ھوقۇق كېلىپ سىقىنى! ...

«باشقۇرت باتراكتى»

بىل تىلەردىكى ئىپتىدائىي ئىلىمىگە ھۆكۈم ئالما. سونكى: ئول ماتور ھۆكۈم ھۆكۈم، تېپىلغان ھۆكۈم. بىلىكى ئاننىڭ ھۆكۈمى ئىكلاۋسنىڭ يۈرەكلىك ساق ئاننىڭ تەرىپى، مۇڭلى موزىكەلەرنى بولۇپ ياڭرىتىدۇ...

«تېڭلاپ، تۇرۇسى»

بۇرۇنقى ھۆكۈم: 1) ھۆكۈم، ھۆكۈم سەسەن بولۇش، يۇرى، يۇرى كۈسەم بولۇش.

2) ئونەر ئالدى قىلىش.

3) ئاڭلامى ھۆكۈم، ئاۋىزلىما ئۆلىگەن.

ھۇراۋدار: 1) يوعارغى تىلەردە ئارامدا نېمە ئاۋىزلىما بار؟

2) بىل تىلەردە نېمە مۇددەت ئارامدا ھۆكۈم، نېمە ئىشلىتىش بىلەن بىرگە ئۆلۈش؟

3) تىلەم ھۆكۈم نېمە تۈرلى ھەم نېمە ئۆلۈش بولما؟

4) بىرەر ھۆكۈمىگە يالغان تىلەم بولما؟

ئىش: 1) يوعارغى تىلەردە ھەر قايسى ئىش، نېمە يولدا ھۆكۈمىگە ئېتىب بېرىش.

2) ھۆكۈم ئۆتۈش ھەم سەسەنلىك يالغان قايسى ئىش ئالدا تۇرغان كۈرەش.

3) نېمە مۇددەت ھەم ئىشلىتىش ئاڭلامى بىلەن بېرىش.

4) يوعارغى تىلەردە باشقا ئاڭلامى تىلەردە ھۆكۈم بىلەن يادى كۈرەش.

5) كىيىم، كەلەمسە، خىيالىي يولدا تىلەردە يادى كۈرەش.

مۇددەت: ئاۋىزلىما ئۆز ئارامدا شولايوق، ئېتىلىش بىلەن ساۋاتىلا؛ كەلەك بىلەن بولۇپ بىلەن بىر مەسەلەت ئارامدا كۈڭلۈك مۇددەت بىلەن بىلەن بىر بىلەن بىر نېمە تۈپەنلىكى ئىشلىتىش ئاڭلامى «تىلەم» تىلەم. تىلەم بىر نېمە دەرەخ ھەم باتىقسا بولۇپ ھۆكۈم (كىلى، ئولتۇر كۈك) بىلەن بىر نېمە ھۆكۈم (كۈرەش سارۋاتى كۈرەش كۈك) بىلەن بىر نېمە «ھۆكۈم» دەرەخ يالما. تىلەم: ئۆگەت، قىلىش، قورقۇت، قۇتۇر ئاڭلامى، كىيىم، كەلەمسە، مازا، خىيالىي كۈك بىلەن بولۇپ ھۆكۈم بىلەن بىرگە مۇمكىن.

بۇرۇنقى ھۆكۈم: تىلەم يوق ئاۋىزلىما ئالدى.

§ 2 ھۆكۈم

قۇمەت

بىر ئاۋىزلىما ھۆكۈم تىلەم بىلەن بولۇپ كېلىگەن، ھۆكۈم ھۆكۈم تىلەم تۇرغان ئۆزىنىڭ كۈلەتەن كۈرەش. ئول

كۈلەتكەننى ئىككىسى ئىت تىپ، ئويلاپ، ئانڭ ئاۋزىداغى ھۈيەكنى تارتىپ ئالماقچى بولىدۇلا: ئاۋدىن ئاسىپ كۈلەتكەگە قاپل ئىنتىلام تىگەنسە، ئۆز ئاۋزىداغى ھۈيەگىن ھوئا تۇشۇرۇپ يېبەردى. شولايتىپ قومەتلانۇ ئارقامىدا ئوز ئاۋزىداغى ھۈيەكەندە ئايرىلدى. بۇرۇنغى ھۆد: ھاۋالاغى تۇرناغا ئشانىپ، قوللىداغى سېسىقتان ئايرىلما.

ھۇراۋدار: (1) كوكۇلىنىڭدەگى تۇيغۇ، تىلەك، مۇددەلەردى ئىككىسى كىشىگە بىلىنۋىدىنى نەمە تىپ ئانايدى؟

(2) تىلەر نەمەلەردەن ياھالا؟

(3) ھۆد تىپ نى نەمەگە ئەيتىلە؟

(4) ھۆدنى نى نەمەمەن ئەيتەيدى، نى نەمەمەن ئىشتەيدى؟

ئىش: ھۆدنى نى قالىپتا ئەيتەكەن ئىشتەيدى ھەم نى قالىپتا ئىشتەكە - ئىشتەيدى ئايرىم ئاسق ھۈيەلەپ بىررەگە؛ بىر نىسە ھورەت ياھاب ئاقتىنا ئىسمىن يادارغا ھەم يادىغان ھۆدنى نى نەمە ئاڭلاتقان ھۈيەلەپ بىررەگە.

ھۆدەتتە: ئاۋىنىڭ مەن ئەيتىپ قۇلاغىنىدا ئىشتەكەن تاۋش بىلدەلى مەنەمەن ئايرىم بىر نەرتەننى ئاڭلاتما، شول تاۋش «ھۆد» بولا.

يىنەنباراق.

يىنەنباراق ئۆلگۈرۈم، ئىرەبى، تىرىمك كىشى. كەرەك - ياراقى كۈن ئىلگىرى ئەزەلەپ قويۇدى ياراتا. قار ئىرەپ ياز بارسىمى كورنىگەستە: ئۆزىنە ئۇدۇن قونىلى، قالن تابانلى، تەپەشەك، نى ئوكسەلى ئىتەك تىكتى. شەلىك يۈكەنەن نەك ھەم يىۋان ئىتەپ تۇرلى باۋ، ئارقاندار ئىشتى، قاقەنغان قاين ئاعاستار ئىتەپ كىدەك ئاعاستى دورت قىلى ئىتەپ سابتىلا يىشقى مەن ھەيەتەلەپ يىشاندان

ھۆك، ئالارڭ دورتەۋەن بىر، بىرئەننە باشتارن، ئىرەپ تۇتاشتۇردى. قالغان ئۆسەۋەن، ئىرەپ تۇتاشتۇرغان ئاعاستارنىداغى تىشكەرگە ئىككى باشتارنىن كىدەپ، ئاعاستارڭ ھەر بىر تۇتاشقان ئورنىدىن تىمىر قازاۋ مەن سۈيەلەننى. ھۆكۈنن، ئۇدۇن، ئۇسلى تىمىر تىشەردى دورتەك، شاقماقلاپ ئىشلەنگەن ئاعاستارڭ بويلاپ قاز - عاتار قاقەپ سىقتى. يىنەنباراق ئىشلەپ بۈتكەس بىك نى ئابايلاپ قارنىلا: «ھى، ھى ى ى ى! نى ئىشلەگەنمەن ئىكەن داما؟ ... يىش، ئالتى، يىل بىر، تىرما تىمىدا قاقشارلىق بولمانى -، يىل تىرما! ...» تىپ ماقاندىلا، ھوقامىز گىل تىش كوكۇل مەن قارشى ئالارلىق ئۆزىدە، دورتەك بارلىغىن ھىدەپ ئىشەن بىك ئىرەۋەنلەپ كىنەپ قويىدى.

بۇرۇنغى ھۆد: ئارىام، ھىدى تىپ كوستەن قالما، باشم ئاورتا تىپ ئىشتەن قالما.

ھۇراۋدار: (1) ئىتەك، ئارقان، تىرما كورگەننىڭ بارمى؟

(2) ئالارنى قالىپتا ياھالار؟

(3) توكەرەگىنىڭدە ئىشلەندىر ئالغان نەمەلەر ئاراھىدا، يىلار بارمى؟

(4) بولغان قاينان ھەم نىسك بىلەيدى؟

(5) ئىتەك، تىرما، ئارقاندارڭ ياھالو قالىپتارنىن باشقا،

تاعىلا بىرەي كەرەكلى ياعى بارمى، بولغاننىسك؟

(6) بى، يىل ئۇس نەمەن نىسە ياقلى ئىتەپ ئاڭلاتق.

ئىش: ئىتەك. تىرما، ئارقان ھۆرەتتەن ياھارغا. ئاتتارنى تۇرمۇشەيدى نىندەي ئىجتىيار ئىشتەپ تولتۇرغان يادارغا.

ھۆدەتتە: دۇنيا كۆدۈپ مەن كور بولۇپ مەن تۇتالغان ھەر بىر نەرتەك ئىككى ياعى بار. تىشقى ياعى ئانڭ ياھالو، ئىشلەنۇ قالىپى. ئىككى ياعى ئانڭ تىلەگەن ماقسات؛ ئىجتىيار ئىشتەپ باشقار ئوي.

ئارقان - نى بۇرۇلغان ئىككى، ئۇس شەلەكم يۈكەنەن ئېشىلگەن، ئۇدۇن، يىۋان يىب. بىل ئانڭ تشقى ياعى. ئارقان - كوك مەستەكتى، كۈرەن ھەوركتى، تورى بىندۇنى ھوقا يەكەندە مېسەو خەمەتن باشقارا تۇرغان يىب. بىل ئانڭ ئىككى ياعى.

«يىر - ئىلەن»

كامىسار باراقال، ياڭى، توعان بالاھۇنا ئىترناتىئىئال مەدەنەھۇنە ياقىلاى تۇشكەن: «ئاتان ھەم مىللەتنى يوق» تېگەن ئايشتى ئاڭلاتقان. «يىر - ئىلەن» تېگەن ئىسمىنى قوشتى. بىر - ئىككى ئاذنا ئىككى ئىسمىنى بىرگە قوشىپ ئەيتىۋى ئودايەن بولالا، ھوڭقاراق «يىر يالەن» قالىپىدا ئەيتىلىپ ئانھاتلاندى.

«ئىيا. مۇيا، ئاەمەتيا» تاۋشتارى سۇعارب ئىلاغان «يىر يالەن» دى، بىش يەشەرلەك ئاەمەت تالەتەتەك بىك قاتنى قەغەب تۇرلى نەمەلەر قولۇنا توتۇتۇپ قاراھالا، قوستىنەن، ئىمۇندا ئالمانى. نەمە ھۇراھان تۇشۇنە ئالماغاس تالەتەتەك قوستىنەن قوشۇلۇپ:

«ئاتاى، ئەسەى ئۇيە يويويۇق...» تىب ئىلارغا كىرشتى. ئۇشۇ ساقىغا كامىسار باراقالدىڭ تىلەن ئاتىقاسىنى كىلىپ ئىندىلە: - «ئىيا، مۇيا، بابا!... تۇرر لىل!» تىب ئىلاب ئولتۇرغان تالەتەتەكتى، ئىمۇ ماقسى بولالا، تالەتەتەك يىر يىلەن مەن ئاتىقاسىنىڭ ھۇدى ئاراھىدا ئايرما ئالمانى، ئاڭلامانى.

بۇرۇنقى ھۇد: ھاڭراۋدىڭ قۇلاغىغا قىقىرما، تىلەنگە ھوز ھۇيلەپ «كۇس» كورمە.

ھۇراۋدار: (1) يىر يىلەن بەپەى مەن ئاتىقاسىنىڭ ھۇدى تالەتەتەك نىگە ئاڭلامانى؟

(2) ئىيا، مۇيا، ئىيا، مۇيا، تىگەن تاۋشتار ھۇد بولامى؟

(3) نى ئۇسۇن ھۇد بولا ئالمايدار؟

ئىش: ھۇد تامام ھۇد، بولۇپ سىنەر ئۇسۇن نى قالپىتا بولرغا كەرەكلىگەن ھۇيلەپ بىررگە.

ھۇدەتە: ئايرىم بىر نەمەنىڭ بىلىدەلى مەنەن ئاڭلاتماغان ھۇد، ھۇد بولماي، بەلكى ئىش ئارباھىنىڭ مايلامان تەگەرەمەستىن سىققان تاۋش كوك، بولۇپ قالالار.

3 § قالن ھەم نەزك ھۇدەز.

قالقاماندىڭ ھۇدەزى.

ئاتايم باذارعا كىتتى. ئەسەم ساماۋار قايناتب، ئول بىسەلەرن سەيگە ساقردى. ئۇى ئىرگەندگە كىلگەن بالالار، مېنى ئىشكى يۇرتقا بارايىق، تىب، تشقائويناغا ساقىر سىعاردىلار. ئايامىدى يىلان ساقماھى، تىب ئۇتتىمە يىلەن كىگەس، كەلت ئىندەگى يىرە ياتقان سارۇمىدى ئايامى كىندىم. ئەۋىل توبەھەندەگى قاپقان يالغان، خور توبال ئىرگەھەندەگى، ئۇدۇن قىۋالدى ئۇسۇنا قارماق بولاب ئالدىم بالالارغا قوشۇلۇپ ئويناغا كىتتىم.

ھاۋا قۇرى. ئەكرىگە يۇمۇشاق يىل بار، قۇياش سۇاعى ھىبب تۇرا. يىل ياقىنى بولغانغا يىر يۇدىن تۇرلى سەسكە، ئولەندەر باتقان. كۇن ئىيەملى، كۆڭلى ئىنى...

بىر، يىرلاش ئايولى ھادىنا بارب يىتىدەك. بىك يار ئاتىمۇ تۇشۇپ تەرەن ياتوغا قارماق ھالدى. بالى يىش قىقاس، ئىشكى يۇرتقا بارۇدى ئۇنۇتدىق، يار ئاتىمۇ كىم ئۇداردان ئىرت ھۇناشتىق. قۇرمان بالى، تابان بالى، قارا بالى، قىنداعانات، باغرى، قىندىل كۆد بەرلى - ھىرەق ھايلاق، سورتان، سورايدىلاردا قاپا ئىنى. شولايتىب، بىر

ئورغانىد، ئانايمىن ئەسەيم قۇش قۇرۇپ، قاينان سەيگە ساقىرغانسا، يارتى دىسە تىنەن، ئورب بۇتسەن.

بۇرنىنى ھۇدەر: (1) كۈنەكلەگەن قوناق ئاتقارغان، كۈمەكلەگەن ياقايتارغان.

(2) سەسەھەڭ ئازىق تاپارەڭ، سەسەھەڭ نى قاپارەڭ؟

ھۇراۋاز: (1) كۈمەكلەش ئوراق ئوررەباردۇق، تەمەرى نىسە ھۇدەن ئوقماشقان؟

(2) ئاتام ھۇدنى نىسە ئۇندەن ئوقماشقان؟

(3) ئۇن، ھۇدۇڭ نىندەي كىشە كىتەرى؟

ئش: بىر نىسە ئايرىم ھۇدەر يادى، ھەر بىر ھۇدۇڭ نىسە ئۇندەن ئوقماشقان ھۇيلەب بىررگە، شولايوق ھۇدۇڭ نى نەمەنەن يىتەلەن ھۇيلەب ھەم يادى كورەتەرگە.

ھۇدەتە: تەمەرى ھۇدەرەن، ھۇدۇندەن يالا. ئۇندە ھۇدۇڭ تەشقى ياعى، بىلەلى مەنە ھۇدۇڭ ئىسكى ياعى بولا. «ياو» ھۇدنى: «يا، و» ئۇندە رۇنەن يالاغان - بىل ئانڭ تەشقى ياعى. «ياو» ھۇدنى بىزگە ياوز ئۇندا بولغان، يەنە بىزگە يە بولماھا مالىدە شۇيقان تىگىندەرگە ئويلاغان دۇشمان مەنەن بىلەر - بىل ئانڭ ئىسكى ياعى.

ئىشكەرەتە: بىز يوعار ئلا كۈد مەن كورب، قول مەن تۇتا تۇرغان نەمەلەردىڭ تەشقى ھەم ئىسكى ياعى بار ئىكەن بىلەك. شۇنىڭ كۈك ئوك ھۇدۇڭدە تەشقى ھەم ئىسكى ياعى بولا، بىلەن ئىلەندىر ئالغان بۇنەن نەمەلەر ئۇدە ھەم تەمەلەنە قاراتا، ئورن ئالار ھەم كۈدگە كورۇنەلەر. ھۇد ئورن دا ئالماي، كۈدگەلە كورنەمى. بىل ھۇد مەنە باشقانەمەلەر ئاراھىدە ئايرىما. ھۇدنى ئاۋد مەنەن ئەيتە، قۇلاق مەنەن گىنە ئىشكەرەتە.

قاينەن ئىككەشەر، قاينەن ئوسەر شش بالى ئالب: ئورە - مىكەرە ئۇيگە قايتتى. قايتقاس، ئەسەيم:

- ئانا ئا ئا ئا. بالام بىل تىكلىم بالقتارۇ قاينان ئالداڭ؟ ... نىهان! ... تىب تاڭ قالدى. مەن:

- قاينان ئالغاننى ئۇدۇڭ بىل ئىندى! تىب، كۈلەم.

بۇرۇنە ھۇدە: بالاعا بالقتا ئوليا.

ھۇراۋاز: (1) ھۇدەرەڭ قالن ھەم نەك ئەيتەلگەندەرى بارمى؟

(3) بىل، بىل، بىل، بىل، بىر، بىر، ئاتاي، ئەسەي ھۇدەرەڭ

قاينەلارنى قالن، قاينەلارنى نەك؟

ئش: (1) «قالغاندىڭ ھۇدەرەڭ» تەمەرىنەن قالن ھەم نەك ھۇدەرەڭ ئاتىنا ھۇدە كورەتەرگە.

(2) قالن ھەم نەك ھۇدەرە يادى، نى سەبەتەن قالن ھەم نەك بولغانلىق ئايراتا ھۇيلەگە.

ھۇدەتە: تۇزۇلۇشنى «ع، ق، ا» ئۇندەرى بولماغان ھۇدەرە يە قالن، يە نەك بولالار. ئول ئۇندە بولغان ھۇدەرە ئىلە قالن بولالار. قالن ھۇدەرە نەك ھۇدەرەن ئايرى ئۇسۇن ئالدىنا «ا» بىلەنە قوبىلا.

§ 4 ھۇدۇڭ ئون كىشە كىتەرى.

بەلەكە ئوراقىنىڭ ھۇدنى.

ئاتام، ئەسەم، ئاغام، يىگەم، قوستەم، ئاپام، بارىز كۈمەكلەش ئوراق ئوررە باردۇق. بىر ئۇتۇنە بارب يىتەكس، ئانايم مەن ئەسەيم قۇش قۇرارغا كىرشتى. قالغاندىن بىر دىسە تىنە ھۇلۇ سەسكەن بىردى باشنىان تۇشۇب ئورا باشلانق. بىز شول تىكلى قارقىدى

ھوراۋازار: (1) ئاق، قار ھۆدزەرن ھۆدب ئەيتىپ بولامى؟
(2) ھاقلا، ئىرگەمە، تۈلكۈ، بورى، ئايو، ھانتى ھۆدزەرن

ھۆدب ئەيتىپ بولامى؟

(3) نى ئۇسۇن ئاق، قار ھۆدزەرن ھۆدب ئەيتىپ بولماي؟
ئش: ھۆدوۋا كىلە تۇرغان ھۆدگى ئۇندەر مەن ھۆدوۋا
كىلمەگەن تارتىلىپ تۇرغان تارتىگى ئۇندەر ئىزى كورمەترگە.
ھۆدگى ئۇندەر مەن تارتىگى ئۇندەر ئاراھىدە ئاوراق ھەم
يىگىلىكتى ھۆيلەپ بىررگە.

ھۆدۋەتە: تىلەندە ئۇندەر ئىككىگە بولمەلەر: (1) ھۆدگى.
(2) تارتىگى. يوعارمى ھىكايەلە كورمەتلىگەن ئالتى ئۇن ھۆدگى، قالغان
ئۇندەر تارتىگى ئىتەبلەنلەر. بالارڭ تەوگىلەرن ئاۋىلى، ھۆگىلەرن
ئاۋىلى ئۇندەر تىبەتە يۇرۇتلەر.

§ 6 شگراۋىلى ھەم شىبىكرتەھ ئۇندەر.

قوناق ھەم قاتىن.

بىر ئۆيگە ھېلى قوناق كىلدى. ئۇ ئۆيگە قونان ھۆڭ دەۋرەلە
ئىچىلاش قارشى ئالب، قوللىنىپ كىلگەن بۇتنى خۇرمەتنى كورمەتەكسى
بولدى. ش-ونڭ ئۇسۇن، ھېلى قوناقمان-مۇلتۇك بىلەرمەشكە
تۇرىش قاتنىنى توبەندەگى بىر قاتار بۇيۇقتاردى بىر، ئۆدۈ:
- قاتىن، ھاباڭدى بىش شىش! - تىنى.

- قوناققا يىت تىمەن، ئىشكىتى قىش شىش! - تىنى.

- بالالاردى ئىلانما، ئاۋىش-ئۇن سىماھىن ھىن سىس! - تىنى.

- ئاياغىدى يىكەل بات، ھەلەت بوۋوۋول! - تىنى.

- ئۆتكىنى قوناق كىسكەمەن، ئۇزاق بوۋوۋول! - تىنى.

§ 5 ئۇندەردىڭ بولمىدەرى.

بورھى ھەم بالالار.

بىر تۈركۈم بالالار ئىت ئالب ئورمانغا قويانغا سىقىنلار. ئاباھىدە ئىت
ئالارڭ ئالدىن ئىت بورھى كىلە سىقىن. ئىك بۇرھى كورمەگەن
يەش بالالار، بۇرھى قورقۇش قۇبارلار ئۇستى. ئارانان بىر ھۆي
قورقۇدان ئازاب:

- قوناقباي مېنى ھاقلا ئا ئا ئا ئا، تىب قىقىرى.

قوناقباي:

- قورق قىقىرىغا، كىل مۇندا ئىرگەمە ۰۰۰! تىب قىقىرى.

تاعىلا بىر ھۆي:

- قورقىما، ئول تۈلكۈ ۋ ۋ ۋ ۋ! تىب قىقىرى.

ئىككىسى بىر ھۆي:

- ئۆلكۈ توگىل، بورى ئى ئى ئى! تىب قىقىرى.

ئۇسۇنسى بىر ھۆي:

- ئۆلكۈلە توگىل، بورىلە توگىل، ئايو ۋ ۋ ۋ ۋ! تىب قىقىرى.

قوناقباي:

- بورھى ئىگە قورقاڭ ھانتى ئى ئى ئى!

تىب قىقىرىلا، قوللىنىپ ئىت قارمىغان ئىقىندىر بۇرھى
يەردى. ئىت بۇرھى يە يەشكەن كورگەن بالالار قورقۇدان ئاينىپ
ئىرەپلەندىلەر. بار ئىتلا بۇرھى قاراي يۇگىزىلەر. ئالار بارغاندا ئىت
بۇرھى ئولتۇر ئۆلگىگەن ئىنى. شولايتى قويانغا تىب سىققان
بالالار، يازانام بورھى ئالب، شانلىقتار كۆرەكتە ئىمماي ئىرەمەپ
ئولغا قايتىنلار.

بۇرۇنقى ھۆدە: يۇرۇگەن ئاياققا يۇرگەم ئىلەگە.

- تيد قاينان، ساموارگىدى قۇيۇ ۋى ! - تىنى.
- قوناق بارد، باشقا ئىشتى قوۋ وى ! - تىنى،
- قۇمغان قاينان، ھو ئىزدەردەرمى ؟ - تىنى .
- ئۇيات بولماي، ئاتىمالاڭ كىرەندەندەمى ؟ - تىنى.

فاتىنى ئۇشۇ بۇيرىقتاردى ئىشتىكىس:

ئوساعۇنا، ئوت ياعب قازان ئاتتى،
يۇگىرپ يۇرۇپ، ساماوار فايقاتتى،
ئابايەندا سەينوگىن ئاودارعاينى:
ساماوار ئوتلىغى بىررۇرۇر... ئىتتى.

بايقامای بىسەندىڭ ئايامىنا چاتقانىمى:
بىسە تازۇرۇرۇرۇر... ئېيتىدى.

قۇمىمانغا ھوقۇقىيەتنى ھاۋت-ھايا شالترورر... ئېيتتى.
باتموس ئولترقاندا سىناپاق تۇشب، سلترورر... ئېيتتى
قاتن قاپل ھېشكەنب ئا نا ئا ئا ئا ئا! تېنى.

بالالارئى سر-سو بولوب، ئەسەي قايمالماق تىنىڭ.
ئاشقارغى: ئىبىتەتەيەند يۇرپەك ھېكمەيى-ئىنى.
قوناقتا ئىرنىدى، ئىككى قولن كۈتەرب كىرلىدى.
- ئاىىى! تىنى.

بۇرنىنى ھۆد: قۇنداق ئەد ئولتۇر، كۆپ ھىنار.

ھۇراۋدار: (1) ت، د، س، ش، ژ، ل، ر، ي، ق، ئۇندەرن شىبىكرتلى
(شگراۋقلى) ھەم شىبىكرتەند بولۇ ياعننان نىسك ئايتىرابند؟
(2) تاۋشلى ئۇندەردەك تاۋشەند ئۇندەرن شولابوق شىبىكرتلى
ئۇندەردەك شىبىكرتەند ئۇندەردەن ئايتىرلۇدارى نەمەگە
بىلەنە؟

(ئا، ئە، ۈ، ئو، ئۆ، ئۇ، ئى)

(1) شُكْرًا وُقْلَى ئۇندە } ب، ج، د، ذ، ر، ز، ژ، غ، گ،
ك، ل، م، ن، و، ۇ، ه، ي، ئى،

(2) ھاڭگراو ئۇندەر: پ، ت، ث، ش، س، ق، ك، ف، خ.

كومەكەينىڭ تۇشب تۇشمەۋىنە قاراي 2 گە بولىنە:

(1) مۇرون ئوندەرى. ك، ن، م.

(2) آۋد ئۈندەرى (بولارزان باشقالارى)

تنبه کتاک کو تهرئلب کو تهرئلمه وئنه قارای 2 گه بولئنه:

(1) ھۆزىقى ئۇندەر: ئا، ا، ئه، ئو، ئو، ئو، ئو، ئو.

(2) تارتىشقىي ئۈندەر: ب، پ، ت، ث، ج، چ، خ، د، ذ، ر، ز، ژ، س،

ش، غ، ف، ق، ک، گ، گھ، ل، م، ن، و، ہ، ی.

تاوش مۇسەلەرئۇنە قاراي 4 گە بولئۇنە:

(1) ئىرىن ئۇندەرى: ب، پ، م، ف، و، ۋ.

(2) تل ۋۇندەرى: ت، د، ذ، ث، ن، ز، س، ل، ش.

(3) تل کومبەنى ئۇندەرى: ك، گ، ئې، ق، ع، خ، ھ، ئ، ئە.

(4) ئېرىن، تىل ئۇندەرى، ئو، ئو، ئو، ئو.

ئىبركەلى ئۇن: ئا.

تل کومبہڈی کوتہ ریلوے کوٹہ ریلوے وٹنہ قارای 2 گہ بولنہ :

(1) قالن ئۇندە: ئا، ئۇ، ئو، ئې، ب، پ، ت، ث، ج، چ، خ، د، ذ، ر،

ز، ژ، س، ش، غ، ق، گ، ل، د، ن، ه، ی.

(2) نەزەك ئۇندەر: ئە، ئې، ئو، پ، ت، ش، ج، چ، د، ذەر، ز، ژ، س، ش

گ، ک، ل، م، ن، و، ه، ی.

تاۋشتارخان ھۆكۈم شىركى بويىدا قاپلىققا ساقلىنىپ قۇيۇن ئايلىنىپ شۈۋۈرۈ ئىچىدىن بىر قاتتىق تاۋش سىرتتى. بۇتە دۇنيا قوزغىلىپ كەتكەن بولغان بىلەن تاۋشتان بەلسەكەي تىمىر باي ئىچىدىن ھېچكىمگە ئۇچرىماستىن بىر يەتتە تۇتۇپ ئالغان قاتتىق كىيىمنى ئۇنىڭغا قاتتىقلاپ كىيگەن بىلگەن ئەسەھىنى ھۈيلىدى. تىمىر باي قىسقىرتىپ ئىچىدىن كۆرۈنگەن تاۋشتارخان ئەسەھى بىلەن ئىچىدىن بۇتەھىنى تۇتۇپ ئالغان:

- بالام قىسقىر كورمەتكەندەرك: تارتاي، تۇرنا، ئورمان قۇرتى سارايى، قولى، كۇيۇلى، سىيەبى، ھاندوعاس تىگەن قۇشتارنىڭ ناوشتارى. شۇلاداعانى يىل، قۇيۇن تاونۇشى-بىللارزان قورقارغا ياراماي قۇلۇنساعم! تىنى.

تیمربای ئالیوھوققا قورقانن ئاتھلا عاس: «مەن ئان ھوگدا کیرەککە سەنئەتکارغا مۇمکین ئیکەن» تەب تەسئەللەندى.

بۇرنىنى ھود: قورقاقتىڭ كوشلىنى يورتاق.

ھۇراۋدار: (1) تېمىر باي كېرەكتە تىلەمىز ئىنەن: تىلەمىز، ھۇد، ئۇن، تۇز دەرن
نەسك ئاتىرغا؟

(2) تيمر باي ئىشتەكن ھۆذەردە ئۇندەردى نىندى قابىتا ھىندى؟

3) ئۇندەردىكى يادى كۆرەتۈر ئۇسۇن نىندە بىلىكەر
كەرەك، ئول بىلىكەر نەمەتتە ئاتالا؟

دۇش: 1) تيمر باي كىرەكتە، تلمەرنەن تاوشلى، تاوشەن، شىپىكرتلى شىپىكرتەن ئۇندەردى كورەترگە. 2) تاوشلى ئۇندەردىك نىسەو ئىكەنن، تاوشەن ئۇندەردىك نىسەو ئىكەنن شولايوق شىپىكرتلى، شىپىكرتەن ئۇندەردىك نىسەو ئىكەنن ھانا كورەترگە.

ھۆدەمتە: بىز ئۇندەز مەنەن تاناشتىق ئىدى، شول ئۇندەزنى ئايرىم-ئايرىم قىلىپ يازىپ كۆرەتە تۇرغان بىلىدەلەرنى «خەرىف» تىپى ئاتىغاندا.

ئىزك.

بار ئېھىلا ئىشتە.

باتر ئاشق، ئوينانا.
يىبەك قورساق، ئۇدان.
ئەسەلەر ئى ئەوئالەكتەن:
مالغا بۇسەن قۇلاتا.

ئانالار ئى بىك ئىرتە،
ساناغا يىگىب يورتە:
ئوتن ئالغا كىتتى،
بىلىگە قىشئىر بىالتا.

ئەبىئەكە ئوتن يارا،
سولتاي مالدار ھوعازا.
كونەكتەرن كۈيەنتەلەب،
يەش كىلن ھوعا بارا.

ئىمىلەپكەن قارت باباي،
ئىشك بىما ئاپانلاي.
قولن يالاب، بىتن يىووب:
ھۇر بۇسەي دە ئالا گىلاي.

«يۇقلا، ئىندى، بەپەيم،
تىزوك قايتار ئانايم»
تىب بەئوتە، يول ئىبايدى
مىگىلئىبىكە ئاپايم.

قۇلمىزدا موقسا تۇتتى،
ئاشىغى مەكتەپكە كىتتى.
قارت ئىبى دە قۇلغا ئالب،
ئۇرسىغىنا يەشتى.

قابغا ئاسق، تۇرغانغا،
ئۇقشاپ ھوزا بولغانغا،
ھىس توقتاماي ئۇرب، تۇرا:
دورتىكوز، سىغىپ ئورامغا.

ح. عايىدىف.

ھۇراۋاز: (1) باتر، ئاشق، يارا، بارا، ئىرتە، بورتە، ساناعا، ھوعارا
ھوددەرنە ھەر بىر ئايرىم ھوددە نىسە كىشەك بار؟
(2) بەپەيم، يول ئىبايدى ھوددەرنى نىسە ئىزكلى ھوددەردەن؟
(3) ھوددەك ھەر ئىزىگىن ئەيتكەندە ئوبىكەن نىسە تاپىر
قىتاۋياھاي؟
(4) بارا، سولتاي، بورتە، ئاشق، ئىبەك، يەش ھوددەرنىڭ
ھوگى ئىزىگەرنى نىندەي ئۇندەرگە بۇتكەندەر.
(5) ئول ئۇندىرنى نەمە تىب ئاناق، بىل ئۇندەرگە بۇتكەن
ئىزىگەرنى نەمە تىب ئانايدى؟

ئۇش: 1) يوعار ئالاۋدغان تلمەردەن ئۇندەردى ئايىرب (ھوزگىنى، تارتىقى ئۇندەرگە) شول ئۇندەرگە بۆتكەن ئىزكلى ھوددەردى يادىب كورمەترگە.

2) ھودگىنى ئىزك، تارتىقى ئىزك، تىب ئالالۇڭ سەبەبن ھۇيلەب بىررگە.

ھۇدەتتە: بار، تىگەندە ئوبكەبىز بىر تابىر قىتاو ياھى. بارا، تىپەك ئىككى تابىر قىتاو ياھى. ساناعا، تىپەك ئۇس تابىر قىتاو ياھى. ئۇشۇ قالبتا ئوبكەبىزنىڭ قىتاوى ئارقاھىدا، تىشاسقان ھودىڭ ئايىرم كىنەگىن «ئىزك» تىب ئاتايدى. ھەر بىر ئازاقنى ئىزىڭنىڭ نىندەى ئۇنىگە بۇتۇننە قاراي؛ ئىزكتەر ئىككىگە بولۇنلەر. ئەگەر ئازاقنى ئىزىڭنى ھودگىنى ئۇنىگە بۇتە «ھودگىنى ئىزك»، ئەگەر تارتىقى ئۇنىگە بۇتە «تارتىقى ئىزك» تىب ئاتالا.

تىنەرەك كىل!..

يىل، تىم!... قۇياش سىق!..
يىل قىتقار!... سەعت ھوق!..
كۇن، تۇن ئوت!.. تاگىم يىت!..
ھىس سىندار ھەلم يوق.

قاوشار كۇن، تىم، كىلەن!..
ھۇيۇ كىم كورنەن!
بىتەكە بىت قويۇش،
بۇرەگم كىنەنەن!

بىك ئۇزاق، تۇيۇلدى،
كورو، شول، مىنگىلىدى،

ھۇيۇ كىلىدى ھاعىدىم
شۇڭا كورە ياندىم،
قۇياش ھەم يىلە!
كۇن، تۇن ھەم ئايىن:
قىتقارتىب قويارعا.

يىل، تىم!... سەعت ھوق!..
يىل قىتقار!... قۇياش سىق!..
ھاعىدىم، ئاسىق بىل!..
ھۇيۇ كىلم، تىنەرەك كىل!

ج. غايىدىف.

ھۇراۋازار: 1) يىل، تىم، سىق، ھوق، يىت، بىل، كىل ھوددەردى نىسە ئىزكتەن؟

2 - ئىككى ھەم كوب ئىزكلى ھوددەر بىل شىعر دىبارمى؟

ئۇش: بىر، ئىككى، ئۇس، دورت ئىزكلى ھوددەردى كورمەترگە؛
ئىزكتەردىڭ نىسەك ياھالۇن، ئاشا، تىن ئالو ھەم ئوبكە بىزىڭ قاتتىق ھۇيلەب بىررگە.

ھۇدەتتە: ھوددەر بىر ئىزكلى، ئىككى، ئىزكلى، ئۇس ئىزكلى،
دورت ئىزكلى ھەم كوب ئىزكلى تىب: ئىزك كىنەكتەرنىڭ ھاننىنا قارانا ئايىرب يۇرتلەلەر.

§ 7 ھەرف.

ئاۋۇزىدىن سىققان ئۈندەردىكى قاغدا يازىپ كۆرەتۈ
ئۇسۇن 28 بىلىك يۈرتەيدى. شول بىلىكلەر «ھەرف» تىپ ئاتالار. ئالار
تۈبەندە گىيە:

ئە، ئ، ئا، ب، پ، ت، د، دەر، ز، ژ، س، ش، غ، ق، ك،
گ، گ، ل، م، ن، و، ۋ، ھ، ى، ئى،
بىلاردا تىپ، تىلىنىڭ سىتەن ئىنىگەن تۈبەندە گىيە دورت
ھەرف بار.

ج، ح، ف، ۋ.

ئۇشۇ ھەرفلەر بار ئىكەن بىرگە «ئەلىف-با» تىپ ئەيتىلەر.

بالالار ھۆج.

يامەر ياي، ياي، ماتور قالاق بازاردا. مايلىق بوتقا قازاندا. تۈيلىگەن،
تۈيلىگەن. ئاتا، ئەسەك ئولىگەن.

سۇناق يىنەي كىل، كىل بۇلۇت ئاپاي كىت، كىت.
ئالپۇت ئالا قارغا، سىقتى، ئىندى، يازغا. كىتە نەھك ئاققارغا
كۈنلەش ئىك ئارغا.

ھۇراۋاز: بۇغار ئالغى مىثالدار نەمە تورائىدا؟

«كىل، كىت، ياي» ئۈندەردى نەمە ئاڭلاتا ھەم نەمە تىپ
ئاتالار؟

ھۆدە مەنەن يايلا؟

ئۇن نەمەنەن يايلا؟

ئۈندى تاقى يەككى قاغدا يازارغا بولامى؟

بولما، ئول نەمە تىپ ئاتالا؟

بۇتە ھەرفلەر نەمە تىپ ئاتالا؟

ئۇن مەن ھەرف ئاراھىدا ئايرما بارمى؟
بولما، ئول نەمە؟

ئىش 1 - بۇغار ئالغى مىثالداردا تەمەرتۇردەن، ھۆدەرتۇردەن
شولايوق ئۈندەردى كۆرەتلىك بىر ھىكايەنى يازىپ، ئۇدەن
ھاباقتاردى قاتالارغا. ئۇن ھەم ھەرفلەردى كۆرەتلىك.

2 - ھۆدە ئەيتىكەندە نىسە كىشەككە بولۇپ ئەيتىكەن ئىندى، ئول
كىشەكتەرگە ھولش ئالوۋىنىڭ نىغدى قاتنىشى ھەم بەيلىنىشى
بارلىق يازىپ ھەم ھۆيلىب بىرگە ھۆدە ھەر بىر كىشە گەندە نىسە
ئۇن ھەم نىسە ھەرف بارلىق ئايرىغا.

ھۆدە: ئاۋۇزىدىن سىققان ئۈندەردى يازىپ كۆرەتلىك بىلىكلەر
«ھەرف» تىپ ئاتالار. ئۈندەردى بىز ئاۋۇزىنى ئەيتىپ،
قولاق مەن ئىشەنەن. ھەرفلەردى قول مەن، يايلىق كۆز
مەن كۆرەن. ئۇن مەن ھەرف ئۇشۇ قالىتا بىر، بىر ئىشەن
ئايرىلار.

ئاتاي! «حات»

ئوتتار باغا، ئاشنەس، ئولتۇر كىتەن. شوڭار كۆرە ئۇدۇن حات
يازىپ بولماي. ئۇنىڭ بارب ئوقو يورتىدا ئورنلاشقان، بۇتە ھەل،
يايلىق بىلىق. حات يازارمەن. ھەزەرگە ئۇشۇ قىلغا ھۆدە مەن
ماۋلىق بىلىق:

ئولتۇر ئىشەن.

ھۇراۋاز 1 - ئىشەن نەمە يازدى؟

2 - كىمگە ھەم نى تورالا يازدى؟

3 - ئىشەن ئاتا ئىشەن ئىشەن، كىرەكتەمى؟

3 - كىرەكتەمى ئىشەن كۆڭلىنىڭ مۇددەنى نەمە
ئاشا بىلىق؟

5 - ھات، كىتاب، گەزىت، ژورنالدار نەرتە يازدامى مەن سىعالار؟

6 - ئىرگەبىندەگى بىر يەككى كۆپ كىشىلەرگە تىلەك ھەم مۇددەبىنى ھۆيلەپ ئاڭلاتماق، سىتەگى ئىزدەمەلەرگە نىسبەت ئاڭلاتارىد؟

ئىش: ئات، ھىير، كەزە ھورەتتەرن يىھاب ئاتىتىنا ئىسمەرن يازارغا. بىل ئۇس تۇلۇك ھايواندارىڭ قىقاسا ئەدەمگە فابىدارن يازارغا. يازغان ھۆدەردى ئۇن ھەم ھەرتەرگە ئايىرب كورھەترگە. كوكلىنىدەگى: تۇيەو، تىلەك، مۇددە. لەردى، ئىكىنسى كىشىگە نىغدى يولدار مەن ئاڭلاتا ئالغانىدىنى ھۆيلەپ ھەم يازىپ كورھەترگە.

§ 8 تۇتاش ھەم ئۇدۇك ھەرتەر.

قارمىش.

قارمىش ئورامدان بىر بارلاو (3 تىنلىك باقىر) تاپىپ، قوۋىتىنىن يۇڭىر ئويىگە ئىندى. باقىر ئاقسا يىشىلىپ بۇتكەن، بىل ئىشە بىلە يولىغان، تىك بىرگىنە رەقەم كۆمەشكىلەنگە بىلىنىپ تۇرا ئىنى. قارمىش زور ئوليا تاپقان تۇتلى ئاقسانى ئەسەھىنە كورھەتتى. ئەسەھى:

- بالام. بىل ئاقسائى پاتشا بىتاتىداق ئاقسا، ھەزىر يۇرمەي تىنى. بىل ھۆدۇ ئىشتىكەن قارمىش تەوگى قوۋانسن بىوالتىپ، تەرەن ئويىغا قالىدۇ...

ھوراوزار: 1 - قارمىش، بارلاو، باقىر، رەقەم ھۆدەرنەگى ھەرتەردى بىرگە قوشىپ يازماي، نىگە ئايىرم يازالار؟

2 - يىشىلىپ، بىلىنىپ ھۆدەرنەگى ھەرتەرنىگە قوشىلىپ يازغاندار؟

3 - بىر ھۆدەگى ھەرتەردى قوشىلىپ يەككى ئۇدۇك يازىلۇد. رىنىڭ سەبەبى نەمە؟

ھۆدەمە: - تىلىنىدەگى ھەرتەر ئىككى ياعىندا قوشىلىپ يازىلغاندارى «تۇتاش»، ئوڭ ياعىندا ئىككى قوشىلىپ يازىلغاندارى «ئۇدۇك» ھەرتەر تىپ يۇرتلىلەر. تۇتاش ھەرتەر توبەندەگى:

ب، پ، ت، ش، ج، چ، س، ش، ع، ف، ق، ك، گ، ك، ل، م، ن، ھ، ئ.

ئۇدۇك ھەرتەر: ئا، ا، ئە، د، ز، ر، ز، و، ۋ، ۇ. بى، يوعارلى: ھەرتەر، ئاۋىنىدىن سىققان ئۇندەردى قاعىدا يازىپ كورھەتە تۇرغان بىلەلەر ئىككىن بىلەك. شوڭار كورە ھەرتەر قالن ھەم نەزكىلىكتە ئۇندەلەرگە ئىيەرب يۇرىدەر.

§ 9 دۇرۇت يازى.

ھوقا ئۇتتىدە.

مىزاقى مەن يەركەي بىر، بىر ئىنەن ئالت توڭل قاتار قۇش تىگىپ، ھوقا يانغاندا؛ كۈندۈدگى تىنەمىزگىلە ھەرتەر ۋاقت ئەگىمەلەشە تۇرغانلار. شول ەدەتتە بىز بىز مىزاقى مەن يەركەي ئۆز ياتىقتارى توراھىدا ھۆيلەشە باشلانلار.

مىزاقى: - ئونبىشىنى ئاپرىلە، شەنەي كۈن سەھەر قارت مەن بىر تىملاي باشلاغاندوق قۇنارن بىيەم بۆگىكى باشلايىنى. شونان بىرى كۆتەرلە ئالماي، كۈندەن، كۈن توبەن كىتە.

يەركەي: - مۇندەھىلا بۇدۇلا باشلاغان ئىكەن، قاپتالەند ئىغىرساق ھالەنەنەندە، ئاخرى.

مىزاقى: - مالىي بابلاندىن يىتەنەس، شولاي سالىپ قالا ئىندى ئول.

يەر كەي - : ئاشان ئۆگۈرماھاڭ ماندى ئالماڭ، شول. بۇسەن
مىڭگىلى ئۆزگۈرئاعاس مىنداي ئارق - تولاق مالعا قورپى كىلشە
تورعاينى، يەنە قاراعورالا بىلسەن، يۈمسقا ئاشاھالاقان بۇركۇب
قارولانا تۇرغان.

مرداقاي - : خەزىر كۈن ھايىن ئارقاھىن قايناعان ئىزىز ھىۋى
مەنەن تازارتىپ يۇوامدا، ئورتەنگە يۇبەرەم.

يەر كەي - : مرداقاي، ھىيىن قوستىم، تىزەكسىل ھاڭ ئىلجى. يىكسەن
مالدارك، ئول تىكىلى قارولجى بولماھالاردا، ئىلى ھىيىن ئىش ئىراملى
بارا.

مرداقاي - : ئىراملى تىپ ئېنىدى، ئول تىكىلم قىراتىپ ئىشلەگەن
نەمە يوق. يەيگى ئىشلە يامان - يەتەك مال مەن ئىشلەھەڭ ئىت -
ئاقىللىق كىتە. ئۆزىم ياكىغە، ئىلجى مۇنا قالاق، سىلەك، تۇز كەرەك
بولدى. شونداي ئىزىر - سىبىز نەمە ئۇسۇن ئىش تاشلاپ، تاعىلا
ئۆيگە قايتىپ كىلمەي بولماي ئىنىدى.

يەر كەي - : شولاي، شول. دۇنيانىڭ قى - قىپىرى بۇتەمى؟
مرداقاي - : ساماھى، ئولسەھەن نەمە يوق. ئانا شونداي يىكەل
يىلپى ئىكەلە ۋاقىت ئەرەم بولا. ۋاقتى ئىتەبىكە ھالا باشلاھاڭ،
بىلەلجى ئىش مىڭگىللىك، شونىڭ ئىسىندە ئۇزالا كىتە.

يەر كەي - : شولاي، قوستىم، شولاي! غۇمۇر، ئول ھاكتىپ
تارالغان يىت كوك. شولايتىپ ھىيىلمەي ئوتەلە كىتە شول.

بۇرۇنغى ھۆد: يۇقۇ تاڭ ئاتقانسا، غۇمۇر كىرەك قاققانسا.
ھۇرادار: (1) بىر يولدا ئازادىن، ئىككىسى يولدا باشقا بىر ئىزىكتە
يارتىن كوستىرو يارايمى؟

(2) بىر نىسە ئىزىكلى ھۆدك بىر ئىزىگە ئىككىسى يولغا
كوسىرگەندە نىندەي بىلە قويايغا؟

(3) ئونبىش، شەمبى قالىپىدا ئىشلىتىلگەن ھۆدەردى قالاى
يازغاندا دۇرۇت بولا؟

(4) ئۆزىگە ئىزىكلى، ئىزىكلى، سەفەر عارت قالىپىدا ئىشلىتىلگەن
ھۆدەردى قالاى يازغاندا دۇرۇت بولا؟

(5) كىملىك قالاى، كىملىك سىلەگى؟ ھۇراونى ياپاب بىرگەندە
«ق»، «ك» خەرىتىسى نىندەي خەرىكە ئالىشلار؟

(6) «شولاي» «تۇرغان» ھۆدەردى «ئىتەب»، «ئىنى» ھۆدەردى
قانار كىلگەندە نىندەي قالىپتا يازىلالار؟

(7) «ئوك»، «ئوق» يالغاۋدارى ئىككىسى ھۆزگە يالغانغاندا،
نى قالىپتا يازىلالار؟

(8) «شەلەنەن»، «ھىناپار»، «سىرەلەنەن» ھۆدەردى نىسەك
يازارغا؟

(9) «ئونبىشەنەن» ھۆدەردى نىسەك يازارغا؟
(10) «بل»، «ئول» تۈبەلەرنە «عا» يالغاۋ قوشلما نىسەك
يازىلا؟

ئىش: (1) يول ئازادىن بىر ھۆدەردى ئىزىگە كوستىر، كوسىرگەنگە
بىلە قوپ كورەترگە، شولايوق نىندەي قالىپتا ئىزىكتى
كوستىرو ياراماغان يازىپ كورەترگە.

(2) ھۆدەردى يازغاندا، نى نەمە نىگە ئىتەب ئالغاندا
ھۇيلەب بىرگە ھەم قانار تىزىلگەن ھۆدەردە نىندەي
ھۆدەردى قوشىپ يازىپ ياراماغان كورەترگە.

(3) «ن»، «ب»، «م» خەرىتىسى ئالدا كىلە «ك»، «ق»، «ك»،
«ع»، «گ»، «د» خەرىتىسى ئالدا كىلە نىسەك يازارغا كەلەكلىكتى
يازىپ كورەترگە.

قش بولموشوسى پىمانىر دار .

[illegible]

برنسنى بالانڭ يىغان ھۆذەرئى: كەپرەن، ئەپەرەكەن، ئۇرپاق
سەپەرەك، ھىپەرتكى، ھاپىرو، توپىرە، ئۇرپەيو، قارپايو، قورپى، ھەرپەيو،
نوپراق، ياپراق، ھەرپەك، تارپان، تىپرسىنو، سولپان، كوپر، كوپىرە،
ھەپىرە، قوپايو، قاپاق، قاپايو، كەپەس، تەپەشەك، بەپەي: ئاپاي، ھىپىرو
نۇرپىشا، تەپەن، ئۇلەي، سولەي، ھالبايو، قوپاق، ھولپان، ھەلپى، لىپا، ئاپايلا،

(7) «ن» حرفی نیمه‌ی تیز کتفه‌زده قویلعانی می‌باشد و منحنی باد کوره‌تر گه.

ھۆدەمتە: آ - بىر ئىزىڭنى ھېس ۋاقتىدا بولۇپ ئېكىنىنى يولغا كۆستۈرلەي. ب - ھۆدەڭ بىر ئىزىڭنى ئېكىنىنى يولغا كۆستۈرلەپ ئاندا كۆسكەن بىلەن بىر « - » بىلەن قوينلا. ت - يادۇدا ھۆدەڭ ئايرىم، ياندا ئەيتىلۈۋەرنى نېگىز ئېتىپ ئالسا، ئ - تەبىئەت گىيە، يۇتۇلۇپ ئورۇنلۇ، يولغا زاڭدارنى ھۆيەلەگەن تەلەۋدە بولسا، يادۇدا تەلەۋدە ماناۋى ئورۇنداردا ھەم بىر ئېسىم «تۇتۇن ئالغان ئېسىم»دە كەن قوللانسا؛ باشقا ئورۇندا ھۆدەڭ ياندا ئەيتىلۈۋەرنى نېگىز قاپتۇرۇپ زاڭدار قوللانماي. د - بىر ھۆدە ھېس ۋاقتىدا قاتار ئېكىنى «و» يادلىماي. ز - «ئ» ھەرىڭى ھۆدەڭنى ئۇندەۋدە كەن كەلگەن تارتىڭنى ئۇن ھۆدەڭنى ئۇنىڭغا ئەيەلسە، ئول ۋاقتىدا ھاماندا «ئ» يادىلا. ر - «دا - دە، دا - دە، لا - لە، تا - تە» يالغاۋدارنى يولغا ھۆيەلەگەن (ئېكىنى ھۆيەلەپ ئاراۋسا) بەيەننى بولۇپ كەلگەن قوشۇپ يادارغا مۇمكىن ئورۇنداردا، ئايرىپ يادىلا. ز - ماڭىلى ھۆدە (تېرىمىن) «ھ» ھەرىڭى ھېس ۋاقتى تۇشماي. س - «ئېنى» يالغاۋى «ان - مەن» گە

لاپشۇ، يالپاق، تىرپە، تالپان، قۇلپىترو، قارپو، قىرپو، سارپو، سارپىلو، يەلپەك، لاپا، ھورپا، ئۇلپات، ئۇلپا، ئويپات. شىرپى كىرپى، كۇرپە، كورپە، تاپر - تۇپر، ئىرب - ئىرب، ھەلپى، قوپا، قى - قىپىر، ئالپان - تولىپان، كۇپە كۇندۇد، تاپاتالتۇش، شىپا. تاپا، تەپى، ئارپا، كىرپك، باپپا، تاپپا، ساپپىلو، يىلپو، قىلپو، ئەلپى، ئلپى، ياپان، ياپا، ياگەند، ياپالاق، يالپى، يالپىلاق، يالپايو، سەرىپەن - سۇرىپەن سالب - سۇلب، سەب - سوب، سەپەكەلو، سەپەكەلو، يىپىترو، قىپاگلاو قىپاگلاو، تومپايو، ھەپتەن ھەپەلەك. ئالپامشا، قىپىق، قىسايو، قىپىس، سىپىس. توپا، توپاق، توتپىش، توپار، ساپان، يوتپار، ئىرەپەتەند، تىپا، لىپەك. ئۇرپەك راپا، قاپرىق، قاپىراپتو. تەپەي، لىپىن، پىران - داران، قاپل، پىرلداي. پىرئاپان - تۇپەن. ھىپات. ھەرىپەيو. ھەرىپەكلەر. ئۇيپالو.

ئىكىنسى بالانڭ يىعانى: ئارداقلى زاتتى زىرەك كىشى تانى. ئىزگىلىك، يادلىق ھىس رامان بىزمەن مەن ئولسەنمەي. زىنھار تىب ئىنەلو زارارلى توگى، زارلانغاندىن ناھىر قاپتارو زارارلى. يازا باشڭ ئۇسۇندا، قازا ئايلاق ئاۋىتىدا. زىيان كەزە مەن ئۇزدىدا. زىقنوت زىقوبا. ئىزىلداق، بىزىلداق، زىلداق، زىگىلارنىڭ تاونۇشى زىمىيا يوعالىدى. ئازاندى ئازات ئىت. ئۇزۇمۇت رىزىقلا ئىزىزا. زەگىگەر تۇت زەھو بولا. زاگىدا زەھىرى بار. تازارايغان. تازاراگلاو. تىزلاو. ھىير ئىزىلداي، كوگەون بىزىلداي.

ئۇسۇنسى بالانڭ يىعانى: ئىزاو، ئازا، ئازار، قورلداو، حورزا، ھەزەت، ئىزىتپەت. ئىزىر، بىزىر، ئىزىزا. بارلداو، تازلداو، بازات، بازاق ھازلاي، تازلاي، تىزلاي. ئوزەت، قىزايو. بۇزۇر، ئوزم، قازى سازن.

دورتىنسى بالانڭ يىعانى.

ساماوار، سەينوك، سىنپايىق، ساروا، سۇنتىق، سولتىق، سەكەن، سارق ساڭاراق. سىبىش، سىپىش، ھارمىساق. سوكەيو، سۇگىكەيو. سۇگىقا، سىگىرتەكە، ساقىم، سازن، سارالىي، سوكەتە، سەس، سوس ساما، ساقىتا، سىراللى، سىراتو. ئۇسۇر، ئۇس، ئۇس، ئۇس، ئۇس، ئۇس. ئاس - يالانچاس سىرەكەي، سىركو، سىتە، سىتەن، سەكەن، ساماي، ساي، سىمىر، سىننەو، سىمىرلەو. سىمىم، ساعىل، ساعىم، سىناق سورتان، سوراعى. سەكەو، سەگىلەك، ساتراش، سوبەك. سىپاگلاو سانا، سەگەي - سۇگەي، سىروت. سىرەك. ئاقسا، موقسا.

دورتىنسى بالانڭ يىعانى:

يەي يىڭ ھىغانچان يىگىتتىڭ تاماغى توق. يۇن - ياباغى يىعاننىڭ ئۇتتى بۇتۇن. ياگەندىڭ ياننى يوعالالا تابلما. يىرەن يورعا يىر تانى. يىلەكەت يىل يىلەكەن تامىر قودغانا. يىمىشەن يىگەم يىرەنمەت. يەپەلەپ تاپقان قالبا يىلەك بولالا ئوليا. يىلان يىتن كووك يىلتىدار. يەن - ياعىنا قارانچان كۆلەتكەن يىن تىر. يۇما كىلەپ ياعاڭ ئارر. ئات يورۇشۇن، قاتنى يۇرۇشۇن ھىنلار. يىر كوگىل ئاسا، يىل تىرىدى بائا. دۇنيا يەمەيگەن يەمەكەلەكەرەك. يىل ئىسندەيەن قودغالر. يورعاننىڭ قاراب ئاياغىدى ھود. شىپىق ھور پائىتەن ئارتىق. ياق ياكىلىش، تايلاق قارىش.

ھۇراوذار: (1) پىيانىرزار بىش ھەرف قاتشقان ھودزەردى يىيىپ بۇتكەندەرمى؟

(2) بۇتەمەلەر ھى تاغى نىندەي ھودزەر بلەھىگىز؟

(3) ھەرفى مەن باشلانغان ھودزەر بىلەھىگىزىمى؟

§10 تىلەمەر كىتەكتەرى.

كوك كىلىنى.

ئولەن ئوتكەس، ئورمان ياپراق يارغاس،
مويىل سەسەك قۇيغاس، بۇرۇلەنگەس،
ماتور كىيىم ئۆتكە كىيىپ ئالغاس،
ھولانغاس يېزە تۇرلەنگەس،

ئالتىنغاى تاۋدان ئارتىلىشىپ،

تۈركۈم، تۈركۈم سىقتى بۇلۇتتار.

ئول حالقى ھۈيلە ئىركىلىشىپ،

تۈرلى خاققا، تۈرلى ئۇمۇتتەر.

نىگە ئالار ئالاي ھۈيلە شەلەر؟!

ھەركىم ئاۋزىدا: «كوك كىلە»!

«كوك كىلە» تىپ يەنە يەش بالالار،

شاتلا ئىشىپ، بىرگە ئىركىلە.

كىلەر بولما، ئول كوك تۇشك ياققان،

ھىتى ئىككى كۈنەك ھۇت بېرە:

ئەگەر كىلە قۇياش سىغىش ياققان،

بىيە ئىمىسە گىنە ھۇت كۈرە.

ئۇى حوزاھى قارىتار يەش، ئولاندار،

شاتلانلار بىسەن ئوگارى تىپ.

بىكرەك ھابانسىلار شاتلانغاندار،

ئىگىن مەنەن كەلت تولا تىپ.

ھۈيلەشكەندە شۇنداي تۈرلى ئۇمۇتتەر،

كوك كۈكرەننى دۇمۇر-شاترلاب؛

كىلە يىتە، تۈركىم ئاق بۇلۇتتار،

يامەر ياۋى شىبىر-شايرلاب.

بار تايىغات ھۇھاب، كۈتەپ تۇرغان،

تەۋگى يامەر يابۇ كوك كىلىنى؛

زەڭگەر، يەشلى نورن يەيغۇر قۇرغان...

يىر يۇزىنە رەھمەت بۇركىلىنى.

ح عايىنىف.

ھوراۋازار: ئالتىنغاى تاۋدان ئارتىلىشىپ نەمەلەر سىقتىلار؟ خالقتار

نەمە كىلە تىپ كۈتە؟ بىسەن ئوگارى تىپ كىمەر شاتلانلار.

تۈركۈم، تۈركۈم بۇلۇتتار سىققاس ئول حالقى نى ئىشلەنى.

كوك كىلە تىپ يەش بالالارنى ئىشلەيدەر. ئىگىن مەنەن كەلت

تولار تىپ بىكرەك ھابانسىلار نى ئىشتە گەندەر. ئىگىن مەنەن

كەلت نى ئىشلەر تىپ ھابانسىلار شاتلانغاندار.

ئىش: 1) يوعارلىغاى ھوراۋازارغا يابۇ بولغان ھۇدەزەن كىم،

نەمە ھوراۋازارغا يابۇ بولغاندارن ئايرىم، شولايوق؛ نى ئىشلەنى، نى

ئىشلەنى، نى ئىشلەر ھوراۋازارغا يابۇ بولغان ھۇدەزەن ئايرىم يادۇغا.

2) كىم، نەمە ھوراۋازارغا يابۇ بولغان، ئون ھۇد؛ نى ئىشلەنى،

نى ئىشلەنى، نى ئىشلەر ھوراۋازارغا يابۇ بولغان، ئون ھۇد تاپىپ

يادۇغا.

3) كوك كىلىنى شىبىرنەن ئوز ئالدىنغا (ياشەندۇغا) تىۋاي

مەنەننى ئاڭلاتماغان ھۇدەزەن سۇيەپ يادۇغا.

گەمەڭ، نەمەڭ، كەمەڭ، نەمەڭنى ھۇماق ھۇراۋارغا ياۋاب بولۇپ تۇشە،
ئۇل ھۇد «ئىسىم» تىپ ئاتالا.

ئەگەر ھۆڭ قىلىم يالغاۋدارنى مېن ئۆزگەرب يۇرە ھەم نى ئىشلەنى،
نى ئىشلەي، نى ئىشلەر ھىماق ھۇراۋدارغا ياۋاب بولب تۇشە، ئول ھۆڭ
«قىلىم» تىپ ئاتالا.

ئەگەر ھۆز يالغاۋدارى ئاۋاقتىقتار مەن ئۆزگەرمەھە ھەم ياكى ئۆزۈڭگە، تولى مەنەننى ئاڭلاتماھە، ئېكىنسى ھۆزەرگە ياردام ئۇسۇڭگە بۇرھە، ئول ھۆز واق ھۆز تىب ئاتالا.

§11 ئۆز ئىسىم.

تین ہم بوری۔

بر تئىن بۇتاقان - بۇتاققا ھىكرب يۇرى تۇرعاس توب تورۇب
بۇقلاپ ياتقان بورى ئۇستىنە قۇلاب تۇشتى. بورى ھىكرب تۇرۇپ
تئىندى تۇتب ئاشارغا تلەگەندە، تئىن «زىنھار مېنى يېرھەننە!» تىب
ئىنەلە باشلانى. بورى «بىك ياقشى مېن ھىنى يېرەرمەن - يېرئۇندە،
لەكىن ھىن شونى ئەيت ئەلى: ھە تئىندە، نى ئۇسۇن ھەر ۋاقىت
كوڭلى يۇرپەنگە؟ ئاعاس باشندا ئويناپتەن، ھىكەرەنگە، مېنگە
ھەر ۋاقىت ئىسم بۇشا؟» تىب ھۇرانى. تئىن «ھىن مېنى باشتا
ئىقندىر، شونان ھوڭ، مېن ئەيتىرم، بولماھا مېن قورقام» تىگەس،
بورى تئىندى ئىقندىر يېەردى. تئىن ئاعاس باشتا مىڭلە: «ھىن
ئوتال بولغانغا كورە، ھىگە ھەر ۋاقىت كوڭلەن؟ بىرەرەگەلە ئوتاللىق
ئىلمەگەنگە كورە، بىگە ھەر مەلىدى كوڭلى» تىب پاۋاپ يېردى.

ھور اوڭار: نەمە بۇتاقان - بۇتاقا ھىكرب يۇرگەن، تىيىن نەمەنەن،
نەمەگە ھىكرب يۇرگەن. ھىكرب يۇرى تۇرغاس تىيىن
نەمە ئۇتىئەنە قۇلاب تۇشكەن.

ئاتامى بولەك ئېتىپ ئولتۇرغاندا، ئولتۇرغان مۇكاپات شاتلاندى.
ھەم نى تورا كېلىدە، شونىڭغا قارىتا باشلاندى. ئاتاسى ئوتتۇرىگە
تېپىپ ئوتتۇرقان ئېچكى ئۆيۈنكى ئاھالىسىدا قورقۇشقا باشلاندى.

ئاتاھى بىل قىرقلغان ئاھىلىنى كۆرۈپ، ئۇلارنىڭ ئاسۇلى يۇمىنى قاراپ: «بىل ئاھىلىنىڭ قىرقتى، مېن، ئۇل كىشىگە كەرەك بىر مەن. تېنى. نىڭ، ئۇل قاراپ تۇرۇپلا: «ئاتا ئۇلارنىڭ تۇرۇپلا، ئۇل ئاھىلىنىڭ قىرقتى» تېنى.

ئاتاھى: «بىل ئاغاس بىك قەزىلى ئاغاسى بولالما-ھىنىڭ تو، ھۇيلەھۇڭ، ئالداماۋڭ بار ئېھتىدائىدا قەزىلىرەك» تىپ بالاھن قۇساقلاپ ماڭلايىنەن ئويىتى. ھەم ئېكەنسى ئىرەت بىلمەگەن نەمەگەندى ھۇراماي ئىشلەمە تىنى. ھۇراۋازار: ئاتاھى ئولغا بولەك ئېتىب نەمە بېردى؟

تولى بالتأمنهم نهمنى قرقب تاشلانى. ئاتاهى بالاھنىڭ نەمەھنىن ئويىتىپ.

ئىش: 1) يوعار ئىلاھى بالتا مافالاھندە گى، نى ئىشلەنى، نى ئىشلەرگە نى ئىشلەگەن، نى ئىشلەپ، نى ئىشلەرمەن. نى ئىشلەنم، نى ئىشلەمە ھۇراۋاز ئىنا ياپواب بولغان ھۆذەردى تاپ، كوسىرپ يادۋعا.

(2) یوعارنلائی بالتا مافالہ ہند گئی ٹوز ٹالڈنا ٹایرم کویگہ گنہ
تولی مہندنہ ٹاگلانماغان ہودذرئی تاب کوسٹرب یادوعا۔

ئۆزىنىڭ كۆڭلىنى بىلدۈرۈپ، ئۇيغۇر ھەممىسىگە بىلدۈرۈپ ئاڭلاتقان ھۆددەردىكى «تەلىم» تىببىي ئاتالغۇ يۇرتىدا ئاڭلايدىغان، ئۇشلايدىغان «تەلىم» ھۆددەردىن ئۆزۈمگە، تەلىمىڭ كىيىمىگە كىرىپ بولالار.

هوڭدەر ئۆزىنىڭ ھەرقى قالىپىنى ھەم ئاشلىقنى مەنەلەرنى
قاراي ئۆسكە بولىدۇ.

ئەگەر ھۆ ئىسىم ئاذاقتىقارۇ مەن ئۆزگەرب يۈرە ھەم كەم، نەمە

ئش: كىم، نەمە ھىماق ھورازدارغا ياۋاب بولغان ھوددەردى
قوشىپ بىر نېسە ئورنەك يادىغا.
نەمە قارانىڭ ئوۋى ئاڭلاتقان ھوددەركە ئوۋ ئېسىم تېنىم
ئولەن، ئورمان ئۇي، ئاقبۇر، قەلەم كىتوك.

§12 ئوۋ ئېسىم تۇردەرى.

۱. پىر.

يادىغا مەلىكەيدىن شۇن بىلەم
كويلىنى قۇش كىلە ھىندىر.

سەسكەنەن تاراپ سەسمەو ئاغى،
ماتور يىگىم كىلە قى بولۇپ.

ماقال:

ئىت ئىدىگىلىك، كۆت يادىلىق. بايلىق بىر ئايلىق يارلىلىق ھۆملىك.
يۇماق:

بىلەن - بىلەن - بىلەن ئات، بىلىق سىكە كۆرەن ئات
تاۋغا مەنە تايماق ئات، تالاق تېپە ئولمەت ئات.
ھان بىلەۋى بىلگەيتىمەي، تامىق تامىق بىرگە يىتمەي.

ئش: (1) بوغارنىلا كىتىدىگەن ئورنەكتەردەن؛ بىرگە ھودلى
قوشماق، يالەۋەن بولغان ھوددەردىڭ ئاتىنى بىر ھىندارغا.
ئىككى ھوددەن يەككى يالەۋەن قوشىلىپ ياتالغان ئېسىمدەردىڭ
ئاتىنى ئىككى ھىندارغا.

ئۇشۇلاي ئوۋ ئېسىمدە ئىككى تۇرلى بولالار: (1) تورا ئوۋ ئېسىم
(2) ياتالما ئوۋ ئېسىم.

ھېس بىر يالەۋەن، قوشماق كۆيگەن بولغان ئوۋ ئېسىمدە
تورا ئوۋ ئېسىم تىپ ئاتالار.

يالەۋ مەن يەككى ئىككى ھوددەن قوشىلىپ ياتالغان ئوۋ ئېسىمدە.
ياتالما ئوۋ ئېسىم تىپ ئاتالار. بىلەۋ. سەسمەو بايلىق كىتوك.
ياتالما ئوۋ ئېسىمدىڭ يالەۋەن:

(1) لك، لىق. بىسەنلىك، ئوتلىق ھىماق
(2) ما، مە، لاما. قول - قوللاما؛ ھال - ھالما، بول - بولمە ھىماق.
(3) مۇش، مەش، ماش. قۇر - قۇرامش، تۇر - تۇرمش، ئالا -
ئالماش؛ ھىماق

(4) داش، دەش، داش - دەش، تاش - تەش، لاش - لەش، كورشى -
كورشىلەش، ئارا - ئارالاش، بىل - بىلدەش، بول - بولداش، قۇر -
قۇرداش، يىر - يىردەش، قۇر - قۇراقش، ئىب - ئىبنەش ھىماق.
(5) و. ترە - ترەو، قازا - قازاۋ ھىماق.

(6) ن. كىل - كىلەن، ساب - سابىن، قر - قرىن ھىماق.
(7) قىن، قىن، گىن. تاش - تاشقىن، قر - قرىن، بۇل - بۇلىگىن
(8) قاق - كەك، عاق - گەك. بات - باتقاق، بش - بشكەك، بۇر -
بۇرەق، يۇر - يۇرگەك ھىماق.

(9) قى، كى. قارما - قارماق، ئىلە - ئىلەك ھىماق.
(10) تىم، م. يۇت - يۇتم، ئول - ئولم ھىماق.
(11) ش. بىر - بىرىش، تاب - تابىش؛ ھىماق
(12) قىس، كىس، عىس، گىس. ياب - يابىقىس، ھۇرت - ھۇرتكىس،
قر - قرىس، گۇر - گۇرگىس ھىماق

(13) وق - وك. ھىما - ھىماق، گۇرلە - گۇرلەك. ھىماق
(14) سا - سە. تابا - تابانسا، ياك - ياكسە ھىماق.

(15) سىن، سىن. قۇلاق - قۇلاقسىن، ھىو - ھىۋەن ھىماق
ئش: بوغارنىلا كۆرەتەن ئوتكەن يالەۋەن مەن ياتالغان ئېسىمدە
تاب ھەر قايسىلارنى بىر ئورنەك يادىغا.

كورگەس ئىسەن كورب شانلانغان بەستەي بولب شارقلاداب
كۆلب يېەردى. ئول يولئىقايىڭ بىرگە ئوقب يۇرگان قوشاعامى ئىنى.
بىلار بىرەن بىرئى كورگەس ئارولق - ھولق ھوراشتىلاردا يەيگى
ئىشتەر توراهىدا كەڭەشە، كەڭەشە كىتتىلەر.

بىر ئاد بارعاس مرداقاي: «قاندا، قارىن ئاسىئەب كىتتى بىر قىيىرسىق
ئىتەك يوقما ئەبەسەم ئىتەك كىلتىرگە كەرەك ئىنى ئەللە نىشلاب
ئۇزاقلاپ كىتتى» تىغى. يولئىقاي بىل ھودى ئىشتەكەستە: «ئەي
ئۇنوتب بارام ئىكەن، مەن ئەبەسەڭ بىر سارق، تۇيىنسك ھەم بىر ئىتەك
يېەردى» تىب مرداقايغا يېردى. مرداقاي «ئوقىر ساقىشا قىش كوڭلى،
يەيگە سىققاس ئىش كوڭلى، شوڭا كورە بىرە قىزداق قىتتى كىلمەي
شول» تىب ھۇيلەنە ھۇيلەنە ئالدى. ئول ئارالا مردا قايىدارىڭ
ئىگىلىكتەرىنە بىر بىر تىتتىلەر. ئول قالدى، يولئىقاي كۈنەكەي
ھىرتىنداعى قوشىتارنىدا ياتقان ئاتلارنى ئىرگەھىنە كىتتى.

ھۇراۋازار: يولئىقاي نىندەي ئاتنى يىگى كىتەكەن؟ يىرەن مەنەن
يىرەنسەكەي، بورتە مەنەن بورتە كەي، ئالا مەنەن ئالاقلاي
ھودزەرىنىڭ ھىرتىقى تۇدو لىشتەرنە ئايرىمالارنى بارما، يوقما.
قىيىرسىق تىگەندە «قىيىر» ھودۇنە، تۇيىنسك تىگەندە «تۇيىن»
ھودۇنە نىندەي قوشىمتالار ئارتىلغان. ئالدىزاي، ساپاتالاي،
بەستەي تىگەن ھودزەرگە نىندەي يالغاۋاز يالغانغان.

ئىش: 1) يولئىقاي ماقالا ھىنان: ئودۇيىسىمگە؛ قاي، كەي، سەي، سەكەي،
سەك، سىق، زاي، لاي، تەي قوشىمتالارنى ئارتىلغان
ھودزەردى ئايرىب ئالەب دەفتەرگە يادۇعا.

2) ئودۇگى، ساق، ساي، داي دەي، تاي، لەي ھەم دەي
قوشىمتالارنى بولغان بىر نىسەشەر ئىسىم، ئويىنداب تاپىب
دەفتەرگە يادۇعا.

§ 13 ئىركەلەۋ ئىسىم، كىسەرەيتو ئىسىم،

ھاعىشتىر و ئىسىم.

يولئىقاي.

كۈن مەنور، يەنە، يامەر ھەئىنى. يولئىقاي كۈندە گىسە كۈن
تۇشلىككە ياقىنلاي بىرگەن ساقىشا؛ يىرەنسەكەي بىر يىگى بىر مورتاي
قىم، كۈنەسك مەن قۇرۇت، مەن ئارباھىنا ھالەب؛ قىزدا ئىگىن
ھۇرب ياتقان ئاتاھى بىكەندەي مەن ئاھى يولئىقايغا ئاشام -
ئىملىك ئالەب كىتتى. بىل ئودزەرىنەن بىر ئاد كىتەكەستە مەن مردا -
قايىڭ ئەبەسەم گولوگەي قارسىق قارشى سىئەب «ئۇشۇلاردى يول
ئىكەي مرداقايغا بىر كىت ئەللى يۇرەكەيم» تىب خور ئالدىزاي بىر
ئىكەكە ھەم ساپاتالاي سارق مەن بىر تۇيىنسك قۇرت مەن يولئىقايغا
يېردى. يولئىقاي «يارار» تىب ئالدىلا يىرەنسەكەي ئىنىڭ دىلەپكە ھەن
قەب يورتنىر كىتتى. شول بارىشتان ئالدىن ئىككى - ئۇس ساقىر
ساماھىنداعى ئاھاسلىق ئارباھىنان شىلتىرەب ئاھى ياتقان شىشمەلىككە
يىتەر ساقىشا يىرەنسەكەي ئالدىلا بىر، ئارباھىنىڭ ياقىغا ئولتۇرەب ئالەب،

«يىرەن قاشقا ئاتقا يىمىڭ

يىل تارايىنر يالغايىن»

تىب يىزداي بىر شىكە.

«ئاللىرىندا ھۇلوھى بوتتە،

باشىن سايقاي مالىقايىم»

تىب بىرە قىسقىر بىرلاب تەماملاپ قويدى، بىل ئاۋىشتى ئىشتوگە
يولئىقاي، دىنلەنەب كىتتەلە بورتەكەي مەن ئالغايىن يىتەكەلەب
شىشمەلىكتەن ئاتتارنى ھۇغارب سىغا كىلگەن مردا قايىنى

ئۇشولايتىب ئۆز ئىسمىدەر ئاذاقنى يالعاوذارىنا قاراي ئۇس
تۇرلۇ (بول: 1) ئىركەلەو ئىسىم، (2) كىسرىتو ئىسىم،
(3) ماعىشترو ئىسىم.

1 - ئەگەر ئۆز ئىسمىڭ ئاذاقنى: كەي، قاي، سەكەي، سەي،
ساي، كەيم، قايم، كەيك، قايك، مۇماق يالقاوذار يالعاىنا، ئالار
ئىركەلەوئى ئاڭلاتالار. ھەم بىل ئىسمىدەر «ئىركەلەوئىسىم»
تىب ئاتالار.

مەنەلەن: عۇمۇر - عۇمۇركەي، بالا - باقاي، يۈرەن -
يۈرەنسەكەي، كۈرەن - كۈرەنسەي، قۇلا - قولاساي، تورى،
تورۇساناي، بورتە - بورتەكەيم - بورتەكەيك مۇماق.

2 - ئەگەر ئۆز ئىسمىڭ ئاذاقنى: ساق، سەك، سەك، ساق
يالعاوذارى يالعاىنا، ئالار كىسرىتوئى ئاڭلاتالار. شونڭ
ئۇسۇن بوئىسمىدەر «كىسرىتو ئىسىم» تىب ئاتالار.
مەنەلەن: قۇلۇن - قۇلۇنسا، تۇيۇن - تۇيۇنسەك. كۈنەك -
كۈنەسەك قۇير - قۇيرىق مۇماق.

3 - ئەگەر ئۆز ئىسمىڭ ئاذاقنى: ذاي، دەي، ذاي، دەي، تاي،
تەي، لاي، لاي يالعاوذارى يالعاىنا، ئالار ماعىشتروئى بىلدۈرلەر.
شونڭ ئۇسۇن ئول ئىسمىدەر «ماغىشترو ئىسىم» تىب ئاتالار.
مەنەلەن: ئاران - ئارانداي، كىيلن - كىيلندەي، موز - موزداي، كوز - كوزدەي،
ئالاب - ئالابتاي، كەلت - كەلتدەي، ئىشبولدى - ئىشبولدىلاي، ئىشكىلىدى -
ئىشكىلىدىلەي.

14 § پىرلىك - كوپلىك.

ئوكتەبر.

ئوكتەبر - ئول ئىشلىرىڭ بايرەمى،

ماقتاب ئانى، ساندوغاستار ھابىرائى،

شول كۈن ئاتتى ئىرك - ئازاتلىقتا تاڭى،

ئوئى، شول كۈن، بىگە دۇنيا ئۇر ياڭى،

شول كۈن ئاستى، بىگە، ئىمگەك مەكتەپن

دور، مۇنەرىلى - كىڭ بىلمىلى گۈل تاڭى.

ئۇستى كوككە، دىن - دۇرافەتەر كۈلى،

سقىتى، شول كۈن، مازلوم ئىلىدەردەك تلى.

ئالپاوت، باي فابرىكانتقارنىڭ ئىشەنگەن كۈستەرن،

يىرگە ئۇردى ئوكتەبر، باتشا تازى، تەختەرن.

ح عايىدىق.

ھۇراوذار: 1 - ئوكتەبردە كىمەر بايرام ئىتەلەر؟ ئوكتەبرىدى ماقتاب

نەمەلەر ھابىرائىلار، ئوكتەبرىدە كىمەر يەبر - دۆلۈمدان

قۇتولدىلار. شورالار ھاكىمىيەتنى نىندەي ەسكەردەر

ھوعىش نەتتى.

ئالارنى قىلدۇرما، ئاقتارما تىب يۇرتقىلەر.

2 - ئىشى تىبەك نىسە ئىشنى، ئىشلىرى تىبەك نىسە

ئىشلىرىنى ئاڭلىيدى. ئات تىگەن ھوز مەن ئاتتار تىگەن

ھوزدەردە ئارالاردا مۇرتقى تۇدۇلش ھەم ئاڭلاتقان

مەنەلەرنى ياعىننان نىندەي ئايرىمالار بار. ھىير - ھىيردار تىبەك

شول ئىككى ھوزدەك قايتىپ يەنى تەوگىنەمە، ئاذاقنىما

كوب ھېيردارىنى ئاڭلاتا. ئېتىك تېپەك نېسە ئېتىكتى
ئاڭلىيىد. ھەم «ئېلەكتەر» تېپەك نېسە ئېلەكتەردى تۇشۇنىد.
ئىش: 1) شول يوعارلىقنى ھۇراۋدارىڭ ياپاينارن دەفتەرگە ياذىڭدا،
تۇب ھوزدگە يالغانغان يالغاۋدارن تېكىشۈرپ ئاتىغۇغا مەن سەڭ.

2) تۇب ھوزدەردىڭ ئاذاقتارنىڭ «لار-لەر، نار-تەر، دار-دەر، دار-
دەر» يالغاۋدارى يالغانغان ئۇسەر ھوز تاپى دەفتەرگە ياذىپ كورمەنىڭ
بىر تۇرلى بولغان نەرھە قارالارنىڭ بارھن بىرگە ئاننىڭ مىنان ئاتارغا
يارى تۇرغان ھوزدەرگە «كوبلىك» تېنەر.

مەنەلەن: ئاعاستار، مردابىنار، توغالار، ھالامدار ھىماق.

بىر تۇرلى بولغان نەرھە قارالارنىڭ بىرھىڭگىنە ئايىرس ئالب، ئاتاب،
بوتەندەرن ئاننىڭ مىنەن ئاتارغا يارامى تۇرغان ھوزدەر «بىرلىك» تېپ
ئانالار.

مەنەلەن: ئاعاس، مردابى، توغا، ھالام، قاشقار، ھولتاس، بارماق
ھىماق.

ئىش: 1) يوعارنىڭ ئوتكەن ئوكتەبىر شىعەرنىڭ «بىرلىك» ھوزدەرن
سۈيەپ ئالب كوبلىك ئېتىپ ياذىڭ، «كوبلىك» ھوزدەرن سۈيەپ
ئالب بىرلىك ئېتىپ ياذىڭ.

15 § كوبلىك يالغاۋدارى.

1- ئەگەردە ئېسىمىڭ بىرلىك: ب، پ، ت، ث، ح، س، ش، ف،
ق، ك، ە ئۇندەرنىڭ بىرھىڭگىنە بۇتە، ئاننىڭ كوبلىك يالغاۋى، قالن
ھوزدەردە «تار» نەڭ ھوزدەردە «تەر» كېلە.

مەنەلەن: قاب-قابىتار، ھەدەب-ھەدەبىتەر، تاش-تاشتار، تىش-تىشتەر،
قالاس-قالاستار، كۈمەس-كۈمەستەر ھىماق.

2) ئەگەردە ئېسىمىڭ بىرلىك: م، ن، ج، ل، ك، ز ئۇندەرنىڭ
بىرھىڭگىنە بۇتە، ئاننىڭ كوبلىك يالغاۋى قالن ھوزدەردە «دار» نەڭ
ھوزدەردە «دەر» كېلە
مەنەلەن: ھالام-ھالامدار، كەلەم-كەلەمدەر، تال-تالدار، تىل-تىلدەر
ھىماق.

3- ئەگەردە ئېسىمىڭ بىرلىك: د، ر، و، ى ئۇندەرنىڭ بىرھىڭگىنە
بۇتە، ئاننىڭ كوبلىك يالغاۋى قالن ھوزدەردە «دار» نەڭ ھوزدەردە
«دەر» كېلە.

مەنەلەن: قىلىقنىڭ، كۆڭۈلۈڭدەر، ئاي-ئاينار، بېيەلەي-بېيەلەينەر
ھىماق.

4- ئەگەردە ئېسىمىڭ بىرلىك: ا، ئە، ئى، چ، ئۇندەرنىڭ بىرھىڭگىنە
بۇتە، ئول ساعىدا، ئاننىڭ كوبلىك يالغاۋى قالن ھوزدەردە «لاي»
نەڭ ھوزدەردە «لەي» كېلە.

مەنەلەن: ئاغا-ئاغالار، كەزە-كەزەلەر، ئىشبولدى-ئىشبولدىلار،
ئىشكىلىدى-ئىشكىلىدىلەر ھىماق.

ئىش: ئوراق، كۆتەك، تاۋ، سالىق، سابانا، يىلان، قەلەم، ئاسقى،
ئوق، ئازامات، تال، تانا، تۈز، شەل، ئوگنە، كەمە، يەكەسى، كىلەت،
ئاياڭ، كىتاب ھوزدەرنىڭ كوبلىككە ئايناندۇر دەفتەرگە ياذىڭ.

2) ئوڭىڭ ئويىناب بىر نېسە بىرلىك ھوزدەرنىڭ تاپىڭدا، شونى
كوبلىككە ئايناندۇر، بىرلىككە كوبلىككە يەنەشە دەفتەرگە
ياذىڭ.

16 § ئېسىم تۇيۇقتارى.

ئاس بورىلەر ھەم تۈلكى.

بىرھىڭگىنە بىر مەلدى ئورماندا ياتقان ئاس بورىلەر، كۈمەكلەش
ئاقى ئىلەرگە تېپ سىمىپ كېتىنلەر. بلارنىڭ ئالدارىداقنى قىزاقلىقتا

يانتقان بىر تۈلكى بىر ئۆلۈمگە ياقىلاپ كېلىگەن باب شىرتقا تۇرۇپ قاستى. ھەيلىكەر تۈلكىنىڭ قاسقانى بىر ئۆلۈمگە ھەيلىمەي قالماي. بىلارنى كۈمەكلەش بىلار باشلانار. بىلار، بىلار تۈلكىگە ياقىلاشتىلار. ئول ياقىلاپ كېلىگەن بىر ئۆلۈمگە كۈرۈمەن ئالدىدا قۇيى شىرتقا ئېنىپ بىر ئۆلۈمگە قۇتۇلماقچى بولدى، ھەم ئېنىدى. شىرتا ئېنى كېتىپ قۇيى بولالا يېڭى خور تۈگى ئېنى، بىل ھەلدى كۈرۈمەن بىر ئۆلۈمگە ھەيلىمەي قايىدا بارىھا ئېگەن؟ تېگەن ئوى، تۈدى. لايىن شىرتقا بىل - يانتقان كېلىپ، قاماپ ئالغىس، ھەر بىر ئۆلۈمگە قاراپلاپ تۇرۇپ تۈلكىنى ئۆدى تۇتماقچى بولۇپ «ھەي قۇتۇپ سىلاردا، ھەي قۇتۇپ سىلار» تېپ ئۆز ئارا تالاشقا تۇتۇشتىلار. شولاي ئېنىپ تۇرا تۇرغىس تۈلكىنى قۇلاق قاققاندا ھەيلىمەي قالدىلار. ئول سىل ھەيلىمەي قالدىلار ھەيلىمەي ئالدى قۇتۇپ باشلانار. مەي كۈرگەس تۈلكىلە ھەي قۇتۇپ قالماي يېتە ھەر بىلغا تورا كېلىدى. شولاي تىرلىك قۇلغا تۇشەي كېلىمەي يېتە، يېلەش تېپ يىلغا ھەيلىمەي تۇشۇپ يۈزە باشلان ھەم يۈز سىقتى. بىلار بىل ياقىلاپ تۇتۇپ ھەيلىمەي تېگەن ھەيلىمەي ئۆزى ئالدى قاراپ تۇرۇلاردا قالدىلار.

ھۇرا: بىل ھەيلىمەي نېمە تۈلكى ھەيلىمەي بىر ئۆلۈمگە ھەيلىمەي بارا. ئىش: يوغار ئالدى ھەيلىمەي نېمە بىر ئۆلۈمگە ھەيلىمەي بولما شولاردى ئىشەن مەن سىل بىر ئۆلۈمگە ھەيلىمەي بىر باشقا، تۈلكى ھەيلىمەي بىر باشقا، يالغا ئۆزى قالدىماي، ئاتى ئۆتلى ئېنىپ دەپتەرگە يادى سىل.

1 - بىل، ھەيلىمەي بىر ئۆلۈمگە ياقىلاپ بىل نېمە قاستى؟...

تۈلكى قاستى.

2 - بىر ئۆلۈمگە نېمە ئالدى قاسقان ھەيلىمەي؟... تۈلكى...

3 - بىر ئۆلۈمگە قۇتۇپ تۇرغىس نېمەگە ياقىلاشتىلار؟... تۈلكىگە...

4 - بىر ئۆلۈمگە شىرتقا ئېنىپ بىر نېمە تۇتماقچى بولدىلار؟...

تۈلكى...

5 - بىر ئۆلۈمگە ئۆز ئارا تالاشقانى ئالدى قاسقان نېمە قۇلاق قاقىلار؟...

تۈلكى...

6 - بىر ئۆلۈمگە قۇتۇپ باشلاغىس نېمە ھەيلىمەي قۇتۇپ قالماي؟... تۈلكى...

بىل مېلىدا «بىل» ئېسى بولغان بىر تۈلكى ھەيلىمەي ئالدى قاقىلار

تۈلكىگە، تۈلكىگە، تۈلكىگە تۈلكىگە، تۈلكىگە تېپ ئۆزىگە

يۈرگەن ھەيلىمەي «كۈل» تەزى ئالدى قاقىلار شولاي قۇتۇپ ئۆزىگە

مەيلى شولۇ ھەيلىمەي:

1 - نېمە تۈلكىگە قۇتۇپ قاسقانلار؟... بىر ئۆلۈمگە قاسقانلار...

8 - نېمە تۈلكىگە ياقىلاپ قاسقانلار قۇتۇپ، تۈلكى قاستى؟...

بىر ئۆلۈمگە...

3 - نېمە تۈلكىگە قاسقان ھەيلىمەي؟... بىر ئۆلۈمگە...

4 - نېمە تۈلكىگە كۈرگەس تۈلكى شىرتقا ئېنىدى؟...

بىر ئۆلۈمگە...

5 - ئۆز ئارا تالاشقانى ئالدى قاسقان نېمە تۈلكىگە قۇتۇپ؟...

بىر ئۆلۈمگە

6 - تۈلكى شىرتقا ئېنىگە، ئېنى قايىدا كېتەرھا ئېگەن

بىر ئۆلۈمگە...

تېگەن ئوى نېمە تۈدى؟... ئېسىم ئالدى قاقىلارنىڭ مەيلىمەي شويوغاردا كۈرەتۈپ ئۆتكەندە گەسە

ئۆزىگە يۈرۈشەن «تۈيۈق» تېنەر.

ئېسىم تۈلكى تۈيۈق مەن ئۆزىگە شىرتقا تۈيۈندە گەي ھۇرا ئۆزى

ئالدا 6 تۈركى ئېسىمە يۈرى.

1 - تۈپ تۈيۈق (كەم؟ نېمە؟ تېگەن ھۇرا ئۆزى يۈرە بول)

2 - ئېسىم تۈيۈق (كەم؟ نېمە؟) (.)

8 - ئالدا تۈيۈق (كەم؟ نېمە؟) (.)

4 - كۈمە تۈيۈق (كەم؟ نېمە؟) (.)

5 - ئۆزى تۈيۈق (كەم؟ نېمە؟) (.)

6 - يېشىك تۈيۈق (كەم؟ نېمە؟) (.)

بولساكتىرى: م، ن، ج، ل، ھ، ز ئۇندەرىننە بۇتسكەن ھۆدەردەڭ
تۇيوقلانۇدارئنا ئورنەكتەر.

نومبر	تۇيوق ئاتالغىتارى	ھۇراو	برلك	ھۇراو	كوبلك	ھۇراو	برلك	كوبلك
1	نۇب تۇيوق . .	كم	يامال	كمەر	يامانداز	نەمە	يلەن	نەمەلەر يەلەنەر
2	ئىيەلك . . .	كىمىڭ	يامالدىڭ	كىمەردىڭ	يامالداردىڭ	نەمەنىڭ	يەلەندىڭ	نەمەلەردىڭ يەلەندەردىڭ
3	ئارناو . . .	كىمگە	يامالغا	كىمەرگە	يامالدارغا	نەمەگە	يەلەنگە	نەمەلەرگە يەلەندەرگە
4	كۈھەمە . . .	كىمىنى	يامالدىنى	كىمەردىنى	يامالداردىنى	نەمەنىنى	يەلەندىنى	نەمەلەردىنى يەلەندەردىنى
5	ئورنلاو . . .	كىمەن	يامالدىن	كىمەردەن	يامالداردىن	نەمەنەن	يەلەندەن	نەمەلەردەن يەلەندەردەن
6	يەپشەكە . . .	كىمە	يامالدا	كىمەردە	يامالداردا	نەمەلە	يەلەندە	نەمەلەردە يەلەندەردە

بولساكتىرى: ب، پ، ت، ث، ج، س، ش، ف، ق، ھ، ز ئۇندەرىننە بۇتسكەن ھۆدەردەڭ
تۇيوقلانۇدارئنا ئورنەك.

نومبر	تۇيوق ئاتالغى	ھۇراو	برلك	ھۇراو	كوبلك	ھۇراو	برلك	ھۇراو	كوبلك
1	تۇب تۇيوق	نەمە	كىلەت	نەمەلەر	كىلەتتەر	كم	ھولتاس	كمەر	ھولتاستار
2	ئىيەلك	نەمەنىڭ	كىلەتتەڭ	نەمەلەڭ	كىلەتتەردەڭ	كىمىڭ	ھولتاستەڭ	كىمەردەڭ	ھولتاستارداڭ
3	ئارناو	نەمەگە	كىلەتكە	نەمەلەرگە	كىلەتتەرگە	كىمگە	ھولتاستاغا	كىمەرگە	ھولتاستارغا
4	كۈھەمە	نەمەنىنى	كىلەتتىنى	نەمەلەردىنى	كىلەتتەردىنى	كىمىنى	ھولتاستىنى	كىمەردىنى	ھولتاستاردىنى
5	ئورنلاو	نەمەنەن	كىلەتتەن	نەمەلەردەن	كىلەتتەردەن	كىمەن	ھولتاستان	كىمەردەن	ھولتاستاردان
6	يەپشەكە	نەمەلە	كىلەتتە	نەمەلەردە	كىلەتتەردە	كىمە	ھولتاستا	كىمەردە	ھولتاستاردا

كوبىلىك	ھۇراو	بىرلىك	ھۇراو	كوبىلىك	ھۇراو	بىرلىك	ھۇراو	تۇيۇق ئاتا - لىشىرى	نومۇر
كۈپىلىرى	نەمەلىرى	كۈپىلى	نەمە	سارالار	كەمەر	سارا	كەم	تۈب تۇيۇق	1
كۈپىلىرىڭىز	نەمەلىرىڭىز	كۈپىلىڭىز	نەمەڭىز	سارالارڭىز	كەمەردىڭىز	سارانڭىز	كەمىڭىز	ئىپىلىك	2
كۈپىلىرىگە	نەمەلىرىگە	كۈپىلىگە	نەمەگە	سارالارغا	كەمەرگە	ساراعا	كەمگە	ئازناو	3
كۈپىلىرىدىن	نەمەلىرىدىن	كۈپىلىنى	نەمەنى	سارالاردىن	كەمەردىن	ساراندىن	كەمدىن	كۈھمە	4
كۈپىلىرىدە	نەمەلىرىدە	كۈپىلىدە	نەمەدە	سارالاردىن	كەمەردە	ساراندىن	كەمدە	ئورنلا	5
كۈپىلىرىدە	نەمەلىرىدە	كۈپىلىدە	نەمەدە	سارالاردا	كەمەردە	سارالدا	كەمدە	يەپىشكە	9

تۇيۇقلار ئۆز ئارا ئۆزگىرىشكە ئىمكانىيەت بېرىدۇ.

كوبلك	مۇرا	برلك	مۇرا	كوبلك	مۇرا	برلك	مۇرا	توبوق	ئاناڭلارنى	نومبر
قاردار	نەملەر	قار	نەمە	ئېشەينەر	كەلەر	ئېشە	كەم	تۆب نۆيۇق .	1	
قاردارداڭ	نەملەر داڭ	قارداڭ	نەمە داڭ	ئېشەينەر داڭ	كەلەر داڭ	ئېشەينەڭ	كەلەڭ	ئېشەك .	2	
قاردارغا	نەملەر گە	قارغا	نەمە گە	ئېشەينەر گە	كەلەر گە	ئېشەيگە	كەمگە	ئارانو . .	3	
قاردارىنى	نەملەرنى	قارىنى	نەمەنى	ئېشەينەرنى	كەلەرنى	ئېشەينى	كەينى	كۆھمە . .	4	
قارداردان	نەملەردەن	قاردان	نەمەندىن	ئېشەينەردەن	كەلەردەن	ئېشەينەن	كەلەن	ئورنلا . .	5	
قارداردا	نەملەردە	قاردا	نەملە	ئېشەينەردە	كەلەردە	ئېشەينە	كەلە	بەشكە . .	6	

ئىشكەرمە: ئېسىم تۇيۇقئار ئ قوشۇلۇپ ياذىلار.

§ 17 ئېسىمدىڭ ھۆيكەلمە (نېسبەت) مەنەن

ئوڭگەرۈۋى.

ئۇرۇمى كۈتەرلەگەن.

قوراندىڭ ئاتى بىر نېسە بەيگىلە ئالدا كېلىگەنگە كۈرە بۇرت
ئوگەرە ئانڭ ئۇرۇمى كۈتەرلەگەن. ئېشقور ئانەن بېكىمىزدا
قوراندىڭ ئاتىنىڭ ئۇسقورلۇغىغا كۈندەشلىك ئېتىپ يۈرەلەردە قارغا
بۇتقاندەن ئېلى ئاتىن ئۆدۈپ كېلىگەن ئېشقور ئۆدۈك:

- قوران ئاھامىنىڭ ئاتىڭ مېنىڭ ئاتىمدا بېكىمىزداڭ ئاتىناندا
بۇرۇك ئېكەن، ئېنىدى نامىلان بىر ھوز تالاشتۇر بۇرۇرگەس، ئورن
قالماي، تېپ باي ھوزن ئەيتتى. بىل ھوزدى ئېشكەس قوران ئاھامى
قوپرايىقىراپ ئاتىنىڭ ئۈرگەھىنە باردىلا كېكىللىنەن ھىياپ:

- ئاي يانئورم كوك ئاتىم نېسەبەيگىلە نامىمىدى ئايلاق ئاتىنى
بائىمى ئېل ئاڭا ماتتارى ئالدىدا ئۇرۇمىدى كۈتەردەك، تېپ
كۈكسەينىڭ ھاورىنان تاپاپ قويدى.

ھۇراۋار: قوراندىڭ ئۇرۇمى، بەيگىلەردە ئۆدۈپ، نەمەھى ئارتىرغان؛
ئېشقور قوران ئاھامىغا مېنىڭ ئاتىمدا بېكىمىزداڭ
ئانەندا نەمەك يۇرۇك ئېكەن تېگەن. ئېشقور قوران
ئاھامىغا ئاتىڭ يۇرۇك ئېكەن تېگەس نەمەھى تېپ ماقتانغان.

ئىش: ئوتتەل، قەلەم، كىتاب، دەفتەر، قەغەز ھوزدەرىنەن ھۆيلە -
سەلەك، تىڭلاۋسۇلۇق، ھۇرتتەنلىق ئېسىدەرى يانڭ.

ئۇشۇلايتىپ ھۆيكەلمە ئۇس تۇرلۇ بولا: (1) ھۆيلەۋسۇ (ئاتىم)
(2) تىڭلاۋسۇ (ئانڭ) (3) ھۇرتتەنلىق (ئانڭ) ھۇماق.

§ 18 ئېسىمدىڭ ھۆيكەلمە (نېسبەت) مەنەن تۇيۇقلانۋى.

بىرلىك.

نومۇر	تۇيۇق ئاتالشتارى	ھۆيلەۋسۇ		تىڭلاۋسۇ		ھۇرتتەنلىق	
		ھۇراۋ	ھىر	ھۇراۋ	ھىر	ھۇراۋ	ھىر
1	تۇب تۇيۇق	نەمەھى	ھىر ئىم	نەمەك	ھىر ئانڭ	نەمەھى	ھىر ئى
2	ئىيىلاڭ تۇيۇق	نەمەھى	ھىر ئىمداڭ	نەمەك	ھىر ئىمداڭ	نەمەھى	ھىر ئى
3	ئازناۋ تۇيۇق	نەمەھى	ھىر ئىما	نەمەك	ھىر ئىما	نەمەھى	ھىر ئىما
4	كۈھمە تۇيۇق	نەمەھى	ھىر ئىمداڭ	نەمەك	ھىر ئىمداڭ	نەمەھى	ھىر ئىمداڭ
5	ئورنلاۋ تۇيۇق	نەمەھى	ھىر ئىمداڭ	نەمەك	ھىر ئىمداڭ	نەمەھى	ھىر ئىمداڭ
6	يەشىكە تۇيۇق	نەمەھى	ھىر ئىمداڭ	نەمەك	ھىر ئىمداڭ	نەمەھى	ھىر ئىمداڭ

§ 19 سىفات ئىسىم.

I

ئون كۈندىن بىرى قۇياش كورنمى. كۈن بۇدىن قالن بۇلۇت قابلاغان. بىر توقراۋەن ئوق ئواقىنا يامىر ھېسەلەپ تۇرا. ئالاس ھەم ئولەن ياپراقتارنى ھەلپەيشكەندىر. قارا يىر بۇتە باتقاق بولب ياتا. قۇرتتار، كۈبەلەكتەر، سىڭىرتىكەلەر قويى ئولەندەر ئائىتىغا ئېنىب يەشەنگەندەر. ئالار ئۇشۇدىن قورقۇپ، ياپراق ئائىتىرىندە، قۇرى ئورنىداردا ياتالار. قۇشتار ئاشار ئۇسۇن كىسكى قۇرتتار، كۈبەلەكتەردى ئابا ئالماغانلىقتان، ئاسققاندار، كۈڭلەند يۇرىندەر.

ھۇراۋدار-كۈك بۇدىن نىندەي بۇلۇت قابلاغان؟

بىر توقراۋەن نىندەي يامىر ھېسەلەپ تۇرا؟

نىندەي يىر باتقاق بولب ياتا؟

قۇرتتار كۈبەلەكتەر نىندەي ئولەن ئائىتىغا يەشەنگەندەر؟

ئالار نىندەي ئورنىداردا ياتالار؟

قۇشتار نىندەي قۇرتتاردى ئابا ئالماغانغا كۈڭلەند يۇرىندەر؟

ئش. ئۇشۇ ھۇراۋدارغا بالالار تاراقىنان بېرىلگەن ياۋايتاردى تاقىناغا

دۇرۇلەپ ياذىرغا. ھەم تۇت، يەكى بىلىدە بىلدۇرسى ھوددەردىڭ

ئاتتارنى ھىزىرتىغا كەرەك.

ھۇراۋ - ئاتتارنى ھىلەن ھوددەر نى ئېگەن ھۇراۋدارغا ياۋاب بولب

تۇشەلەر؟

ئاق قاين.

ياپراقتارنى يەش ئاق قاينىڭ قەتەفە يەگەن كۈك ھەر ياعى

ئەيلەن. بەيلەن ئوينى يەش بالالار، گۇرۇلەپ تۇرا ھەر كۈن تاو ياعى

كۈبەلەك.

نومبر	تۇيۇق ئاتالشتارى	ھۈبەلەسى	تەڭلاۋسى	ھۈرۈتەلىق
1	تۇب تۇيۇق	نەملەرم	نەملەردىڭ	نەملەردى
2	ئېمىلك تۇيۇق	نەملەرمىداڭ	ھىيىزارمىداڭ	نەملەرنىڭ
3	ئارناۋ تۇيۇق	نەملەرنىمە	ھىيىزارنىما	نەملەرنىمە
4	كۈمەمە تۇيۇق	نەملەرمىدى	ھىيىزارمىدى	نەملەرنىمە
5	ئورنلاۋ تۇيۇق	نەملەرمىدىن	ھىيىزارمىدىن	نەملەرنىمە
6	بەشەشكە تۇيۇق	نەملەرمىدە	ھىيىزارمىدا	نەملەرنىدە

يەش بالالار مەنەن كىسكەي قىزار ئاق قاينىنى ھۇيۇب ماقتايدار،
يەي باشندا ھەركۈن ھايان بۇتەكەس، قاينىلقتا بۇنداق ھاقلايدار.
- ئۇشۇ شىيەردى ئوقۇتۇپ، قاينىنىڭ تۇت ھەم تۇردى بىيلەلەرن
بالالاردان ھۇيلەتۈگە. تاغى نىندى ئاغاستارنىڭ تۇت ھەم بىيلەلەرن
بلەلەر، سۇئالدار بىرەرگە.

يۇماق - زەڭگەر، زەڭگەر زەڭگەر سەسەك، كوك، كوك، كوك، كوك
سەسەك كورر كۆزگە مانور سەسەك، كوتەررگە ئاور سەسەك. (ئوت)
ھۇراو - بل شىيەر ھەم يۇماقتاردا «نىندەي» تىگەن ھۇراوغا ياۋاب
بولۇپ تۇشكەن ھۇدزەر بارمى؟ ئەيتىپ كور ھەتتىڭىز!

II

كوك يۇدندە بۇلۇت بىك قالن ئىنى. كۈبە ئۈتمەنى يامەر ئوق
ئوققا تۇشكەنلىك باشلانغى. ئاغاس ھەم ئولەن ياپراقتارنى ھولاندىلار.
منا كۈكتەر گۇرلەرگە كىشتى. يامەرسا ماھى قۇيا. ھۇرۇلگەن
بىرەزەر قابقارا بولۇپ، باتقاققا ئەلەندى. ئولەندەر، ياپراقتار باشتان
تۈبەن ھالدىغانلىقدان، تاغلا قويى بولۇپ كورنە باشلاندىلار.
سىڭرتكە، كۈبەلەك كوك ئوق ھايوانلار، شول ياپراقتارنىڭ
ئاتارنى بەشكەنلىكتەن، ئالارنىڭ ئورندارى قۇرى ئىنى.

يامەر ئوتتى. بۇتۇن يىر يۇدنى پەشلىككە سومدى. بارى:
بىزدەن ئالت توڭل، بىر قاين ئاغاسنىڭ، ئۇدۇن بورەنەھىگە ئاپپاق
بولۇپ تۇرا ئىنى. ئول قاين بويىنىڭ، ئۇدۇن بولۇنغا قاراماتتان،
كورر كۆزگە، بايتاق يەش ئىنى. بۇتاقنارنىلا ئەلنى كىسكەيگەن.
بل كۇسلى يامەر ئانكىدا بۇتاقنارن تۈبەن ھالدىردى.
ھۇراو دار:

كوك يۇدندە بۇلۇت نىسك ئىنى؟

يامەر نىسك ياۋا باشلانغى؟

ھۇرگەن بىرەزەر قالاي بولۇپ باتقاققا ئەيلەندى؟

ئولەندەر، ياپراقتار نىسك بولۇپ كورنە باشلاندىلار؟
ئوق ياۋا دارنىڭ ئورندارى نىسك ئىنى؟
قاين ئاغاسنىڭ بورەنەھى نىسك بولۇپ تۇرا ئىنى؟
ئول قاين، ئۇدۇن بولۇنغا قاراماتتان نىسك ئىنى؟
قاينىنىڭ بۇتاقنارنى قالاي ئىنى؟

ئۇشۇ ھۇراو دارغا ياۋاب بولغان ھۇيلەمەردى يادىدۇر،
«نىسك ھەم قالاي» تىگەن ھۇراو دارغا ياۋاب بولۇپ تۇشكەن
ھۇدزەرنىڭ ئاتارنى ھىدۇرغا كەرەك.

ھۇراو - «نىسك، قالاي» تىگەن ھۇراو دارغا ياۋاب بولغان ھۇدزەر
نەمەنى بىلدۈرلەر؟

بل ھۇيلەمەردەگى ئاتارنى ھىلغان ھۇدزەر بىر، بىر نەمەنىڭ
تۇن، بىيلەن بىلدۈرلەر، ئەللە بىر بىر ئىش، يەكى ھەلەك بىيلەن،
ئەمەش بىلدۈرلەر؟

كەمە ئەكرىگە، تەنغا يۇدە ئىنى. قولغا قوراي تۇتقان بىر يەش
يگت بىر مانور كۆيدى، ئۇدۇن ئىت بولۇپ باشلانغى. باشقارلار شە
بولدىلار...

كەمەنىڭ يۇدۇۋى قالاي؟

يەش يگت مانور كۆيدى نىسك ھۇدغان؟

بوتەن يگتەر نىسك بولغاندار؟

بىر، بىر نەمەنىڭ تۇن بىيلەن، يەكى ئىش، ھەلەك ئەمەش.
بىيلەن بىلدۈرگەن ھۇد «سىفات ئىسم» تىپ ئاتالا.
بىيلەن بىلدۈرگەن ھۇد «سىفات ئىسم» تىپ ئاتالا.

بۇلۇن.

يەش قەتەنە كوك مانور بۇلۇن نوردار سەسب ياتا دۇنياغا،
ھەتلىك ئۆتكەن ئالدار ئاراھىن كۇمۇش ئاھى كوك ھۇئاغا.

لپ-لپ ئېتىپ، ئۇ ساكوبەلەكتەر، سوتلداشېپ ھايىراي قۇشتارى.
ئال، قىل، ئاق، ھار ئى سەسكە مەن بىنەكلەنگەن، ئولەن باشتارى.
ئۇش: - «بۇلۇن» شىعرىن كوسىرىپ يازارغاھەم سىفات ئىسمىدەردىڭ
ئائىتارۇنا ھىدارغا كەرەك.

III

20 § ياتالما سىفات.

قۇياشلىق كۈندى ئەلى بىك ياراتا ئېغى. ئول كۈلدە كەسەنگە
ئوينارغا سىقتى. ئانڭ ئېمىتەشتەرى ئەلى كېلەمەگەينىلەر. ئول ئالاردى
كۈتۈپ تۇرمانى. سۇمومەن ئوزۇنڭ ئوينىقتارن ئاقتارا باشلانى
بىل ۋاقىت ئانڭ ئىرگەھىنە ھىزگر قۇلاڭلى «ئاقتىرناغۇلا» كېلىپ
يېكەينى. ئول ئاننى كورو مەن بىلمايپ قارائىلا:
«ئە، قاسقالاق كۇسۇك، ھىن نېگە كېسە مەن قاسب كېمىڭ!»
تېنى. ئاقتىرناق ئەلىڭ ھوزن ئاڭكارغا نەماق كوزدەرن ئوينىقلاپ
بىر قارائىلا، يۈنەت تاپاندارى مەن ئەلىڭ موپىننا ھارلى.
ئۇش: 1- بىل چىكەيەلەگى سىفات ئىسمىدەردى ھايلاپ ئالپ
يازارغا ھەم زىندەي يالعاوزار، تۇتاشىپ سىفات ئىسمىگە ئەيلەنۈدەرن
تاپتۇرغا كەرەك.

ئۇش 2- مۇناۋ ھوز تۇركۇمدەردەگى سىفات ئىسمىدە ئاقتارۇنا
نېندى يالعاوزار، تۇتاشىپ سىفات ئىسمىگە ئەيلەنگەندەر؟ ھۇبەلەپ
بېرگەن!

بالالى قان. قەلەمەند شەكرت. بوركسەن كىشى. جەيلەكەر تۈلكى.
ھىزگر ئىت. كۈزگى يامەر. ھازلىق بېر. ئايۋادى كىشى. ئوينىساق بالا.
ھابانسى مالاي. ئوانق ئاربا. يارق بارابان. يىنقىلى لامپى ياقىتى ياناي
ئىندە ماچى بولما. بويۋوسى قارت.

§ تۇبىندە سىفات بولماغان ھوزدەردە ئاقتارۇنا سىفاتلاۋ
يالعاوزارى (لى، ھىز، سەن، سان، سەك، ساق، كەر، گر، كر، فر،
ەر، گى، قى، عى، دەي، داي، سى، ق، ك، تەش...) تۇتاشىپ سىفاتقا
ئەيلەنەلەر. ئانداي سىفاتقارغا «ياتالما سىفات» تېيىدەر.

سىفاتلىق يالعاوزارى، تۇتاشمايىنسوق سىفات، بولپ يۇروسى
ھوزدەرگە «توراسىفات» تېيىدەر.

IV

21 § سىفات ئىسمىڭ يالعاوزار ھەم تۇتاشمالار

مەن ئوزگەرئوى. (1)

ئەلىڭ كىتابى.

ئازامى ئەلىگە كاپىراتىق لافىكەھىنان بىك ماتور بىر كىتاب
ئالپ قايتقانى. كىتابىڭ، ئىشنىڭ قىلغا بولالغان بولئوى ئەلىگە
تاعۇلا، ئۇقشانى: ئول بوتەن تۇتەرگە قاراعاندا قىلدى يارانقۇراي
ئېنى. قىلدىڭ ئۇتتۇنە سۇم قارا مەن «باشقۇرت ئەلىغاھى» تېپ
يادلىغان ھوزدەر ئايرىسا كۈڭلىنى كورنىلەر. ئەلى، سىدامانى، كىتابىنى
قولىنا ئالدىلا «ئى مېنىڭ قىلەم، قىلمايم!» تېپ كۈرەگىنە قىتى. بىل
ۋاقىت ئانڭ ئىنھى كېلىكىدە ئويگە ئېنىگەينى. ئول كىتابتاردى
كورگەس «قىللى مىگە..» تېپ، ئەلىگى كېتەيتى ئەلىدەن تارتىپ
ئالماقسى بولى. لاكىن شۇندوق ئەسەھى: «كىلىكەي! ئالاي تارتىپ
ئالغا يارامى، ئالغاڭ مەكتەبتەن، ئوقۇپ قايتقاس ھىگە بېر» تېپ
كەنە ئاننى، تىنسىلاندردى. شۇنەھۇڭ ئالار ئىكەولەش كىتابىڭ ئىندەگى
بىرئىنەن بىرئىنى ماتور ئارقا، بولغان ھوزەتەرن قارارغا تۇتۇندىلار.

(1) تۇتاشما - ھۇڭنىڭ باشلىغان تۇتاشقان كىتەكلەر، ياكى يازداسى ھوزدەر.

مورەتتەر بىك كوب بولب، ئارالا بىك خورذارى ھەم بىرىسە كىسكەندەرئە بار ئىنى. بىگەرەكتە ئالارغا قىلغىت ھەم كوكلىم، بويالو مەن بوياعاندارى، ئوقشانى.

ئش. ئۇشۇ خىكەيلەگى سىفات ئىسىمدەردى بايقاتب ئازاقتارى يالعاوى بولعاندارن بر تۇركۇمگە، يالعاو، تۇتاشماغاندارن ئىكىنسى تۇركۇمگە مايلاىب يادىزىرغا، ھەم يالعاو، تۇتاشقاندارن يالعاوھىندارى مەن ساعىتىرتىب، يالعاوھىندارى سىفات ئىسىمدىك مەنەندە ئۆزگەش، يالعاغان بايقا توكەرەك.

بايقاتو. توبەندەگى ھۆز تۇركۇمدەندە سىفات ئىسىمدەردىك ئازاقتارىنى نىندە يالعاوھى، يالعاوھى، يالعاوھى، تۇتاشمالار قوشالغان، ھەم نىندە يالعاوھى ھەم تۇتاشماھى سىفات ئىسىمدە بار؟

1 - قىل ئاقتان ماتورۇراق. قاردان ئاغىراق، ئولەندەن يەشلىرىك.

ئەى عومردىك شولاب ئاقتان سىشمەن سافراق ساعى...

2 - برەھى، ئون يىتى. ئون ھىگن يەشتەندە ھارغىت يۇزلى، ئىكىنسى قىر يەشتە ساماندا بولب، سەس ئۇتۇنەن ھارغىت شارى ھالدىرغان. زەينەتەك بىت ئۇستارى ئالھوتۇشكە كوزى.

3 - نىندە يەيەشلى ئولەندە، سىبىسبار گول سەسكەلەر تۇرلى باققا تەلىم يىتەر سەسكەلەى بىل سەسكەلەر.

بىك باقسالا سەسكەلەردىك ئىك ماتوردارى ئوتە ئىنى.

4 - كۆرەن، قىل، يەشلى، كوك، ئاق، قارا، زەگگەر مەن ھارى. ئاسلدارى قارا توپراق نىسك ئۆشكەن بىلار بارى؟

5. يىرنەسكەى... قىعاس قاشلى، بۇدە سەسلى بر بالا.

6. ئاتىك ئالامىلا قۇلامىلا بولا.

يالعاغان مورەتتەر ئاراھىدا ماتورى ھەم ئىك خورى ھەلىندىكى.

ئىنى.

سىفات ئىسىمدىر يالعاوھىندارىنى قاراي مۇنا نىسك بولا:

1. سىفات ئىسىمدىك ئازاقتان راق، رەك يالعاوھىندارى تۇتاشالار، سىفاتىك مەنەھى ساعىتىرودى بىلئە. (ساعىتىرو سىفاتى)

2. سىفات ئىسىمدىك ئازاقتان عىت، قىت، كىت، ھو، سل، ھماق... كوك يالعاوھى تۇتاشالار سىفاتلىق مەنەھىنى ئورتاسانان ئەزىرەك، بولوى ئاقلانا. (ئازاقتو سىفاتى)

3. سىفات ئىسىمدىك باشىنا بىك، ئىك، سىم، ئوتە... كوك يازامسى ھۆدەر تۇتاشالار يەكى يە، سۇپ، قاپ، قاپ، ياپا... كوك سىفات ئىسىمدىك بىرىنى ئىمگىنىك ئازاقتان بىر، ئون ياكى ئىزىك قوشىلىب يالعاغان كىشەكتەر تۇتاشا، سىفاتىك مەنەھى كۆسەيىپ كىتە. (كۆسەيتو سىفاتى)

4. سىفات ئىسىمدىك ئازاقتان ساعىتىرو، ئەزەيتودى بىلئەرىسى يالعاوھى ھەم باشىنالا كۆسەيتودى ئاقلاتوسى كىشەكتەر تۇتاشماھىلار. سىفاتىك مەنەھى ئورتاسانان بولب قالا. (توب سىفاتى)

5. سىفات ئىسىمدىك ئازاقتان كەى، قاي، يالعاوھىندارى تۇتاشا، سىفات ئىرىكەلەر، ھۆيتو بىلئە. (ئىرىكەلەر سىفاتى)

6. سىفات ئىسىمدىك ئازاقتان كى، ئى، ھى يالعاوھىندارى تۇتاشالار، سىفات بر، بر نەمەگە ھۆيكەلەر بىلئە. (ھۆيكەلەر سىفاتى)

ئش. مۇنا ھۆز تۇركۇمدەندەگى سىفات ئىسىمدەردىك، تۇيۇق يالعاوى ئوقشاشتارىنى قاراي بىرىسە تۇركۇمگە ئايرىرغا، ھەم يالعاوھى دارن بر تۇركۇمگە قىزىپ تۇركۇملەت يادىزىرغا، شونانھوڭ تۇيۇق ئۆزگەرىشتەن بايقاتىرغا كەرەك.

ئال، قىل، كوك، ھابھارى زەگگەر، يەشلىك سەسكەلەر.

ئۇش. ئىككى ھونارسى تىگەن چىكەيەننى كوسۇرب يادارغا ھەم
«نېسە؟» تىگەن ھۇراغا ياپاب بولغان ھۆدەردىڭ ئاتىنى ھىدارغا.
ئاتىنارنى ھىدارغا ھۆدەردىڭ ئەيىرىڭ نەمەن بىلەنرەلەر؟
يۇماق. قىر ئىش قىر قىلغان ھۆدەردىڭ بىلەنر.
ئالتى يەشەر يولدىن قايتىپ، ئالتىمىش يەشەر كۆرۈشە كېلەن.
§ نەمەندىڭ ھايى، ئىتەن بىلەنرە تۇردىن ئىسىمگە «ھان ئىسىم» تىنەر.

II

§ 23 ھان ئىسىمدىڭ يالغاۋدار مەن ئۆزگەرتىۋى.

1. بىر قارت ئورماندىن قايتىپ، قارىغۇغا «قارسىق» مەن بۇگۈن
بىك كۆپ بۇرۇنغا ئۇسۇرۇنم، ئىللە يۇزىلەپ بار ئىنى «تىنى. قارسىق
«ئول تىكىلى بولماق قارتىم، ياكىلش كۆرگەنھىڭىز» تىگەس قارت:
«ئوللاپ بولر ئىنى ئىنى» تىنى. قارسىق «ئالدا بولماق. ھىن
قۇتۇلا ئالماق ئىنى» تىگەس، قارت: «مەن ئالماق كىشەندە ياقىداغۇغا
بىر نەمە بىك نىق شىرلانى. شول بورى بولماق نىمەكە تىپەڭ» تىنى.
قارسىق ئاۋدىن يەپ كۈلدى. (خالى ئەكەتەنەن).

2. بىلەن مەكتەپتە 20 يىل ئوقى. ئىككى سىنىقتا ئوقۇر بالا. ئوقۇتقۇچىلار
دورقۇ، سىنىق ھايى ئىكەن شەر مۇەللىم ئوقۇتقا. مەن بىرىنى سىنىقتا،
ئاپىم ئىكەن سىنىقتا ئوقۇيدى.

يۇماق. بىل دۇنيا دا دورقۇ ئالماق: بىرەن ھامان بۇگۈن، ھىستە
ئارنىماق؛ ئىكەن سىنىق ھامان ئالماق، ھىستە توپماق؛ ئۇسۇن سىنىق ھامان
ئىسە، ھىستە قانماق؛ دورقۇ سىنىق ھامان بىرلا، تاۋىش ھىس ئىستەلمەي.
بايقاتو. بولغانغا چىكەيە، يۇماقتار ھاندا ھاندا ھاندا، بايقاتىپ،
يالغاۋ ھاندا ھاندا بىر تۈركۈمگە، يالغاۋ ھاندا ھاندا، ئازاقتا

ئەسە مەن سۇسنى ئاتىغان بىل. ئاستىڭ كۆڭۈ ئىكەمەكتە،
توقنىڭ كۆڭۈ چىكەمەكتە.

ياقنىغا كۆن يوق، يامانغا ئولم يوق، ھوقىغا سوت يوق.
ئاستان قازان ئاتىما، توققان قانم بائىرما.
زەڭگەردەردىڭ بۇرتى زەڭگەر بىل بويانتىق ياشلىگە....
مەن قاندا بۇرتى ماتورلىقى كۆرەم.

§ - ھۇدۇمتە - سىفات ئىسىمدەردە - ئۇيوق مەن ئۆزگەرتەلەر.
ئىش - بىر نېسە سىفات ئىسىمى ئۇيوق مەن ئۆزگەرتەلەر.
(سىفات ئىسىمدەردىڭ ئۇيوق مەن ئۆزگەرتەلەر - زات ئىسىمدىكى
كۆك).

§ 22 ھان ئىسىم.

I

بىر كۆن ئىككى يىگىتلىق ئالما ھونارغا سىنىقلار. بىك ئۇداق يۇرۇڭىس
بىر قوبان ئۇسۇرۇن. ئول بىش، ئالتى ساۋىن سامانغا ئۆزى
بارا ئىنى. شونداق بىرەن ئاتماقنى بولغانى، ئىكەن سىنىق: «مەن تۇرا
تۇر، مەن ئاتىم، ھىن تىگەن ئالماڭ!» تىپ قىردى. شونانھۇڭ
بىلار ئىكەن ئۆز ئارا داۋالاشا باشلانغان شولاي ئۆز ئارا ھۆد
كۆرەشتىگەندە، قوبان كۆدەن بولغانى.

نېسە يىگىت ھونارغا سىققان؟

نېسە قوبان ئۇسۇرۇنغاندا؟

قوبان نېسە ساۋىن سامانغا ئۆزى بارغان؟

.....

.....

بىر يەشلىك بالاغا.

قايتىپ يوق ئانڭ كۆڭۈ كۆر، مەن گەلەن ئىمە ئەسەن،
مەن ماتور ئانڭ يۇدەي ئور، يەشەن، ئول يۇدەي يەشەن،

يالعاو دارىنىڭ ئوقشاشتارىغا قاراپ بىر نېسە تۈركۈمگە ئايرىتىپ ياذىرىغا كەرەك.

تۈبەندىگى ھان ئېسىمدەردىڭ ئاذاقتارىغا نېنىدەي يالعاوزار تۇتاشقان؟

1. بېشەر ئالما، ئۇسەر يۇمۇرتقا بېرىم. ئونار، يۇدەر....
2. ئونلاپ كىشى، يىگىرمىلەپ ئات. يۈزلەپ قوۋ.
3. بىرىنسى ئۇي. ئېكىنسى يۇرت. ئۈچۈنسى قايقا.
4. بىرەھى يوعالىنى. ئېكەھى ئۈسب كىيىتى.

§. ھان ئېسىمنىڭ ئاذاغىنى:

1. ئەر، ئار، شەر، شار... كوۋاك يالعاوزار تۇتاشما، ھان ھانالغان نەمەنىڭ بولگىنلە ئون بىلدىرە؛ (بولنمە ھان)
2. لەپ، لاب يالعاوزارى تۇتاشما ھان ئېسىم، ھانالغان نەمەنىڭ بىر بىردە يېنىلىپ، تۈركۈم بولپ، تۇرۇون بىلدىرە؛ (تۈركۈم ھانى)
3. نىسى يالعاوى تۇتاشما، ھان ئېسىم، ھانالغان نەمەنىڭ رەتن، تەرتىپىن بىلدىرە؛ (رەت ھانى)
4. ئى، ھى، م، ڭ يالعاوزارى تۇتاشمالار ھاندىڭ، ھانالغان بىر، بىرنە مەگە ھۆيكەلئون بىلدىرە؛ (ھۆيكەلمە ھان)

5. يوعارنىلا ھانالغان يالعاوزارنىڭ بىرە ھىلە تۇتاشما، ھان ئېسىم، بارى ھانالغان نەمەنىڭ ئېشەپن گىنە بىلدىرە. (تۇب ھان)
- ئېشەكەرە: تۇب ھاندىڭ ئاذاغىنا بىردەن ئالپ ھېگىزگە تېكىلى ئەو، ئاو (بىرەو، ئېگەو)، يالعاوزارى تۇتاشما مۇمكىن. بىل يالعاوزار ئانى تۇب ھان بولوزان سىھار مايدار. بارى ئايرانا ھاناوئىغىنا بىلدىرەلەر.

§24 ھان ئېسىمنىڭ تۇيۇق مەن ئۆزگەرئوى.

ئىش. تۈبەندە ياذىلغان ھېكەيە لەگى ھان ئېسىمدەردىڭ تۇيۇق يالعاوى تۇتاشقاندارن ئايرىپ تۈركۈملەپ ياذارغا.

بىر بالا ئاقتاغا ياذغان مەسئەلەنى ئېشەپلەپ سىھارغاس ئوزنىڭ نېسىك ئويلاپ سىھارئون، ئوشولايتىپ ھۆيلەپ بېرىدى:

«بىر كىشىنىڭ يىگىمى، بۇت بويىدايى بولغان، ئول بۇيىدايى ھانقاس ئېكى ئونلىق ئاقسا ئالغان. ئانڭ بارىنى نېسە ھوم ئاقسايى بولغان بىلو ئۇسۇن مېن ئىڭ ئىك ئوندى ئېكىگە قاباتلانم، بارىنى يىگىمى بولدى. بىل يىگىمى ھوم ئاقسانان، ئول، ئون ھوم ئايرىپ ئالغاندا قاب ئورتاق ئېتىپ ئېكى كىشىگە، بىرىن بولەگەن. ھەر بىرەھى نېسەشەر، ھوم، بىرىنسى بولغان بىلو ئۇسۇن، ئوندى ئېكىگە بولەپ. ئوندا ئېكى بىش بار. شولاى بولعاس، ئالارنىڭ ھەر بىرەھى بېشەر، ھوم، بىرىنسى بولغان بولا.

ئول كىشىنىڭ ئوندى نېسە ھوم ئاقسايى قالغان بىلو ئۇسۇن، مېن يىگىمىن ئوندى سىھارم. ئانڭ ئوندى ھوم ئاقسايى قالغان بولا. تېنى.

- § 1. ھۇدۇمتە - ھان ئېسىمدەردە تۇيۇق مەن ئۆزگەرەلەر. ئاذاغىنەلەپ، لاب يالعاوزارى تۇتاشقان ھان ئېسىمگە تۇيۇق يالعاوزارى مەن ئۆزگەرەلەر.

ئىش: بىر نېسە ھان ئېسىمى تۇيۇق مەن ئۆزگەرتىپ يازارغا كەرەك. بايقاتو. مئاوھوز تۈركۈمدەردە گى ھان ئېسىمدە نەمە بىلدىرەلەر؟ بايقاتو كەرەك.

قارق قابات ئولسە، بىر كىت! ھاڭراۋغا توغدا قابات ئازان
ئەيتىمەيدىر. بۇز مەرتەبە ھۈيلەنم ھامان ئاڭلاماننى. مېن ئالارغا ئون
رەت باردىم. ئالار بىزگە ئۇس رەت كىلىنلەر؟ بارغان بىرىمە ئۇسرەت
توقتاب خەل ئالدىم.

§ ھان ئىسىمدىڭ ئاذاقتارنى «قابات» تابقر رەت، مەرتەبە
تىگەن كووك يازدامسى ھوددەر تۇتاشا ھان ئىسىم ئىش يەككى
خەلنىڭ قاباتلانۇن بىلدۈرە.

§ 25 تۈبەمە ئىسىم.

I

غەزىز بۇگىن باقسا ئىزگەلەب سۇگۇندىر ئولتۇرتا. ئول (كىم؟)
كىسە سەسۈگە بارغىنى. غەزىزنىڭ ئىزگەلەنمە ئەھمەت كىلىدى. غەزىز
ئانان «ھىن (كىم؟) بۇگۇن ئىشلەيھاڭ؟» تىب ھۇرانى. ئەھمەت: «مېن
(كىم!) ئەسەيم مەن باقساغا كارتوف ئولتۇرتىغا بارام» تىنى. شونانھونڭ
ئەھمەت: غەزىزنىڭ ئىزگەلەندەگى كۈرەكتى كورھەت: «پىل (نەمە) ھىڭە
كەرەكمى؟ تىب ھۇرانى غەزىز: «ئول (نەمە) بۇگۇن مېڭە كەرەكمەت،
ھىڭە كەرەك بولما ئالب تۇر؟» تىنى. ئەھمەت كۈرەكتى ئالب باقساغا
كىتتى.

ھۇراۋاز: «ئول سەسۈگە بارغىنى» تىگەن ھۈيلەمدە «ئول» تىب
ئەيتەسەك ئورنغا نەمە تىب ئەيتىرگە ياراي؟ «ھىن بۇگۇن
ئىشلەيھاڭ» تىگەن ھۈيلەمدە «ھىن تىگەن ھود ئورنىغا نەمە
تىب بولما؟ مىندا «ھىن» ھودنى نىندە ھود ئورنىغا تۇشكەن
بولما؟ «مېن ئەسەيم مەن باقساغا كارتوف ئولتۇرتىغا بارام»
تىگەن ھۈيلەمدە «مېن» تىگەن ھود ئورنىغا نەمە تىب ئەيتىپ
بولما؟ «پىل ھىڭە كەرەكمى؟» تىگەن ھۈيلەمدە «پىل» تىگەن

ھود ئورنىغا نەمە تىب ئەيتىو ياراي؟ «ئول مېڭە كەرەكمەت»
تىگەن ھۈيلەمدە «ئول» تىگەن ئورنغا نەمە تىبەڭ
دۇرۇت بولر؟

يوعارنىلاغى خىكەيلەلەر «ئول، مېن، ھىن، پىل» ھوددەرى نىندەنى
ھود تۇردەرنىڭ ئورنىغا تۇشكەندەر؟

II

غەزىزگە ئەسەيم قارا كولى، كى تىكەكسى بولغاننى، غەزىز ياراتماننى
«مېڭا ئانداي (نىندەنى؟) كەرەكمەت» تىنى. ھەم سىتسالىر ئاراھۇنمان
فەل تۇتەگەن كورھەت: «منا ئۇشۇنداي (نىندەنى) ياقشى بولر» تىنى.
ئىنھۇنىڭ ئۇتەلگە تىكەكەيىب، يىاذب ئوتتۇرغان كورگەس،
كىلىكەي: «ھىن تىمىركەي يازغاندا ئالاي ئولتۇرما، منا بۇلاي (نىسك؟)
ئولتۇر! تىب، ئۇنى ئولتۇر كورھەتتى.

ھۇراۋاز: «مېڭا ئانداي كەرەكمەت» تىگەن ھۈيلەمدە «ئانداي» ھودنى
ئورنىغا نەمە تىب ئەيتىو ياراي؟ «منا مېڭا ئۇشۇنداي كەرەك»
تىگەن ھۈيلەمدە «ئۇشۇنداي» تىگەن ھود نەمەنى بىلدۈرە؟
ئوشى ئوق ھۈيلەمدە «ئۇشۇنداي» تىگەن ھود ئورنىغا
نەمە تىب ئەيتىرگە بولما؟ كىلىكەينىڭ ھوددەرى ئورنىغا نەمە
تىب ئەيتىو ياراي؟

يوعارنىلاغى خىكەيلەلگى «ئانداي، ئۇشۇنداي، منا، ئالاي، بۇلاي»
تىگەن ھوددەرى نىندەنى ھود تۇردەرى ئورنىغا تۇشكەندەر؟

يوعارنىلا ھۈيلەنگەن مېن، ھىن، ئانداي، مۇنداي، ئاناو...
كۇبۇك ھوددەرى ذات ئىسىم، سىفات ئىسىم يەككى ھان ئىسىم ئورنلارنى
ئالماش بىلەن، يەككى ئاننىڭ سىفاتى، ئىشەن تۈبەب بىلدۈرۈ ئۇسۇلگە
يۈرىدەر.

§ 26 تۈبەمە ئىسىمىڭ تۇرۇدەرى.

ھۇدۇمتە: 1. ھىن، ھىن، ئول، كم، نەمە، ئوڭ تىگەن ھۇدزەر
 ذات ئىسىم ئورنىغا تۇشۇپ، ئالماشۇپ يۈرىدەر. (ذات ئىسىم تۈبەمەھى).
 2. ئانا، مۇنا، (ئانا، مۇنا رەۋشەنلەيدۇرى) بل، شول، ئۇشۇ،
 تىگى، قايتى... كوك تۈبەمەلەر كورەتلىگەن ئىشىمەر ئورنىغا تۇشۇپ
 يۈرىدەر. (كورەتو تۈبەمەھى).

(3) ئاندا، مۇدا، ئاناۋدا، مۇناۋدا، شوندا، تىگەندە، نىدە
 (نىدە)، كەدە، ئالا، بلا، شولا... كوك ذات مەم كورگەدو
 ۋەمەلەرنىڭ ئاڭقاتارغا دا، دەي يەكى لى، لاي يالغاۋدارى تۇتاشۇپ
 ئالغان تۈبەمەلەر سىفات ئىسىم ئورنىغا ئالماشۇپ يۈرىدەر. (سىفاتلىق
 ۋەمەھى).

I

ئۆلگەنلەر:

كوبلك	برلك
تۈب تۇيۇق: 1. مەن مېنىكى	بى بىنىكى
2. مېنىڭ (مېنىم) مېنىكىڭ	بىنىڭ. بىنىڭنىڭ
3. مېنىڭ (مېنىڭ) مېنىكىڭ	بىگە. بىنىڭنىڭ
4. مېنى. (مېنىنى) مېنىكىڭ	بىنى. بىنىكىڭ
5. مېنەن (مېنىگەن) مېنىكىڭ	بىزەن. بىنىكىڭ
6. مېنە. مېنىكىڭ	بىزە. بىنىكىڭ

ھۇدۇمتە. ھۇد تۇرۇدەرنەن ذات ئىسىم، سىفات ئىسىم يەكى ھان
 ئىسىم ئورنىغا ئالماشۇپ يۈرۈشى ھۇدزەر «تۈبەمە ئىسىم» تىب ئاتالا.
 ئىش. تۈبەندەگى ھۇيلەمەردى كوسرتىپ، «تۈبەمە ئىسىم»
 دەردىڭ ئاتتارنىڭ ھىزرو كەرەك.

نى سەسەڭ، شونى ئوررەڭ. كم ئارباھىنا ئولترەڭ، شونىڭ
 بىر يىلارەڭ. كۈن ماتور، مۇداي كۈندەردى بوشقا ئوزعارو يارام.
 كم كىلە؟ - تىب ھۇراۋا، مېن ئاشىپ - قوناقار! تىب ياباب
 بىردم.

ئالار ئۆيگە ئىندىلەر. مېن ئالارنى قارشى ئالدىم. شونانھوڭ
 بى ئەگىگەلەشە باشتاق. قوناقارنىڭ بىرەھى مېڭا: «مېن قورايكىدى
 ئال ئەلى» تىنى مېن ئۇن كۈندەردەن بىرەھى ھىزارغا باشلانم.
 شولا ئىت بىر نىسە سەتەتەر كوك ئاسب ئولتۇرۇق.

تۈبەندەگى ھۇد تۇركىمەندەگى «تۈبەمە ئىسىمەر» نىندى ھۇد
 تۇرۇدەرى ئورنىغا ئالماشۇپ يۈرىدەر؟

1 - مېن ئوقىم. ھىن ياداڭ. ئول ھورەت ياباب. نى سەسەڭ
 شونى ئوررەڭ. كم ئارباھىنا ئولترەڭ، شونىڭ بىر يىلارەڭ.
 ئوڭ ئىلەب ئوڭ رەتەن كورە.

عەزىز بىر قارا يىردى كورەتەب «بىل بىنىكى» تىنى. عەزىز
 سەسكەلەر ئارباھىنا بىرەھى بۇلقاب «مېنىڭ ياراتقانم، ئۇشۇ» تىنى.
 3. ھەلى ئوڭنىڭ قارا كۈلدەگى ماقتاب تۇرغاندا ئىنھى: «مۇداي
 ئىە، ھە بولا» تىنى.

بۇتۇن خالىق بائۇدا: قايتىپ ئوراق ئورا، قايتىپ بىسەن سابا...
 نىندە زاماندار كىلدى. ھەركم ئوڭ ئىرىگى مەن يەشە.
 4. بۇتن كىشى ئۇرۇدا. بار كىشى قىرغا تارالدى. نىسەمەبار بىر
 ئۇسۇرانا ئالمانم. نى تىكىلى سەينەھەگە بىر بالى باشى ئىندى.

قاراب بىر نىسە تۇركۇمىگە ئايرىپ ياذىرىغا ھەم تۇيۇق ئۆزگەشتەن بىلىدەلەرگە كەرەك.

§ ھۇدۇمتە - تۈبەمەلەردە تۇيۇق مەن ئۆزگەرەلەر.

§ 27 ئورتاق يالعاوزار.

مۇناو ھود تۇركۇمىد، گى ئىسىم ھەم قىلم دارىڭ ئاذاقتارنى ئاغىلا نىندەي يالعاوزار تۇتاشقان؟

(1) ھىيرىغا، ئىككە، ھارقىغا، كەزەگى، مانورغا، ئۆسكە، مېنىگە، ئۇشۇغا، يازىغا، كېلەنگە. . .

(2) ھىيرما؟ ئىمە؟ كەزەمە؟ ھارقما؟ كىشىمنى؟ بالامنى؟ قىلما؟ ئوقىما؟ كېلەمە؟ . . .

(3) ھىيرىز، قارايدىر، كىدىر، نىندەيدىر، ئاشايدىر، بارعاندىر. . .

§ ھۇدۇمتە - ئۆزگەرسى ھود تۇردىنىڭ ئاذاقتارنىغا:

(1) گە، كە، قە، ھە، يالعاوزارنى تۇتاشالار، ھود سېكلەۋى بىلدۈرە.

(2) ما، مە، مۇنى يالعاوزارنى تۇتاشالار، ھود ھۇراۋى بىلدۈرە.

(3) در، در يالعاۋى تۇتاشاھود ئىككىلەۋى بىلدۈرە.

- پىل يوعارنىلا ھانالغان ئۆزگەرە تۇرغان ھودزەرگە كوپىنىڭ

ئاذاقتارنى تۇتاشقانلىقتان ئالارغا «ئورتاق يالعاوزار» تىنىپ ئاتايدىر.

پىل يالعاوزار تۇيۇق ھەم قىلم يالعاوزار ئىندى ھوڭ تۇتاشا ئالار.

ھۇراۋاز: - بىللاردان باشقا ئاغىلا نىندەي ئورتاق يالعاوزار بار؟

ھود تۇردىنىن بىر نىسە ئىسىم، بىر نىسە قىلم ئالب ئاذاقتارنى ئورتاق

يالعاوزار قوشىپ يازىدۇ!

§ 28 ئوق ھود.

بايقاتو. تۈبەندەگى خىكايەندەن تۇيۇق يالعاوزارنى مەن ئۆزگەرمى تۇرغان ھۇدزەرنى بايقاتىپ ئايرىپ ياذىرىغا كەرەك.

(1) ياز، بولىدى. ھامان كۈندەر، پىلىنىپ يىتكەننى يوق ئەلى. ئىندى مالدار يالاندا يۇرىدەر. ئوذاقتامى ھەر كىم يازى ئىكە كىرىش. بىزدە كەرەك ياراقىلارنى دايارلانى. تىك ھوقاننى دۈرەنگە تاپاتامى قالدى. ئاتايىم مەن ئاھىم كۈنھان سەسو ئەزىكتەن كۈرەلەر: سەسو ئۇسۇن يىل ئىلىك مەن ئۇرلۇق ئاذاقتار، باۋاز ئىشەلەر.

بىڭ ئۇ ئىندە بىش يەن: ئاتايىم، ئەسەيم، ئاھىم ھەم مېن، يەنە قارتىتايىم بار. قارتىتايىم، پىل قارتىيىراق كىتتى ئاھىم، سۈنكى تۈندەردە ھىلان. قاھى ساقىتا مېن ئاننىڭ «ئە، ئە! . . .» تىپ ئىگىرىشقا ئىنا ئويىنىپ كىتەم.

§ ھۇدۇمتە: تۇيۇق يالعاوزارنى مەن ئۆزگەرمى تۇرغان ھودزەرگە «ئوق ھود» تىپىدەر.

ئوق ھود تۇردى:

(1) ئىندى، ئەلى، ھامان، ھەزەر، ساق. (واقىلىقتار)

(2) شىكلىدى، بولماي، ئەللە، ئاھىم، بەلكى. (ئىككى تالاي)

(3) ھەر، ھەي، ئەلبەتتە، بىت، داھا. (ئانلىقتار)

(4) ئە، ئوق، ئاھ، بىز، ترەر . . . چىرىش . . . (ئىلىقتار)

(5) ھەم، يەنە، ھوڭ، بەلكى، مەگەر، ئەگەر، ئۇسۇن، سۈنكى،

لاكىن، ئاھى. (ئىككى گىستەر)

پىل ئوق ھود تۇركۇمىدى نەمە بىلدۈرەلەر؟

ير.

بىرەنسەكەي ئاتىم ئاي بالدارىن، قىبىللار دىن ئىشكەن يىلتاراي.
ئۆزبەكتەكەينەرك ئاي بولماغاس، بايغا خىزمەت ئىتەك ياراي.
مورتى ئاغاي تارتىسى قورايگىنى، ياي كوينەرن مىندە كويلەيم.
سالوات باترىتەيتكەن خاق ھۇدزەردى. يارلى باشقورتىما ھويلەيم.
ئىش: ئىسىم، قىلىم قانشتىر، بىر نىسە ئورنەك ئويلاپ يازارغا.
§ ئىشتى ياكى خەلىق بىلەر تۇرغان ھۇد نىشلەننى نىشلەيدى.
نىشلەر، نىشلە، نىشلەمە، نىشلەگەن ھىماق ھورازدارغا يايلاپ بولۇپ،
ئازادى رى، ئار، ئاي، تى، دى، نى، راي، ماي، مەي، ماش، مەش،
گەن ھىماق يالعاوزدار مەن ئۆزگەرب يورە، ئول ھۇد قىلىم
تېپ ئانالا.

§ 30 ياتاما قىلىم.

مەقالدەر: ئىك ھۇيلەش، ئازاق ھىلاش، ئاقسا باقىزا، ئىتە بلەھەك
تافر. يامان قاتىن كۆزىنەن يەش سىعارب ئارادى. كوگىل ئويلار،
تل ھولەر. شانلاقىك تىلى ئوينار، تىمرشىقتىك كوگىلى ئوينار. يامان
ھىباردا بۇدالار.

ير.

ئىرتەن تۇرۇپ تىشقا سىھام، يالتىراقىنا يانا ئەي بويى
ھىدوت ئىشكەينەردى ئويلانى ئويلانى، ھارعاينىمدا بۇيلەي بويى.

ھۇراوزار: يوعارنىلا كىتىرگەن مەقالدەردەگى، يىزغانى ھۇلەش ھىلاش،
ئىتە بلەھەك، ئارامداي، ئويلار، ئوينار، بۇدالار، ھارعاينىم
قىلىمدارنىڭ ئازاقلىقتارنى ئالپ تاشلاھاق، قالغان كىيەگى
(نامى) نەمە بولما؟ ئىسىم بولما. ئالاھەك يوعارنىلا ھۇد قىلىمدار

نەندە ھۇدگە قىلىم ئازاقلىقتارنى قوشۇپ، ياتالغان بولما؟
ئىسىمدەن ياتالغان بولالار.

يوعارنىلا ھۇد قىلىمدارغا نەندە يالعاوزدار تۇتاشقان بولما؟ لا، لە، ھاي
يالعاوزدارنى تۇتاشقان بولما.

ئىش: (1) يوعارنىلا ھۇد قىلىمدار ھىماق، ئىسىمگە لا، لە، ھاي
يالعاوزدارنى تۇتاشىپ، ياتالغان، بىر نىسە قىلىم تاپ يادۇغا.

ئۇشۇلاي قىلىمدىك تەرى ئىسىمدەردەن ئالۇنۇپ لا، لە، ھاي،
گەي، ھى ھىماق يالعاوزدار تۇتاشتۇر ياتالما، ئول ياتاما قىلىم
بولما. قىلىمدىك نامى ئىسىم بولما، ئول تورا قىلىم بولما.
ئىشكەرمە: ياتاما قىلىمدان تارالغان بۇتە قىلىمدار ياتاما بولالار.

§ 31 ھەبەر قىلىم.

كۆد ئايندارى.

ئوكتەبەر.

مىن بولامىن ئوكتەبەر، يىرگە يامەر قويامىن؟
يىل يامەردار سىعارب يىرەك ئىمەن يويامىن.
ئەسىدارنىڭ ياپراغى بارىن جىرگە قۇيامىن؟
سەسە كىلىگەن قوشتاردى، كۆن ياعىننا قووامىن.

نوبەبەر.

نوبەبەرى مىن بولام، بۇتەن يىردى ئوذرەم.
يىلىم يامەرمەن يىرەك ئىمەن ئوذرەم.
ئەلى يامەر، ئەلى قار يىر ئۇتتە يادۇرام؟
كۆننى، تۇننى ھووب، ھو- ھولەردى ئوگىدارم.

32 § دەپەر قىلىمداڭ ھۆيكەلمەنمەن ئۇز گەر ووى.

ئۇش بۇكتەسەن ئوينارغا پاراى.

بىك مانور بىر بەيگەزى كۈن
نور تەزە قارشومەندا
ئۇش كۈگەلەن ئوقى ئۇل.
بىك ئۇزاق شۇندا ئوتۇرۇنۇ،
ئۇل تورالا، شول ساعەندا
ئولما، شول بالانچى ساغرا
يېتتى يېت، بىك كۈب تىرىشماڭ،
كىل سىق تىققا، نېنەدى ھەيىتە
نېنەدى شەب ئوينار زامان.
بالا.

نوقىتالى بۇتەن دەرس،
مەين ھاپىراھك ماتورلاب،
سوئالدار: 1) تەزە قارشومەن بىس كۈزى كىم نېشەنەن؟ بىس
مالاي ھەر ھوزن قات قات ئېيىپ ئوقۇغۇ؟ شول ساعەندا بۇزاققا
ھاپراغان ھاندوعاس نېشە تېنى؟ ئەينە تىققا، كۈگەلەن ئاس تورما
بىر يىزدە ھامان، كۈب تىرىشماڭ نېگەن. بالا ھاندوعاسقا نەمە ئىشلەگەن؟
بالا توققاي دەرس بۇتەن، ئەيتەھەگەنە ئوينارم، مەين ھاپىراھك
مەين نىگەلارم نېگەن.

2) بىر مالاي قات قات ئېيىپ ئوقۇغۇ نېگەندە ئوقۇغۇ قىلمەي
نىگەلوسۇنمەي بەكى ھورتاي كىشى تورامىنەي ئەيتىلەي؟ ئوقۇغۇ
قىلمەي ھورتاي كىشى تورامىنەي ئەيتىلە. كۈب تىرىشماڭ نېگەندە

دىگەن.

كۈزى قىققا، تۇزى ئۇزى،
ئۇش ئاياقنى ئاق قارم.
ئاق سوق مەن بىنەم
تون، تۇلۇنلار كېيىپ،
مۇرلۇرۇز: ئۈكتەن مەن نېشەلەم، تېپ، ئۇزۇن بىرە؟ ئۈكتەن بىرە
يامەر قوبام، داۋالار سىغمار، ئېلىك ئېمەن بولام تېپ،
ئۇزۇن بىرە. دىگەن نېنى ئىقتەزەن ھەيىر بىرە، نەمە ئىشلىمەن؟
دىگەن ئۇش ئاياقنى ئاق قارم بۇتەن بىر بۇتەن قاپلاي.
ئورمانداڭ بار ئامەن ئاق سوق مەن بىنەم، تۈلەپ تون
كېيىپ، سانا يىگىب ساناھاڭ، تېپ ھەيىر بىرە.

«ئۇشۇلاي قىلم ئادەنى رىقە، قىقە، نىقە، رىقە، رىقە، تىللار
ھەمماق ئادەلەتلەرغا بۇتەن ئىش يەكى ھەلەك بولۇ، بولمەن ھەيىر
ئېيتىپ بىلەمە، ئۇل ھەيىر قىلم تېپ ئاتالا.

ئۇش: توبەندەگى ئورۇنكەن دەن ھەيىر قىلمداڭ ئاخر بالەۋازان
بايقاتوغا.
بوماق.

بىك تالوغا مەنلەر،
توۋن بۈكەم كېلەر.

تالو باشىدا بورا بورايدان. بورا ئىسە قوراي ئوينايان.
ئىرىكەنكى مەسكىن ھالەت بولماس، ئات بالىنا يانپ ئېلايدى.
«ئۇشۇلاي قاي ۋاقىت ھەيىر قىلمداڭ ئادەمنا دل» «دە»
«دە» «تە» كۈۈك ياھۋاز تۇتاش.

ئۇش: ھەيىر قىلمەن ئىسە ئالغان بىر نېسە مېشال ئويلاپ تايىپ
بالوغا.

نرۇشتاڭ قىلمى كىم توراهندا ئالداغى كىشىنى، ھەرتىنغى كىشى توراهندا ئىيتىلەمى؟ ئالداغى كىشى توراهندا ئىيتىلە.

مىن ئىلارم تىگەندە ئىلارم قىلغى كىم توراهندا ئىيتىلە؟
ھويلەوسى توراهندا

ئۇشلاي ئىيتىب بىز قىلغى ھويلەوسى ياعىنغان ئوس تورلى
يورگەن كوردىك. ھەرتىنغى ذات ئۇس، ھويلەوسى ئۇسون
تىللاوسى ئۇسون. شوتى قاراتىب قىلغى ئوس تورلى بولا:
ھويلەوسى قىلغى، تىللاوسى قىلغى، ھەرتىنغى قىلغى.

ئورنەكتەر:

مىن ئىلارم	مىن ئاتىم	مىن باردىم	مىن ئالدىم
مىن ئىلارم	مىن ئاتىم	مىن باردىم	مىن ئالدىم
ئول ئىلارم	ئول ئاتىم	ئول باردىم	ئول ئالدىم

ئش: (1) ھويلەوسى، تىللاوسى، ھەرتىنغى قىلغى قىلغى قاتتىق،
بىر نىسە ئورنەك ئويلاپ يادىغا.

(2) توبەندەگى مىلدارى كوسىر ھويلەوسى قىلغى ئاتىغا بىر،
تىللاوسى قىلغى ئاتىغا ئىككى، ھەرتىنغى قىلغى ئاتىغا ئوس ھىدارغا.

مەقال:

ئاندا باردا ئىل تانى، ئاندا باردا بىر تانى.

بوماق:

بىلان شوواكىلە، يارى بىرلىكەلە، كىتەردىم ھويى ئالمانىم.
ئايو باباي ئاقرا، بالالارن ساقرا. ئون ئات بىگى، سابان ھۇردىم،
شەكەر سەستىم، تۇد ئوتتى. بىرتۇق دارم بار، كوتەرە ئالماڭ، بارىدائال.

§33 ھەبەر قىلغى بىرلىك، كوپلىك مەن ئۆزگەرۋى.

ھورالۇدار: كوزىتكەس شىعەندە ئالاستارنىڭ قويى ياپراقتارى
ئاندا ھانداغىنا قالدۇلار تىگەندە قالدۇلار قىلغى ئازاغىدا نىندەي
يالغاۋىكىلەگەن، نىسە نەمە توراهندا بولغان ھەلدى كورەتە؟ ئش
بۇتكەس ئوينارغا يارى شىعەندە تور تەزەر قارشىندا ئىرتەنگى
دەرسىن قاراي تىگەندە قاراي قىلغى نىسە كىشى توراهندا بولغان
ھەلدى كورەتە؟

ئش: توبەندەگى مەقالنى كوسىر بىرلىكى، بىر نەمە توراهندا
بەكى كوپ كىشى، كوپ نەمە توراهندا ھويلەنگەن قىلغى ئاتىغا
بىرلىك ئۇسۇن بىر، كوپلىك قىلغى ئۇسۇن ئىككى ھىدارغا.

ياد قۇياش توعاندا.

ياد يىتتى، ماي ئايى ئىندى، بۇتن دۇنيانى خوش يىس قاپلاننى.
كىستەردە يىلى يىل، ھالقىن يىل بۇركۇب ئالماشلاپ ئىشە باشلاننى.
بۇتن تايىيەت ئىرب شادلىققا سومدى. شول ۋاقىت بىز ئاتايىم مەن بىر
كوندى تاڭ يارو مەن قالاغا ئاق، يومرتقا، ماي ھاتا كىتەك. بىز
ئاق ئىدىلگەينكەندە تاڭ قوشتارى ئويناندا، بۇتن ئەرەمەلەكنى
ئۆزدەرنىڭ موڭدارى، ھايروالدارى مەن ياكىراتالار ئىنى. ھويىنداغى
توعايندارى يەشلىكەم كوك ئولەندەر قاپلاغاندار ئىنى ئاق ئىدىل
ھوونىڭ تامىنلارنى قىلغانى، بىر نەمە بىر يارىش، ئاققان ۋاقىتتاغى
شوب-شوب ئىتەك ئاۋشتارى يراققا تىكلى ئىشۈنلە ئىنى. كوپتە
ئۆتمەننى، ئوت شارن تەگەرتەكەن ھىماق، قوياشتاتوۋا ھال، دۇنياغا
تاشلاننى. دۇنيا تاغى نوردا يۇدۇنى. قوياش توعاندا كوزگە كورنەكەن
يەن دۇنيا بىرلىكە قالمى تىلگەن ئىنى. بىزە بىر بىلەن كىلىپ يىتەك.

برام ئېشوسىنلەر ياڭى يوقۇلارنى قوزغالىپ ھو ئارىيىدا بىيىدە
تورغان بىرلىك سىسب ئىل، ئۆزىنىڭ كۈسلۈ قولىدىن مەن ئېش
بىزنىڭ ياققا ئال بىسقىنلاردا بىزنى ھەم قالاھ تورلى نەمە مانا بارغان
ئايىدا بىزنى بىرلىك مالىپ، ھۆڭ قاتى تاشقوننى قارامى بىرلىك ئېش،
ھو ئارىيىدا ئال بىسقىنلار. بىز تورا قالاھ كېتىك. بىزنىڭ ئارتقان ھو
ئارىيىدا ئايىدا ئات مېيىر تاققان، بىسەن، قۇش، قۇرت، قاتى، ھۆت
تېيەگەن، قالاھ باروسى، ئول ئايىدا بىزنى كېلىپ توقتاتىلار. كېستەن كېلىپ
توقتا قالاھ، ھال قوغىسى ئايىدا بىزنى يوقىلارنى تور، ھال مەن
ھو ئوتتىن توتىپ ئايىدا بىزنى. بىر ئېشوسىنلارنىڭ «ھايت - ھويت»
تېگەن، ھال قوغىسىلارنىڭ «ئاندا ھوقما، مۇندا ھوق» تېگەن تاشقارنى
بىز ئۆزىغا تېكىلى مېن قولايمىدىن كېتەن.

«ئەگەر ھەبەر قىلىمىڭ ئازىمىدا لەر، لار، ھەر، ھەر، ئى، ئى، ئى،
دە، نە، نە، گە ھەمماق يالغاۋار قوشىپ، ئىشنى يەنە ھەلەڭ
كوب كىشى كوب نەمە نەن بولۇن بىلەر ھە ئول كوبىك ھەبەر
قىلىمى بول. قىلىم ئىشنى يەنە ھەلەڭ بىر كىشى بىر نەمە توراھىدا
بولۇن ئاڭلاتقا، ئول بىرلىك ھەبەر قىلىمى بول.

ئىشكەر: قاي ۋاقتىدا كوبىك يالغاۋارنى تۇشۇپتە قالا. ياز قوياش
تورغاندا مەقالەھىدە گى تاشقارنى قولايمىدىن كېتەن تېگەندە كېتەن
قىلىمدا «لەر» توش قىلغان.

ئىش: توبەندە گى ھۆڭ ھۆڭ ھۆڭ، تىگلاۋسى، تىگلاۋسى، ھەرتاغلىق،
بىرلىك، كوبىك ھەبەر قىلىمىدا ياتاپ يادىغا.

بارو، قايتو، يادو، ھۆڭ، ئالو، كولو، يودو، ھۆڭ، ھۆڭ.

§ 34 ھەبەر قىلىمىڭ زامان مەن ئۆزگەروى.

ياونلىق كۈن.

ئوس كۈندە بىرلىق قوياش كورنەمى. كوك يوزن قالن بۇلۇت
قابىلاغان، بىر توقتاۋىد ئوقىغا يامەر ھەبەلەپ تۇرا. ئالاس ھەم ئولەندە
يوشىلەنگەندە. قارا بىر بۇتلىق، باتقاق بولبىاتا. كوبەلەكتەر، قورتىر،
سۈكە يەنە يەشەنگەندە. ئالار يوشىلەندە، ئۆشۈدەن قورقۇپ.
ياپراق ئالارنىدا، قورنى ئورنىدا ياتالار.

قوشتار، سۈپىن، كوبەلەك، قورت تاپا ئالماغاندا ئاسىققاندا. تىك
كىشىلەر گە يامەر بولۇغا شاتلانلار. بىر ئوتتى ياون مەن ياقىنى
يوشىلەنە، باتۇداردا ئاشلىقتار ئوڭاردار، بۇلۇنداردا ئولەندە ئوتتەر،
قورنى بولدار، باقسالاردا يىمىشتەر ئوڭاردار، تىپ، شاتلانلار.

سوئالدار: (1) ئوس كۈندە بىرلىق قوياش نېشلىدى؟ قوياش
كورنەمى. يامەر نېشلىدى؟ يامەر ھەبەلەپ تۇرا. ئۆلەندە نېشلىگەندە؟
ئولەندە يوشىلەنگەندە. قارا بىر نېشلىدى؟ قارا بىر باتقاق بولبىاتا.
كوبەلەك، قورت، سۈكە يەنە نېشلىگەندە؟ ئالار يەشەنگەندە،
قورنى ئورنىدا ياتالار. قوشتار نېشلىگەندە؟ قوشتار ئاسىققاندا.
كىشىلەر يامەر بولۇغا نېشلىدى؟ كىشىلەر شاتلانلار. كىشىلەر
باتۇداردا ئاشلىقتار نېشلىدى؟ ئوڭار تىنەر.

(2) ياونلىق كۈن مەقالەھىدە قوياش كورنەمى، كىشىلەر گە
شاتلانلار تېگەندە كورنەمى، شاتلانلار قىلىمىدا قاي زاماندا بولغان
ھەلەن بىلەرلەر؟ ھۆڭ گەن ۋاقتىدا بولۇن بىلەرلەر. شولوق «ياونلىق
كۈندە» ئوتتەر، بولر، ئوڭار قىلىمىدا قاي ۋاقتىدا بولۇن
كورمەتەر؟ ھەلەڭ كېلەسەكتە بولۇن كورمەتەر. ئوتتەر، بولر،

یوڌار.

ئەگەر قىلەم ھۇد ھويىلەگەن ۋاقتىن ئىكەن بولغان ئىشتى
يەكى ھەلەنى بىلەرە، ئوتكەن زامان قىلەمى بولا. ئەگەر قىلەم
ئىشتى ھەلەك ھۇد ھويىلەگەن ۋاقتا بولۇن بىلەرە، ھەزىگى
زامان قىلەمى بولا. ئەگەر قىلەم ئىشتى يەكى ھەلەك ھۇد ھويىلەگەن
ۋاقتىن ھۆك بولۇن بىلەرە، ئول كىلەسەك زامان قىلەمى بولا.

ھۆيە.	ئات	كور	ئال
كوبلك	برلك	كوبلك	برلك
ھۆيەندەم بە ھۆيەندەك	مىن ئاتتىق بە ئاتتىق	بە كوردەك	مىن ئالدىم بە ئالدىق
ھۆيەندەم بە ھۆيەندەك	مىن ئاتتىق بە ئاتتىق	بە كوردەك	مىن ئالدىم بە ئالدىق

نور فہ کتہ:

§ 35 **حەبەر قىلىمىڭ يوقلىق مىنەن ئۆزگەروۋى.**

تواریخی داهی.

ئوللى داھى، ئېل تۇمانلى،
يەش توگەلەر يارلى ئېلەر،
ئەي مەكرلى، شۇملى يۇدذر،
بوشقا يېت بل شانلانودار،
يىلدەلى، بىد قايعرابىد،
ئوللى تىب، ئول، ھوندى تىب، ئول،
ئوللى ئاندا تىك عادى تەن؛
قالدى بىدگە بول ھالارعا،
بىر كىشىنىڭ ئولگەننەن،
بىد يەشەربىد، مڭ يەشەربىد!

قايعى بائى ئېل كوگى؛
قول سابا باينار بۇگۇن،
ئوتتەگىز، شاتلانماعدى!
يىل - قوروق ئاتلانماعدى.
سونكى ئوللى باشسىنىد؟
بوكمەيىد باش شاشمايدى.
ئولمەنى ئەيتكەن ھودى؛
يىر يارب ئوتكەن ئىدى.
بۇتمەت ئولمىگەردەكۇس.
قولدا باردا، خور سوكسى.

ئەشگەمە: ئۆلدى داھى شىعەرنىڭ قايسى باشتى ئىل كوگن،
قول سايا باينار بوگون، تىگەندە، باشتى، سايا قىلمدارى ئىشتىڭ،
چەلدىڭ بولون كورەتەلەر. شولوق شىعەردە ئۆتمەگەن، شاتلانماق،

[illegible]

ئاتلانماغى، بۈكمەيىد، شاشمايىد ئۈمەنى، بۈتمەش قىلمايدۇ ئازادىغا
مەنى، مەت، مەگى، ماغى، مەيىد، مايدى، مەنى يالغاۋدارى تۇتاشىپ
ئىشتىك، خەللىك يوقلىغىن، بولماۋون كۈرەتەلەر.

ئۇش: (1) تۈبەندەگى ئۈرەكتەردى كۈسۈپ ئىشتىك ياكى خەللىك
بولماۋون بىلدىرە تۇرغان قىلمايدۇ ئاتىغا بىر ھىدارغا.

مەقالىدەر: ئۈيىدەگى ئۈي بولغا يارماش، ئاس قەدرىن توق
بىلمەش، ئاش خورلاما قۇتتىر، ئىير خورلاما بوشتىر، بىرمەشتىكى
بىشمەش، ئاۋدى تەكە ھۈدب ئاۋدارماش، ئۈلۈسۈننىڭ كۈنى يىتمەمە
ئۈلۈسۈننىڭ كۈنى يىتمەش، ھىبىردى ھىغا تارقىلىماش، دۈش بىرگەندىك
تەش قاراما.

بىر:

ئالدىرماش كىيىك ھى ئالدىرماش مەنەر بىرگەندەردى ئاۋ بولغا،

قايىرماش يىكت ھى قايىرماش ھەزىز باشقايداردى ھاۋ بولغا.

(2) ئىشتىك بەكى خەللىك يوقلىغىن كۈرەتە تۇرغان قىلمايدۇ

ئىشەنە ئالغان بىر نىسە ئۈرەك، بىر نىسە مېئال ئويلاپ يازارغا.

(3) تۈبەندەگى ئۈرەكتە كىمە بۈيىسا يوقلىق قىلمايدۇ ئازادى يالغاۋدارىك بايقاتۇغا:

بىرلىك	كۈرەك	قايىت، كىيىل	كۈرەك
ئۈل باشلامى، كۈرەمەنى.	ئالار باشلاما، ئاقلا، كۈرەمەنلەر.	ئۈل قايىتمىنى، كىيىلمەنى.	ئالار قايىتمىنىلار، كىيىلمەنلەر.
ئۈل باشلامى، كۈرەمەنى.	ئالار باشلاما، ئاقلا، كۈرەمەنلەر.	ئۈل قايىتمىنى، كىيىلمەنى.	ئالار قايىتمىنىلار، كىيىلمەنلەر.
ئۈل باشلامى، كۈرەمەنى.	ئالار باشلاما، ئاقلا، كۈرەمەنلەر.	ئۈل قايىتمىنى، كىيىلمەنى.	ئالار قايىتمىنىلار، كىيىلمەنلەر.
ئۈل باشلامى، كۈرەمەنى.	ئالار باشلاما، ئاقلا، كۈرەمەنلەر.	ئۈل قايىتمىنى، كىيىلمەنى.	ئالار قايىتمىنىلار، كىيىلمەنلەر.
ئۈل باشلامى، كۈرەمەنى.	ئالار باشلاما، ئاقلا، كۈرەمەنلەر.	ئۈل قايىتمىنى، كىيىلمەنى.	ئالار قايىتمىنىلار، كىيىلمەنلەر.
ئۈل باشلامى، كۈرەمەنى.	ئالار باشلاما، ئاقلا، كۈرەمەنلەر.	ئۈل قايىتمىنى، كىيىلمەنى.	ئالار قايىتمىنىلار، كىيىلمەنلەر.
ئۈل باشلامى، كۈرەمەنى.	ئالار باشلاما، ئاقلا، كۈرەمەنلەر.	ئۈل قايىتمىنى، كىيىلمەنى.	ئالار قايىتمىنىلار، كىيىلمەنلەر.
ئۈل باشلامى، كۈرەمەنى.	ئالار باشلاما، ئاقلا، كۈرەمەنلەر.	ئۈل قايىتمىنى، كىيىلمەنى.	ئالار قايىتمىنىلار، كىيىلمەنلەر.
ئۈل باشلامى، كۈرەمەنى.	ئالار باشلاما، ئاقلا، كۈرەمەنلەر.	ئۈل قايىتمىنى، كىيىلمەنى.	ئالار قايىتمىنىلار، كىيىلمەنلەر.

ئش: 1) يوعار ئلاعى ئورنەكتەر بويىنسا توبەندەگى ھوددەزدەن ئوتكەن زامان، ھەزرىكى زامان، كىلەسەك زامان يوقلىق قىلمىدارى ياتاپ بازارغا.

يادە، كوت، ئال، بەيدە.

2) نىندەي بولھالا يوقلىق قىلمىدارى قاتشتىر بىر نەسە يوملە تودەزگە.

ئوشولاي يوقلىق قىلمىداردا ھويكەلمە، بىرلىك، كوبرىك زامان مەنەن تورلەن بىرى.

ئوتكەندەردى ھىناو ئوسون: ئوشى توبەندە كىتر گەن مەقالدەردە بىر بىلگەن نىندەي قىلمىدار بار تاب بىلدەلەرگە.

مەقالدەر: ئاگھار ماعان توگگەك سانا ئاودار. ئاقىرن بارھاڭ، شەب باررھاڭ. ئوذكەن توماي ئول ولماڭ، ھاتىب ئالماي قۇل بولماڭ. قوناقنى قوناق ھويىمىڭ، حوزا برە ھىندە ھويىمىڭ. ئەدەم بولھا، بىر. ئت بولھا، ئورر. ياو قايتقاس باتر كوبەيە. ئاتاھى بۇلان ئاتماغاندىڭ، بالاھى قولان ئاتماڭ.

§ 36 بۇيرىق قىلم.

يەش گوسكە.

بارمى، يەش كۇس!... قايدا ھوڭ ھىن؟... كىل يوزڭ كورھەت ئەلى! بوتتى ھەلى يازدى ئىلدەڭ، يەن ئۇرۇب قودعات ئەلى.

ئوتكەن زامان يوقلىق	ھىن باشلاماڭ،	ھەزرىكى زامان يوقلىق	ھەزرىكى زامان يوقلىق	كىلەسەك زامان يوقلىق	كىلەسەك زامان يوقلىق
تىگلاوسى قىلمى	كورمەڭ	ھىن باشلاماڭ	كورمەڭ	كورمەڭ	كورمەڭ
ھەزرىكى زامان يوقلىق	ھىن باشلاماڭ	ھىن باشلاماڭ	ھىن باشلاماڭ	ھىن باشلاماڭ	ھىن باشلاماڭ
تىگلاوسى قىلمى	كورمەڭ	كورمەڭ	كورمەڭ	كورمەڭ	كورمەڭ
كىلەسەك زامان يوقلىق	ھىن باشلاماڭ	ھىن باشلاماڭ	ھىن باشلاماڭ	ھىن باشلاماڭ	ھىن باشلاماڭ
تىگلاوسى قىلمى	كورمەڭ	كورمەڭ	كورمەڭ	كورمەڭ	كورمەڭ

ياتما ئاندا، كېلىسى مۇنداق،
خۇر ئىشەنس قولىداشدا،
تۈرگەنگە يازدى ئىلىدى،
قوتقاروغا مازلوم ئىلىدى
ئىلگەباش بولنەق قويماش بول،
ئاس كوزگىدى، ئالغا ئىمتول،
ئىزگى يول ھال، ياقىتى ئىد ھال،
يەش يۈرەكتەن سەسرەتتە قال،
ئىشكە باشلا ئىرتەرەك.
خۇر ئۇمۇت ھەم خۇر تەلەك.
يەش يۈرەك، يەش كۇس كەرەك.
تالپىنىپ ھەدەن بىلەك.
ئىشلە دونيا شاولاتى؛
ساڭ بوراندار ئويناتى.
ئەينە قوزغال يەش كۇسم؛
فايدالى ئىشتەر خالىق ئۇسۇن
ج. عايىدى.

ھور اوڭار: 1) «يەش كۈسكە» شىئەرنە شاعىر يەش كۈسكە
نەمەلەر بويىرا، نەمە ئىشلەتى؟ شاعىر يەش كۈسكە كېل، يۈڭ كۈرەت،
يارلى ئىلىدى، يەن ئۇرۇپ، قوزغات، ئىشكە ئىرتەرەك باشلا، مازلوم
ئىلىدى قوتقازوغا تالپىنىپ، ھەدەن بىلەك، ئىلگە باش بول، نەق قويماش
بول، ئىشلە، ئالغا ئىمتول، ئىدىكى يول ھال، فايدا ئىشلە خالىق ئوسون، تى.
2) بىل «يەش كۈسكە» شىئەرنە گى كۈرەت، قوزغات، باشنا
ھەدەن، بول، ئىشلە، ئىمتول، ھال ھۆڭدەرى نىندە سۇئالعا يەواب
بولۇپ تۈشەلەر ھەم نەمەنى بىلدۈرەر؟ بىل ھۆڭدەر نەمە ئىشلە ھور اوڭا
يەواب بولۇپ، ئىشتى، ھەلىدى قىلغۇغا بۇيرۇدى ئاڭلاتالار.
ئىش: تۈبەندە گى ئورنەكتەر بويىنسا بۇيرۇق قىلمىدارنىڭ ئاذاقتارن
بايغاتوغا.

تايۇ.		تايۇ.	
كۈرۈ.	كۈرۈك	كۈرۈك	كۈرۈك
بارلىق، يوقلۇق ھويلىسى	مېن تايىم	بىل تايىق	مېن كۈرۈم
بۇيرۇق قىلىمى.	مېن تايىم	بىل تايىق	مېن كۈرۈم
بارلىق، يوقلۇق تىڭلاۋسى	مېن تايىم	بىل تايىق	مېن كۈرۈم
بۇيرۇق قىلىمى.	مېن تايىم	بىل تايىق	مېن كۈرۈم
بارلىق يوقلۇق ھەرتاغلۇق	مېن تايىم	بىل تايىق	مېن كۈرۈم
بۇيرۇق قىلىمى	مېن تايىم	بىل تايىق	مېن كۈرۈم

ئۇشۇلاي قىلمىشتى، ھەلىدى قىلغۇ، قىلماۋدى بۇيرۇدى، تەلۋى ئوتتۇرى ئاڭلاتما، ئول بۇيرۇق قىلم بولا.

شارت قىلىمىڭ ئۆزگەرمەن ئورنى كەتەر.

ھۆكۈمەت:	بارلىق		بۆلۈك	
	برك	كوبىك	برك	كوبىك
1	بارھا.	بارھالار	بارماھا.	بارماھالار.
2	بارھاڭ.	بارھاغى	بارماھاڭ.	بارماھاغى.
3	بارھام	بارھاغى.	بارماھام.	بارماھاغى.
1	كورھە.	كورھەلەر.	كورمەھە.	كورمەھەلەر.
2	كورھەڭ.	كورھەگىز.	كورمەھەڭ.	كورمەھەگىز.
3	كورھەم.	كورھەك.	كورمەھەم.	كورمەھەك.

38 § رەۋش قىلىم.

بىر

كوگەربىكە ياتقان كوك ئارقاننى
ئات يورتىرىپ سىھال كۇس بولا؛

ئۆتكەندە گەندى غەمىر ئېسىپ توڭل،

ئاڭنانا كۈندەر كېس بولا.

يىلماڭدا بىرلا ئاي قىسقىرىپ،

يوقىلاي قىندار ئويانسن؛

بارداردا موكلى بارىز موكىڭ

موڭلارنى ئېشىپ يۇبانىن.

ھوراوزار: 1) بوعارنىلايى بىر ئاينىڭ يىغان كوك ئارقاننى ئات
يورتىرىپ، سىھال كۇس بولا، تى؟ 2 نى بىر ئاينىڭ يىغاننى؟ قىسقىرىپ
يىغاننى؟ موڭلارنى بىر ئاينىڭ يىغاننى؟ ئېشىپ يۇبانىن تى.

2) كوگەرب تېگەندە كوگەرب ھۆڭ، ئىشتاڭ، ھەلەك نەمەن
بىلەن رەۋش بىلەن بىرلا قىسقىرىپ تېگەندە قىسقىرىپ ھۆڭ - نەمەن
بىلەن؟ ئىشتاڭ رەۋش بىلەن.

ئىش: توبەندەگى قىلىمدارغا ب، ي، ماعا بۇتكەن، قىلىمىڭ رەۋش
بىلەن تورغان، ھۆڭدەر قوشىپ بىر نىسە يىمە يازارغا.

ئۇشۇلای ھۆڭ «ي»، «ب»، مە كوك ھەرقەتەرگە بۆت بىرەر
ئىشتاڭ يەككى ھەلەك رەۋش بىلەن ھەم نىشاۋى، نىسەك كوك
ھوراوزارغا يەۋاپ بولۇپ تۇشەن، ئول ھۆڭ رەۋش قىلىم تىپ
ئاتالا.

ئىشكەرمە: رەۋش قىلىم بىرلەك، كوكىلەك، ھۆكەلمە ھەم
زامان مەن ئۆزگەرمەي. بىر تۇرلۇكنە يۇرى.

39 § مېنىڭ قىلىم.

كۆز يىرى.

ھاندوئا سىلى گۈل باقسام،
كۆڭگى سالىن ياوندا،
ياپراقتارنى تارالغاس،
بۇ ئاقتارنى ھەپەيگەن،
قاراڭغى تۇن ئىسندە
ماتور مېنىڭ گەلن ھەغىپ
قايندا ھېنىڭ گۈل سەسكەڭ؟
بۇتە ياپراڭ سەسكەڭ.
ئوتتى قالغان يالانغاس؟
ھالغن يىلەن تالانغاس.
ئەللە نىدەر ئويىلاي ئول.
ھەقتانا ئول، ئىلاي ئول.

(د. يولتى)

ھۇراۋازار: قاسان باقساڭ ئۇنتى يالانغاس قالا؟

ياپراقتار ئۇنتى تارالغاس، ئۇنتى يالانغاس قالا.

قاسان باقساڭ بۇ تاقىتارنى ھەر يەيگەن؟ ھالقىن يىلىدىن تالانغاس،

باقساڭ بۇ تاقىتارنى ھەر يەيگەن.

ئۇشۇلاي ھۆز «عاس»، «گەس»، «قاس»، «عاستان»، «گەستەن»

«قانس»، «كەنسە»، «مەعاس»، «مەگەس» ھىماق يالغاۋازارغا بۇتە،

بىر ئىشتىڭ يەكى ھەلەڭ مەيداندىن نوۋ بىلەرە، ھەم قاسان،

قاساندىن كۆرۈك ھۇراۋازارغا ياباب، ياباب تۇشە، ئول مەيدان قىلىم

تەيىب ئاتالا.

مەيدان قىلىم بىرەك، كۆپەك ھويكەلە ھەم زامان مەن

ئۆزگەرمەي، تەك يوقلىق مەن گەن ئۆزگەرە.

ئىش: توبەندە كەتەرگەن ئورنەكتەرگە مەيدان قىلىم تەيىب، توتۇر

يازارغا.

..... قۇشتار كەلدى.

..... قۇشتار يىم تاشۇنى.

..... بۇلۇندا قۇشتار ھايىراي باشتان.

..... يارلى ياباغنى قوۋدى.

..... باشقورتار ئىركەك سەقتى.

§ 40 تۇيۇقتاش قىلىم.

مەقالدەر: ئىشلەمەگەن ئاشامات، ياقماغان مەسكە قىنىما. ئاشققان

ئاشقا بىشكەن. ئاتقان ئوق كېرى قايتمات، ھۇنگەن ئوت

كېرى يانمات. ئاورغان باشقا تەيمەر تاراق.

ھۇراۋازار: بىل يوعار ئالغى مەقالدەر، ئىشلەمەگەن ياقماغان، ئاشققان،

ئاتقان، ھۇنگەن، ئاورغان ھۆدەر ئىپىدى ھۇراۋازارغا يەۋاب

بولۇپ تۇشەلەر؟ نىشلەگەن ھۇراۋازارغا يەۋاب بولۇپ تۇشەلەر.

ئاداقىتارنى نەمەگە بۇتە؟ گەن، قان، عان بۇتە. ئوشى ھۆدەر

ئىشتىڭ يەكى ھەلەڭ قاي زاماندا بولۇۋون بىلەرەلەر؟

ئۇشۇلاي ھۆدەڭ ئاداغى ئوتكەن زامان يەكى ھەزىكى

زاماندا بولغان ھەلەڭ يەكى ئىشتى بىلەرە تۇرغان گەن، قان

غان، مەش، ساق، سەك، ھىماق يالغاۋازار مەن كەلە ھەم نەمە

ئىشلەگەن، نەمە ئىشلەيسەك ھىماق ھۇراۋازارغا يەۋاب بولۇپ

تۇشە، ئول ھۆز تۇيۇقتاش قىلىم تەيىب ئاتالا.

ئەگەر ھۆز ئىشتىڭ يەكى ھەلەڭ كەلەسەكتە ئىشلەن نوۋ بىلەرە

تۇرغان ساق، سەك يالغاۋازار بۇتە ھەم نەمە ئىشلەيسەك ھىماق

ھۇراۋازارغا يەۋاب بولما، ئول ھۆز تۇيۇقتاش قىلىم كەلەسەك زامان

ئۇسۇن بولا. باراساق، قايتاساق، كەلەسەك، تاشقاراساق ھىماق.

ئىشكەرە: ئوشى ھەر ئىككى تۇيۇقتاش قىلىم ئىسىم تۇيۇقتارنى

مەن ئۆزگەرب يۇرىنەر. شوڭا كۆرە ئالار تۇيۇقتاش

قىلىم تەيىب ئاتالا. ئالار بۇزە ئىسىم، بۇزە قىلىم بولۇپ يۇرىنەر.

ئىش: توبەندەگى ئورنەكتەردى كۆسۈر، ئوتكەن زامان تۇيۇقتاش

قىلىم ئاتىنىما، ئو، كەلەسەك زامان تۇيۇقتاش قىلىم ئاتىنىما

كەل تەيىب يازارغا.

مەقالدەر: ئىپىلگەن ئاغاسقا يىل تەيمەت. ئۇزغان ئىشتەن تۇش ياقىش.

ئاد ئاشاھان، كۆپ يەشەگەن. ئاشاھاننى ھۆلەگەن ئاورماي

ئولگەن. كۆرەسەڭ بولما، كۆرەمى قالماڭ.

41 § قىلىم ئايماقتارى.

ئىساي باباي ھىنامىشى.

ئىساي باباي ئوز غۇمىرىدە بىك كۆپ قىشتار ئوزعارغاغا، ئول قىشتاڭ نىسك، كۇدۇڭ نىسك كىلوون قات - قات ھىنامىش ئىيى. بىر ۋاقىت ئىساي باباي كۇدۇڭنى ئىرتە مەن سەي ئىسكە - تە ئىشقا سىغىپ، كۇندى ھەم كۆك بۇدۇن بايقاننى. شۇن تىدۇننە ئۇيگە ئىيىپ، بىسەھى گۇل يۇمش ئىيىگە قاراپ بىلاي تىيى: «بۇگۇن كۇن بىش، رەت تۇر؛ يىلدە تىرتىن ئىيىد؛ ھاۋالار ئاللىنىدۇ؛ ئۇداللامى بۇتقاق يامىردار يايلا باشلاھا كۆرە؛ بىدۇڭ ئىزدىغاھى ھالام، كەبەكتەردى يىيىتىراھى بار، ئەرەم - شەرەم بولۇپ بۇتەھىندەرە تىيى.

شۇن ھۇڭ ئىساي باباي تىرما، پالتا، ھەنەك، كۆرەك، ھىرتىكى ئالب ئىزدىغا كىيىتى. ئاندا بارغاس كەبەن باشتارن ھالام مەنەن يايقلاننى. ئەون تاباغۇنا قويغان ئاشلىق بۇرتىكتەرن ھىرتىزدى؛ قىش ھىرتىقۇلارنىڭ قاي ياققان بولان ئايلاپ، ھالام ئۇيىتىنەن، قىش تۇيىپ ئالا تۇرغان ياققان، ھۇدەيتىنىكىردى. ھالام ئۇيىتىنەننىڭ قاپىرغالارن، ئارتىن تارتىقۇر تىكىتەيتىكىردى. كەبەكتەردى بىر يىرگە ئۇيىتىرگەلەننى.

ئىساي باباي ئىش - كۇش بۇتۇرۇپ قايتىقاس، ئۇدافتا ئوتەننى يامىردار بۇتۇقلاپ ھىيەلە باشلاننى.

ئىش: (1) يوعارنىلاغى ئىساي باباي ھىنامىشى مەقالەھىندەگى قىلمدارنى ھايلاپ كوسۇرۇپ ھەم ئالارنىڭ تۇب بۇيرىق قىلمدارن يادىغا.

(2) قىلىم ئادىقلىقارنىڭ ئالدىنا شە، شىر، قالا نىكرە، گەلە

يالعاۋدارنى تۇتاشۇ ئايقاننى مەن قىلىم مەغلارنىڭ تۇرلى رەۋشكە ئىنوزەرن بايقاتوغا.

يەنباي ھاباغىن ياقىشى بىلدى. بايىق تىمىر غەلىگە ئات تۇتاشتى. بىد باقسالا ئاغاس ئوتۇتقالاننى. ياون بولما ئاشلىقتى سوب بائونقراي. كىيىگەن ئانايم ماشىنا ئاوغا يادىدى؛ ئانى ئىشپىردى ئاغايىم دىمەپ يادىزدى. ئىشتوغان بۇقۇھىندا كولىمىردى.

ھۇراۋدار: يوعارنىلاغى ئورنەكتەردە، بىلدى، تۇتاشتى، ئوتۇتقالاننى، بائونقراي، يادىدى، يادىزدى، كۆلىمىردى قىلمدارنىڭ تۇب بۇيرىق قىلمدارنى نىسك بولما؟ تۇب بۇيرىق قىلمدارنى بىل، تۇت، ئوتۇر، بائىر، ياد، كۆل بولما.

مۇندا تۇب بۇيرىق قىلىم مەن قىلىم ئادىقلىقارنى ئاراھىنا شە، تالا، نىقرا، ل، خە، مىرە يالعاۋدارنى تۇتاشۇ مەن قىلىم مەغلارنى ئۆزگەرەننى؟ ئۆزگەرە. نىسك ئۆزگەرە؟ شە يالعاۋى نەمەننى بىلدەرە؟ شە يالعاۋى ئىشنىڭ، ھەلەك ئىككى كىشى ئاراھىدا بولۇون بىلدەرە. بايىق تىمىر غەلىگە ئات تۇتاشتى تىگەندە ئىكەمۇ تۇتقان بولالار.

ئۇشۇلاي شە، قالا، نىقرا، ل، خە، مىرە ھىماق يالعاۋدار قىلىم مەغلارنىڭ رەۋشتەرن ئۆزگەرتەلەر.

ئۇشۇغا قاراي، قىلمدار ئايماققا بولنەلەر.

42 § تۇب ئايماق.

بىل - داۋل نەزەرە قايتىقاس تارن ياپنى. ئانايم بوگن ئارغانسە، ئوتىن ياردى. ئاغايىمىگە قىلەم، قەند، كىتاب ئالدى. ئەسەيم مىكە ئۇيىق بەيلەننى. ھۇراۋدار، ئۇشۇ يوعارنىلا كىيىرگەن ئورنەكتەردە ئوتىكەن زامان، بىرلەك، ھىرتاغىلىق قىلمدارنىڭ ئادىقلىقارنى مەن تىمىر (بۇيرىق)

قلم ئارامىدا يالغۇزار بارما؟ يوق.
ئۇشۇلاي ئۆتكەن زامان، بىرك، ھەرتتاغلىق قىلمىدارنىڭ
ئازاقلقتارى (ئازاقلقتارى يالغۇزارى) بولغان تى، دى، دى، نى، مەن تامر
(بۇيرىق) قىلم ئارامىدا بىر ئورتا يالغۇزار بولما، ئول تۇب ئايماق
بولا. ئالدى، باردى، ياقتى، كۈرەننى ھىماق.
ئش: بىر نىسە تۇب ئايماق قىلم تاپ ئۆرنەكتەر يادوعا.

§ 43 قايتىم ئايماق.

بۇرىم ئايمىم ھالدا تاق يادلى. ئىشك ئوڭى يادلى. مود مو-
وقتان شارنلاپ يارلى. ئوتىن، تومر ياتقاندا بالتانك سابى يارلى.
بىلك قۇنان ئوتتىماي يورى ئىنى، تۇتلى. ئىشتوعان بۈگىن بىك
ئۇزاق يادلى.
ھۇراوزار: يوعارنلاي ئۆرنەكتەر دە يادلى، يارلى، تۇتلى، يادلى
قىلمىدارنىدا.

تۇب ئايماق قىلمىدا نىندە يالغۇز قوشلغان؟ ئول قىلمىداردا تۇب
قىلمىدا ل يالغۇز قوشلغان. ل يالغۇز تۇب قىلم مەنەن ئۆزگەرنەمى؟
ل يالغۇز قوشلغان قىلم نەمەن بىلەر؟ ل يالغۇز قوشلغان قىلم ئىشك
ھەلەك كىشنىڭ بەكى نەمەن ئۆزىنە قايتوون بىلەر.
ئش: ل يالغۇز قوشلغان قىلم قوشىپ، بىر نىسە ئۆرنەك
يادوعا.

§ ئۇشۇلاي تۇب ئايماق قىلمىدا ئازاقلقتارى مەن بۇيرىق
قىلم ئارامىدا ل، ن قوشلما، ئول قىلم ئىشك ھەلەك ئىيەھنە
قايتوون بىلەر (قايتىم ئايماق)
ئش: قايتىم ئايماق قىلم قوشىپ بىر نىسە ئۆرنەك يادوعا.

§ 44 ئورتاقلىق ئايماق.

مەقالەر: ياقىن بولما تېبىش، يىراق بولما كىشە نەش. ئاغاى ئنى
تالاش، ئاتقا مەنە ياراش. قۇدا ئاشى مەن قۇداغى ھىلاشقان. كۈسلنى
مەن كۈرەشمە، ماللى مەن داۋلاشما، ئوق ياراشترغان، ئاس تالاشترغان.

ھۇراوزار: يوعارنلاي مەقالەردەگى تېبىش، كىشە نەش، تالاش،
ھىلاشقان، داۋلاشما قىلمىدارنىدا تۇب ئايماق قىلمىدا نىندە يالغۇز
ياراش، تۇتاشقان؟

ش يالغۇز تۇتاشقان. ش يالغۇز تۇتاشقان، قىلم ئىشك، ھەلەك
نىسە نەمە، نىسە كىشى ئارامىدا، بولۇون بىلەر. ئىكىكى كىشى ئارامىدا
بولۇون بىلەر.

ئش: توبەندەگى تۇب ئايماق قىلمىدارغا ش يالغۇز قوشىپ، قىلم
يائاب يادوعا.

يادى، ئالدى، كۈرەننى، ماتىم ياعار، ئاشار، تابار.
ئۇشۇلاي تۇب ئايماق قىلمىدا ش يالغۇز تۇتاشما، ئول
قىلم ئىشك بەكى ھەلەك ئىكىكى كىشى، ئىكىكى نەمە ئارامىدا ئورتاق
بولۇون ئاشماتا (ئورتاقلىق ئايماق).

§ 45 قاباتلىق ئايماق.

بايش قاساقى مالدارنى كۈب تۇتقالاننى. مەن يەش واقتىق
ئايمىم مەن قالغا بارعالانم. بىر يەشلىسە باقسانم تىنەك ھالعالانق.
بىلك تىمىر ھەلەك ئىسەن ئورامدا كۈرگەلەگىن.

ھۇراوزار: يوعارنلاي ئۆرنەكتەرگە تۇتقالاننى، بارعالانم،
ھالعالانق، كۈرگەلەگەن قىلمىدارن تۇب ئايماق قىلم ئىتتە ئىتتە،
نىسك بولار ئىنى؟ ئالارنى تۇب ئايماق قىلم ئىتتە ئىتتە، تۇتتى،
بارىم، ھالدى، كۈرگەن بولار ئىنى. مۇندا تۇب ئايماق قىلمىدا نەمە
ئارتىرلغان؟ قالا، گەلە، يالغۇزارنى ئارتىرلغان. قالا، گەلە،
يالغۇزارنى تۇب ئايماق قىلمىدا مەنەن نىندە رەش بىرەلەر.
تۇتتى بولما، بىر تابىر تۇتۇدى بىلەر. تۇتقالاننى بولما، بىر نىسە تابىر
تۇتۇدى بىلەر.

ئۇش: توبىندەگى قىلىمدارغا قالا، بالا، گەلە يالغازدارى يالغاب يادوغا.

ئوتىردى، يانتى، يابىتى، بېرىدى، ئۆتتۈرەنى.
ئۇشۇلاي تۇپ ئايماق بويىرق قىلىمغا قالا، گەلە يالغازدارى قاتشە، ئول قىلىم ئىشنىڭ يەككى جەلدىڭ قابات، قابات بولون بىلەر. (قاباتلىق ئايماق).

ئش: قاباتلىق ئايماق قىلىم قوشىپ، بىر نېسە ئورنەك تۇدوگە.

§ 46 يۈكمەو ئايماق.

يىر

ھاۋالارغا مۇنب ئاي قىسقرا، ھەۋەدۇكى تاۋىڭ بۇركىتى.
ئالانداعا بىلەي بۇرى توغاس، ھۇيدەتە ئېكەن دۇنيابىر كۈنى.
مەقالدەر: قىلىم قىلىق ئارتىر، يارلىنىڭ ئاتى ئۇيىنەن قىرغا سابىر، يامان ئاتقا يال بۇتە، يانۇنا توھىق بەيلەتەت؛ يامان ئەدەمگە مال بۇتە، يانۇنا كىشى قوندىرماش.

ئورنەكتەر: ھۇلو ئۇيىنەنەن ئازىق ھوراب كىيىرتتى. ئوتكەن ياز ئالتىنباي ئاغاي كىشى ياللاپ پاقسا ئوتاتتى. ئانايم كۆز بولعاس، ئېككى ئاربا ئارش ھوقىرتتى. ئەسەيم مېگە ئۇيىق بەيلەتتى.
ھورازدار: كىيىرتتى، ئوتاتتى، ھوقىرتتى، بەيلەتتى، قىلىمدارنىڭ بۇيرىق قىلىمى نېسك بولا؟ بۇيرىق قىلىمدارنى ھوقىرت، بەيلە، ئونا، كىيىرت بولا. مۇندا بۇيرىق قىلىم مەن ئوتكەن زامان بىرلىك، ھىرتا - ھىلىق ھەبەر قىلىمىنىڭ ئازاقلقتارى ئارامىدا نەمە، نېمەدى يالغاز ئارتىرلغان؟ ت يالغازى ئارتىرلغان. كىيىرتتى مەن كىيىرتتى، ئوتاتتى مەن ئوتاتتى ئارامىدا مەن يالغىز نېمەدى ئايرىلىق بار، ت مەننى تۈرلەندۈرە؟ تۈرلەندۈرە، كىيىرتتى بولغا قىلىمىڭ ئېمە ئۇدى ئىشلەگەن

بولا. كىيىرتتى بولغا، قىلىمىڭ ئېمە ئىشنى كىشى ئارقىرى يۈكمەب ئىشلەتكەن بولا.

ئش: (1) بۇيرىق قىلىمات يالغازى توتاشتىر، ئول بۇيرىق قىلىم تۈرلى قىلىمغا ئاشتىر، ئىشنى يەككى جەلدى يۈكمەب ئىشلە - تۇدى بىلەر تۇغان، قىلىم قوشىپ، بىر نېسە ئورنەك تۇد يادوغا.
(2) توبە، گى قىلىمدارنى ئش يەككى جەلدى يۈكمەو مەن بولغان بىلەر تۇغان قىلىمغا ئاشتىر يادوغا.

باردى، كىيىرتتى، ئورەندى، كورندى، تابىردى يانتى.

ئۇشۇلاي بۇيرىق قىلىم مەن قىلىم ئازاقلقتارى ئارامىدا فر، ت، گەز، غى قىلىمغا يالغاز توتاشتىر، ئىشنى يەككى جەلدى يۈكمەو مەن بولون بىلەر، ئول قىلىم يۈكمەو ئايماق بولا.

§ 47 كوسەيتىم ئايماق.

ئىنەيم ئىشكىتى يابىقرا، مېن يىردى تىرلاپ بۇت كىلگەنم ئانايم مېگە تاغى تىرمانقىرتىنى. مېن ماشىنا مەن ئېگەن ھوققازدا ئاتاردى ئالغىزارى قووب يۈرىم ئېكەن، ئانايم ئاتارغا يىتتۈرەك يۇرى، قوۋالانقىرتا تىنى.

ھورازدار: يابىتى مەن يابىقرا، تىرمان مەن تىرمانقىرتا، قوۋالانقىرتا قوۋالانقىرتا قىلىمدارنىڭ تىشى قالىنارنى ئارامىدا نېمەدى ئايرىماپار، ھوگىلارنىڭ نېمەدى يالغاز ئارتىق؟ ھوگىلارنىڭ نىقرا يالغازى ئارتىق. نىقرا يالغازى ئىشنى يەككى جەلدى نېمەدى رەۋىش كورمەتە. نىقرا يالغازى ئىشنىڭ، جەلدىڭ كۈسەيتىلۈون، تولى بولون بىلەر.

ئىش: (1) ئىشتىڭ، خەللىڭ، تولى كۈسەيتىلۈۈن بىلەرە نۇرغان نۇرغا
بالغاۋى تۇتاشقان قىلىم قاتتىق بىر نىسە ئورنىك تۇدۇپ يادۇغا؛

(2) تۈپەندەگى قىلىمدارنى ئىشتىڭ، خەللىڭ كۈسەيتىلۈۈن بىلەرە
تۇرغان قىلىم ياتاپ يادۇغا.

ئۇشۇلاي نۇرغا، ئىكەرە ھىماق يالغاۋدار تۇتاشىپ قىلىم ئىشتىڭ
يەكى خەللىڭ كۈسەيتىلۈۈن ئاشىلاتقا، ئول قىلىم كۈسەيتىم
ئايماق بولا.

ئىشكەرە: تىلپىدە تاغى بىر نىسە ھۆدە قىلىمغا مەسرە مەسرە يالغاۋدارنى
تۇتاشىپ ئىشتىڭ، خەللىڭ، تولى بولماۋن بەلكى شۇل
توۋى ئىشكە تارتىم بىر ئىشتى يەكى خەللىنى بىلەرەلەر. باتر
ئوترا توغاس يوقمىسۇننى، ئەبىتىرەش كۈلمىسۇننى. ھىيىر ئوگ
سۇننى. ئاورو ئاش تالمىسۇننى تىگەندە يوقمىسۇننى، كۈلمىسۇننى
ئوگ سۇننى تالمىسۇننى قىلىمدارنى ھىماق. ئانداي قىلىمدار
بىك ئاد بولغانغا ئالار ئۇسۇن بىر ئايماق ياتاماننى، ئايماق
ئاسقاندا ئالارنى تارتىم ئايماقنى ئىندىرە مۇمكىن بولار
ئىنى.

ئوتىكەندەرگە قاراي ئىش: ئۇشۇ تۈپەندە كىتىرگەن مەقالىدەردە بىل
بىلگەن نىندەي قىلىمدار بار. قىلىمدارنى يادى، ئالب نىندەي قىلىم
ئىكەننى بىلدۈرۈگە.

مەقالىدەر: ئوڭىدەن توماي، ئول بولماق، ھاتى ئالماي قۇل
بولماق، قوناقنى قوناق ھۇيمەش، حوزا بىرە ھىندە ھۇيمەش.
ئەدەم بولما، بىلر، ئىت بولما ئۇرر، ياۋ قايتىقاس باتر كۈبەيە.
ئانامى بۇلان ئاتاماننىڭ، بالاھى قۇلان ئاتماق.

§ 48 (ئورتاق قوشمىتالار).

يىردار:

بىرەنسەكەي ئاتىم يال كىكىلى
ئاورىزاغا باشىم توگىلە يەشم،
ئولتۇرۇمقاى قاين ھاي تۈگىنە،
ئويىناغانقاى بولۇپ، قولنى تۇتىم
يىرلا ھاڭدا يىرلاھاي قىقىر
باردۇرما مۇگىلى، باردۇر مۇگىلى،
ئاق قوشقايدا كىتتى ھاي كوردۇگىمى؟
ئوتەلەگىنە، دۇنيا فانى؛
ئوتىكەن عومۇردەڭ تۇيدۇگىمى؟

ھورادۇر: بوعارنىلا كىتىرگەن يىرداردا ئاورىداغىنا، ئولتۇرۇمقاى،
يىرلاھاڭدا، كوردۇگىمە، ئوتەلەگىنى قىلىمدارنى بوعارنىلا بىز بىلگەن
قوشمىتا، يالغاۋ، ئاداقلىقتاردا باشقا تاغى نىندەي يالغاۋدار تۇتاشقان؟
داغىنا، قاى، داغى، لەگىنە قوشمىتالارنى تۇتاشقان. ئوتە - ئوتەلەگىنە،
كوردۇڭ - كوردۇگىمە تىگەن قىلىمدارنى، مەغلارنىدا نىندەي، ئايىرلىق
بارمى؟ بار، ئوتە، كوردۇڭ بولما ئىشتىڭ، خەللىڭ ئوزۇننىڭ بىلەرەلەگىنە
قوشىلغاس، ئىشتىڭ، خەللىڭ ئوگىنىلى بولۇۋى، مى قوشىلما ھورادۇرى ئاڭلاتا.

ئىش: قىلىم ئاداغىنا تۇرلى قوشمىتالار تۇتاشقان بىر نىسە مىنالى
ئويلاپ يازۇغا يىر، مەقال، يوماق بولالا ياراي.

ئۇشۇلاي ئىسىمدەردەگى ھىماق قىلىمدارنىڭ ئازاغىنا قاى
ۋاقت داغىنا، دەگىنە، قاى، دا، دە، تە، كەي، دە، كەي، دە، كەي، ھوڭ،
داھا، بوعاى مە، ما ھىماق تۇرلى قوشمىتالاردا يالغان يورى.
ئول قوشمىتالار ئىشتىڭ يەكى خەللىڭ ھۇيىكىلى، قىزغانىلى

یہ کی راٹلاوڑی، ہوراوڑی شوبہہ لی بولوڑی، یہ کی ٹیکنسی
ٹشکہ، حہلگہ پالانوڑی بلدرہلہر۔

ئېشكەر مە: بى قوشمەلار قىلىم ئاذا قىلىنماي، يالغاۋارى ھىماق قوشلب ياذۇلا تورعان ھە، فەتەزەن ھوڭ قوشلب ياذۇلار.

§ 49 ديمه و قلم.

بىزنىڭ ھولەشكەن ھۆڭ بىلەن قىلىم ئورنىدا يۈرى تۇرغان بىر نىسە ھۆڭدەر بار، ئالار قىلىم ئۆزگەرتىشەننى مەن تۇرلەنمەينەر ئېيىكەن، ئېيىش، ئېيىنى ھۇماق. مۇنداي ھۆڭدەر قىلىمدارعا دېمە ھۆڭنىدا يۈرىنەر. شۇڭا كۈرە ئالار دېمە قىلىم تېپ ئاتالار.

ئىش: دېمە قىلىم قانشتىر بىر نىسە يۈملە تۈزۈگە.

